

Ivan N. Ostrumov

Istoria Sinodului de la Florența

Traducere de Constantin Făgețan

Editura Scara
București, 2002

Ediție digitală

APOLOGETICUM
2005

Ivan N. Ostrumov

Traducerea s-a făcut după Ivan N. Ostroumoff, *The History of the Council of Florence*, translated from Russian by Basil Popoff, Holy Transfiguration Monastery, Boston, Massachusetts, 1971.

INTRODUCERE

Izvoarele istoriei Sinodului de la Florența

Duhul supremației a început să se arate încă de timpuriu la pontifi Romei. De îndată ce necontenitele și înverșunatele lor străduințe de a-și întinde monarhia spirituală asupra întregului Apus au fost încununate de izbândă, nemulțumindu-se cu aceasta, au căutat să supună Scaunului lor pontifical și pe egalii lor – Patriarhii Răsăriteni, dând astfel prilej marii despărțiri între Apus și Răsărit care, începând sub Fotie, a sfârșit cu definitivă schismă a Bisericii Romei față de singura Biserică Ortodoxă, cea a Răsăritului. Nu doar iubirea de stăpânire a fost pricina acestei despărțiri, ci și încăpățânarea de a adopta multe abateri însemnate de la vechea învățătură și rânduială a Bisericii Universale. Timpul, în loc să domolească iubirea de stăpânire și să înlăture greșalele, nu a făcut decât să le sporească și să le întărească. Așa s-a ajuns ca despărțirea Bisericilor să devină tot mai statornică, în vreme ce creștinii răsăriteni, credincioși vechii lor Ortodoxii, s-au întărit în aversiunea lor față de Biserica Latină.

Starea dezastruoasă a Imperiului de Răsărit, lipsit de putere și lăsat în voia pustiirii barbarelor și crudelor neamuri din miazănoapte și din răsărit, suferind nu mai puțin din pricina cotropirilor propriilor frați din Apus, a stârnit nu o dată cărmuitorilor săi dorința de a reface duhul dragostei și păcii între Biserici, ce existase mai înainte, nădăjduind ca prin aceasta să afle ajutor nemijlocit din partea capului creștinătății apusene împotriva dușmanilor ce amenințau Împărăția cu prăbușirea și devastarea. Papii nu erau defel potrivnici unor astfel de manifestări din partea Răsăritului, având mereu în minte propriul țel, atingerea supremației și stăpânirii asupra celor patru Patriarhate Răsăritene. Era însă vădit că, atâta vreme cât Papii vor urmări acest țel, refuzând a se întoarce la curata învățătură din vechime și la practicile Bisericii, nici un fel de strădanie de împăcare nu va avea sorți de izbândă.

Roadă acestor strădanii în vremea existenței Imperiului Răsăritean a fost un Sinod care, plănuit a se ține la Ferrara, a fost mai apoi mutat la Florența, unde s-a și încheiat. Cei douăzeci de ani de pregătire a Sinodului, prezența Împăratului răsăritean, a Patriarhului Constantinopolei împreună cu alți Vicari Patriarhali (ἐπίτροποι) și Episcopi pe de-o parte, și cea a Papei cu numeroasa suită de Cardinali și Episcopi pe de altă parte; apoi lunga durată a dezbaterilor asupra pricinilor de căpetenie ale despărțirii; și, în sfârșit, însăși amănunțimea cu care punctele aflate în dispută au fost aduse la cunoștința soborului – toate laolaltă sporesc deosebita valoare a istoriei Sinodului. Apoi iarăși, sfârșitul său, atât de deosebit față de nădejdi și așteptările nutrite la deschiderea sa de către cei veniți din îndepărtatul Răsărit, în ciuda văditei superiorități a celor din urmă în privința adevărului și dreptății, dă naștere unei vrednice de laudă curiozități față de felul cum s-au petrecut cu adevărat lucrurile la această adunare. Pe deasupra, orice fiu al Bisericii Ortodoxe Greco-Ruse are o pricină aparte de a se familiariza cu istoria acestui Sinod, nu numai fiindcă a cuprins între membrii săi un Mitropolit rus, destul de implicat în lucrări, chiar dacă el însuși nu a fost un mare apărător a vechii Ortodoxii a Bisericii sale, ci și fiindcă hotărârile de la Florența au slujit drept temelie al așa-zisei „Unii” organizate în ținuturile din sud-estul țării noastre, mulțumită iezuiților din veacul al șaisprezecelea. O istorie nepărtinitoare va arăta cât de nedrept au fost și încă sunt socotite canoanele Sinodului de la Florența a fi produsul grecilor, rămași pururea fii credincioși ai Bisericii Ortodoxe.

Descrierea contemporană a Sinodului de către Siropulos, cunoscută sub numele de Adevărata istorie a nedreptei uniri, este primul și cel mai însemnat izvor al istoriei acestui

Sinod.[1] Silvestru Siropulos, grec din naștere, era fiul unui Dascăl al Bisericii,[2] care i-a fost și învățător, și încă de timpuriu a cunoscut îndeaproape pe mulți dintre bărbații evlavioși și învățați ai vremii sale. Rânduitor diacon al Bisericii din Constantinople, cu rangul de ecclesiarh și dikeofilax, el l-a însoțit pe Patriarh la Sinodul de la Florența, a fost de față la el în calitate de membru, și deci a văzut și a auzit toate cele negociate acolo, luând chiar parte la multe din întrunirile restrânse ale Episcopilor; în sfârșit, el a fost nu o dată trimis de către ceilalți membri ai Sinodului la Papă. Statornicia sa în învățătura ortodoxă și aversiunea față de unire i-au atras mânia Împăratului și au pricinuit multă indignare latinilor și grecilor ce au apostaziat de la Ortodoxie. La cererile stăruitoare ale dregătorilor împărătești, el a semnat hotărârile Sinodului; dar la scurt timp după aceea s-a căit sincer de ceea ce făcuse și, lepădându-se de unire și retrăgându-se din dregătoria Bisericii sale, a scris istoria Sinodului.[3]

Istoria lui Siropulos se încheie cu evenimentele anilor 1444 și 1445; putem deci presupune cu mare probabilitate că a fost scrisă cam în această perioadă și, prin urmare, încă în timpul vieții împăratului Ioan Paleologul și a altor membri ai Sinodului. Această împrejurare dovedește adevărul istoriei sale. El însuși afirmă în mai multe locuri că istoria sa nu cuprinde nimic altceva decât adevărul[4] și că, deși ar fi vrut să lase deoparte multe lucruri, nu a putut s-o facă, întrucât martorii întâmplărilor erau încă în viață.[5] Fără a intra în amănuntele disputelor publice, consemnate chiar în timpul ședințelor Sinodului, el povestește convorbirile aparte ale Episcopilor greci, folosind îndeobște chiar cuvintele lor.[6] Când descrie întreprinderile preliminare ale Împăratului și Patriarhului cu Papii, el se folosește de γράμματα înscrise în codicele Bisericii;[7] de asemenea, el face loc în istoria sa câtorva din actele autentice ale Sinodului, cum ar fi părerea Patriarhului și Împăratului despre purcederea Duhului Sfânt, ca și obiecțiile latinilor împotriva înfățișării aceleiași învățături făcute de către Episcopii greci.[8] Cu o rară onestitate, el se ferește să dea mărturie despre subiecte mai mult sau mai puțin necunoscute lui, povestind doar ceea ce el însuși a auzit.[9] Vorbind despre principalii autori ai unirii, este departe de a le ascunde bunele înzestrări, zicând că este nedrept a fi trecute sub tăcere;[10] nu rămâne tăcut nici în privința multor fapte nesăbuite ale apărătorilor Ortodoxiei;[11] apoi istorisește fără ocolișuri și pe față cum a fost silit să-și iscălească numele pe hotărârile Sinodului și încearcă să se dezvinovățească, zicând că nu a făcut-o pentru bani.[12] În sfârșit, trebuie să spunem că memoriile lui Siropulos corespund în punctele principale cu alte istorisiri grecești și latinești asupra Sinodului. Toate acestea dovedesc sinceritatea scriitorului și adevărul istoriei sale.

Am pomenit mai înainte că Siropulos nu face loc în istoria sa nici uneia din disputele publice de la Sinod; însă în locul lor se străduiește să dezvăluie țelul urmărit de către Împărat, Papă și partizanii lor, și pricinile pentru care au lucrat în Sinod. Descrierea întâlnirilor aparte, tainice, dintre latini și greci după ședințele publice ale Sinodului pune în lumină multe din faptele lor obscure care, de nu ar fi fost Siropulos, ar fi rămas până azi necunoscute nouă. Îndeobște vorbind, de nu ar fi fost memoriile lui, descrierea Sinodului făcută de către alți autori cu greu ar fi putut fi socotită ca mulțumitoare.

Dintre toate anele acestui Sinod publicate de Biserica Romei, cea mai bună lucrare este pe drept cuvânt socotită a fi Istoria Sinodului de la Florența, scrisă în grecește de unul dintre participanți, Dorothei, Mitropolitul Mitilenei.[13] Ea constă în principal din înfățișarea disputelor de la Sinod, alcătuită foarte veridic cu ajutorul însemnărilor făcute chiar în Sinod, la care istoricul face referință din când în când. La încheierea lucrărilor Sinodului, autorul își începe propriul jurnal asupra celor mai de seamă îndeletniciri ale Episcopilor greci până la sfârșitul Sinodului. Jurnalul e scurt, fiindcă scriitorul, care era unul dintre cei mai sărguincioși partizani ai unirii bisericești, nu face loc decât subiectelor ce-i păreau a fi cele mai însemnate pentru ținta ce o avea în vedere și, pe deasupra, privite doar din perspectiva sa. În decursul

istorisirii noastre asupra Sinodului Florentin ne vom putea folosi și noi, sub îndrumarea lui Siropulos, de memoriile lui Dorothei, silindu-ne pe cât ne stă în putință a limpezi adevărul de minciună și a îmbogăți o istorisire prin cealaltă.

Analele rusești și amintirile despre călătoria Mitropolitului Isidor la Sinod pot fi și ele de folos pentru a arăta feluritele împrejurări legate de Mitropolitul rus, despre care nu se pomenește la Siropulos sau în descrierile latinești ale Sinodului.[14]

O istorie completă a Sinodului de la Florența trebuie să arate nu numai mersul lucrărilor Sinodului și rezultatele lui, ci și să dea o schiță introductivă a stării contemporane a Imperiului de Răsărit și a Bisericii Romei. Făcând aceasta, vom sluji la lămurirea pricinii puternicelor strădanii ale Împăratului și Papei spre a convoca un Sinod și a săvârși unirea Bisericilor.

CAPITOLUL I

Starea Imperiului Răsăritean și a Bisericii Romei înainte de Sinodul Florentin

Jalnică era starea Imperiului Constantinopolului atunci când Manuil al II-lea (1391) a început cu Papa negocierile ce au condus la Sinodul de la Florența. La acea vreme totul era în mâna turcilor. Manuil însuși, chiar în timpul vieții tatălui său, a fost silit de către Baiazid al II-lea să se alăture expedițiilor sale. La porunca Sultanului, tatăl lui Manuil a fost constrâns să nimicească până în temelii întăriturile cetății aflate pe atunci încă în curs de ridicare. Apoi din partea lui Baiazid a venit cererea de a se ridica o moschee și a se rândui un cadu pentru turcii din oraș, cerere însoțită de amenințări cu împușcarea locuitorilor dinăuntrul zidurilor cetății în caz de refuz. Credincios amenințărilor sale, Baiazid începu a prăda orașele și satele din marginea Constantinopolului, silind pe bieții locuitori să se mute în alte locuri; în același timp oștirile sale pustiau și nimiceau orașele de pe țărmul Mării Negre. Oștile Islamului tăbăraseră foarte aproape de oraș, tăindu-i importul de grâne; foametea i-a adus pe locuitori la deznădejde. Iată începutul domniei lui Manuil! Șase ani mai târziu, la cererea lui Baiazid, Manuil a fost silit să-și împartă stăpânirea aproape lipsită de putere cu nepotul său Andronic – ce se proclamase singur ajutor al Sultanului – și să plece el însuși spre a cere sprijinul monarhilor din Europa Apuseană. În timpul lipsei sale Constantinopolul aproape că a căzut pradă ambițioaselor țeluri ale lui Baiazid. Din fericire pentru oraș, Sultanul a dat de un înspăimântător rival în persoana lui Timur. Izbânzile acestuia asupra Sultanului au prelungit o vreme existența Imperiului și l-au făcut din nou pe Manuil stăpân pe tronul său. Mahomed I, fiul și urmașul lui Baiazid, a respectat pacea cu Împăratul grec.

Dar ce-i mai rămânea Împăratului din întinsele ținuturi aflate cândva în stăpânirea sa? În Asia nu mai stăpânea nici măcar o singură provincie, sau măcar un singur oraș izolat. Este adevărat, Mahomed refăcuse ruinele de pe țărmul Mării Negre și al Propontidei, ca și cele din Thessalia, dar, alături de Constantinopol, doar aceste ruine erau tot ceea ce-i mai rămăsese din marele Imperiu de odinioară. Chiar și pe acestea le stăpânea numai cu bunăvoința Sultanului. O astfel de stare de lucruri nu putea dura multă vreme. Sub domnia urmașului lui Manuil, Ioan al VIII-lea Paleologul, hotarele Imperiului erau încă și mai mici; Împăratul plătea sultanului Murad al II-lea 100.000 de aspri. În fapt acesta din urmă era stăpânul atotputernic al Imperiului, având chiar puterea de a recruta trupe din rândul grecilor. Turcii jefuiau orașele, pustiau ținuturi întregi și alungau locuitorii. Împăratul putea fi doar martor la nenorocirile supușilor săi, dar nu putea să-i ajute. Oastea sa era alcătuită în cea mai mare parte din mercenari, flota sa era neînsemnată, finanțele Imperiului erau în mare neorânduială, astfel

încât până la urmă Ioan a fost pus în situația de a vinde Thessalonicul venețienilor spre a plăti cheltuielile curții sale.

În chip vădit, Imperiul era pe marginea prăpastiei, iar sărăciții stăpânitori ai Constantinopolei o știau foarte bine. Însă mai știau că atâta vreme cât orașul rămânea în mâinile grecilor ar putea încă afla ajutor din partea monarhilor apuseni și ar putea nădăjdui să izbândească asupra turcilor. Dar le era la fel de vădit că, atâta vreme cât Bisericele continuau a fi despărțite, creștinii apuseni vor sta mai curând de-o parte, îngăduind turcilor să nimicească întregul Răsărit, decât să dea o mână de ajutor la apărarea lui. Iată deci pricina pentru care Manuil, în nădejdea de a-și izbăvi Imperiul, a hotărât a începe negocieri cu Papa, continuate de Ioan, în vederea ajungerii la o unire a Bisericilor printr-un Sinod Ecumenic. Ei nădăjduiau că un astfel de Sinod ar putea, pe temeiul Sfintei Scripturi și al Sfintei Predanii, să împace toate pricinile de neînțelegere dintre Biserici; Răsăritul și Apusul ar fi căzut la pace în ce privește credința, iar apoi toate neamurile creștine, odată înlăturată pricina dușmăniei lor, și-ar fi unit mâinile și inimile întru apărarea credincioșilor împotriva păgânilor.

Nu era un secret faptul că adevăratul motiv pentru care amândoi Împărații au propus Papei această unire era nădejdea ca, prin mijlocirea unui Sinod, să dobândească ajutor pentru Imperiu. Chiar și turcii au ghicit planurile Împăraților și s-au temut de o alianță.[15] Împăratul Ioan Paleologul însuși le-a spus nu o dată demnitarilor săi, clerici și mireni, atât la Constantinopole, cât și la Ferrara și Florența, că acesta era adevăratul țel al adunării Sinodului.

Ne vom întoarce acum atenția spre starea de lucruri din Apusul contemporan. Se va vedea astfel limpede pricina pentru care Papa, cu toată sinceritatea, s-a arătat gata să ia asupra sa adunarea Sinodului pentru unirea Bisericilor.

De la mutarea scaunului papal la Avignon (1308), Biserica Apuseană fusese tulburată de mai multe zguduiri puternice, ce au dus la așa-numita „mare schismă” (1378-1428). Vreme de o jumătate de veac Biserica Apuseană fusese împărțită între doi Papi, dintre care unul rămăsese în Italia iar celălalt își avea reședința în Franța. Papii și anti-Papii, aruncându-și unii altora anateme, pricinuiseră mari tulburări între clerici și mireni: poporul și cărmuitorii săi nu mai știau pe cine să primească drept cărmuitori legiuitori ai Bisericii; partida unui Papă prigonea partida celuilalt, și ambele se foloseau de cele mai nelegiuite mijloace spre a-și spori veniturile. Tocmai în timpul acestei tulburări generale monarhii și clerul din Apus s-au încredințat de necesitatea reformării Bisericii lor, începând cu capul și sfârșind cu mădularele sale, deplin conștienți în același timp că reforma trebuie făcută prin mijlocirea unui Sinod Ecumenic, iar nu de către Papii înșiși. Astfel, printr-un șir de nenorociri, Biserica Apuseană s-a întors la vechea convingere, oricât de potrivnică față de cea a Papilor, că singura autoritate văzută și universală trebuie să fie, fără excepție, cea a Sinoadelor Ecumenice. Așa se face că la începutul veacului al cincisprezecelea s-au convocat în Apus câteva Sinoade care, atribuindu-și titlul de Ecumenice, pretindeau și dreptul de a-i judeca pe Papi și, cu mai mult sau mai puțin succes, au pornit la reformarea numeroaselor abuzuri pricinuite în Biserică de lăcomia și ambițiile papale.

Refuzul lui Grigorie al XII-lea, ales Papă de către Cardinalii italieni, și a Papei Benedict al XII-lea, aflat atunci la Avignon, de a renunța la pretențiile la tronul papal (în ciuda propriilor făgăduințe și a cererilor Împăraților și Episcopilor), a fost urmat de Conciliul de la Pisa care, fiind convocat împotriva lor, a transferat tiara papală lui Alexandru al V-lea, înfierându-i cu numele de schismatici, eretici și sperjuri. Dar alegerea sa, departe de a liniști tulburările din Biserică, n-a făcut decât să-i sporească nenorocirile prin adăugarea unui nou Papă. La moartea lui Alexandru, Ioan al XXIII-lea a continuat să-și anatematizeze rivalii –

Grigorie și Benedict. Până la urmă Conciliul de la Constanța (1414), dorind să pună capăt tuturor tulburărilor, proclamă solemn că „acest Sinod Ecumenic a primit nemijlocită stăpânire de la Domnul nostru Iisus Hristos, și fiecă mādular al Bisericii, nelăsându-se în afară nici Papa, are a se supune Sinodului în toate cele ce țin de credință, de încheierea schismei și de reforma bisericească. Dacă, împotrivindu-se acestui canon, Papa sau oricine altcineva refuză a primi acesta sau orice alt Sinod Ecumenic, se va osândi cu canonisire și, de va fi nevoie, se va supune chiar pedepsei legale.” Hotărârea i-a fost aplicată lui Ioan al XXIII-lea: el a fost osândit să se lipsească de scaunul papal, fiind urmat de Otho Colonna, care și-a luat numele de Martin al V-lea (11 noiembrie, 1417). Apoi Conciliul a purces la reformarea Bisericii, deși în realitate s-a mărginit la câteva schimbări, întrucât Papa nu îngăduia nici un fel de schimbări semnificative, aranjând să se amâne soluționarea cerințelor generale de la un Conciliu la altul. Astfel în timpul vieții aceluiași Papă Martin, Conciliul de la Constanța a fost urmat pe rând de cel de la Pavia (1423), cel de la Sienna (1424), fără mai mult succes, și în sfârșit de cel de la Basel (1431), atât de temut de către urmașul lui Martin, Eugenie al IV-lea.

Tocmai în această perioadă când schisma pusese o frână așa de puternică în calea autorității papale, când convingerea de mai înainte asupra infailibilității și puterii absolute a Papei își pierduse din putere, făcând loc părerii că autoritatea Sinoadelor Ecumenice era mai mare decât cea a Papei, Papii, temându-se să nu-și piardă cu totul puterea asupra Bisericii și nefiind în stare să se lupte cu predominantul spirit al reformei, au primit cu bucurie propunerea Împăratului de unire a Bisericilor, cu atât mai mult cu cât această unire părea a le fi de foarte mult folos în susținerea puterii lor, care pe atunci se clătina. De îndată ce s-ar fi ajuns la unirea Bisericilor la un Sinod Ecumenic, ei ar fi putut prea bine să se aștepte să devină cârmuitorii supremi ai întregii lumi creștine, fiind apoi în stare să nimicească cu ușurință pe toți reformatorii din Apus.

Iată deci că Sinodul la care se aștepta săvârșirea unirii Bisericilor oferea mari foloase atât Împăratului cât și Papei.

CAPITOLUL II

Negocierile Împăraților Manuil și Ioan Paleologul cu Papii Romei și cu Conciliul de la Basel privitor la unirea Bisericilor

Negocierile dintre Constantinopol și Roma referitoare la unirea Bisericilor au început în timpul vieții Împăratului Manuil Paleologul.[16] Papa Martin al V-lea, sub înrâurirea legatului grec Evdemon, promise cu multă bunăvoință propunerea Împăratului, trimițându-i scrisori atât lui cât și Patriarhului Iosif, ales patriarh din Mitropolia Efesului (1416). Constantinopolitanii au văzut semnele înclinării Papei spre pace în faptul că l-a numit pe Patriarh frate, că și-a dat încuviințarea căsătoriei a două principese de credință romană cu Ioan și Theodor, fiii Împăratului și, în sfârșit, că a trimis indulgențe celor ce urmau să apere întăriturile proaspăt ridicate în Morea. Împăratul și Patriarhul au trimis mulțumiri Papei pentru interesul față de propusa unire a Bisericilor, observând în același timp că, după părerea lor, singurul mijloc de a readuce pacea Bisericii ar putea fi oferit de un Sinod Ecumenic. Acest Sinod, spuneau ei, slobod de înrâuriri din afară și ocolind certurile fără rost, putea foarte bine să cerceteze pricinile neînțelegerii între Biserici, și de îndată ce hotărârile sale, întemeiate pe învățătura vechilor Părinți ai Bisericii, vor fi primite cu sinceritate și de către toți, unirea putea să aibă loc.[17] La aceasta Împăratul a alăturat o cerere de ajutor împotriva turcilor. Martin a dat la iveală o Bulă, poftind pe toți monarhii europeni să se alătore stârpirii turcilor, poruncind

în același timp Episcopilor săi să propovăduiască o cruciadă împotriva lor (10 iulie, 1420); l-a numit pe Cardinalul de San Angelo legatul său la Constantinopol, cu instrucțiuni asupra tratatelor de pace, iar apoi, pentru a face față cheltuielilor proiectatului Sinod, a cerut ajutor bănesc de la Arhiepiscopii de Colonia, Maiența și Trevi.[18]

Primind pe neașteptate vești de la Constantinople despre unele mișcări ale turcilor ce împiedecau convocarea unui Sinod, Papa și-a amânat planurile și l-a trimis pe nunțiul Antonio Massana spre a face câteva înțelegeri pregătitoare privitoare la locul și timpul Sinodului și la condițiile în care ar putea avea loc unirea. Împăratul l-a primit pe nunțiu cu multă bunăvoință (16 septembrie, 1422), statornicind mai dinainte ziua pentru discutarea condițiilor, când dintr-o dată a căzut la pat, lovit de un acces de apoplexie, fiind deci silit să încredințeze toate treburile statului fiului său Ioan.

După multă amânare, Antonio a reușit să înfățișeze pe larg cerințele papale, întâi înaintea Împăratului, apoi înaintea Patriarhului, de față fiind și ceilalți Episcopi. Nunțiul a declarat că Papa dorea din toată inima unirea, cerând doar ca Împăratul, după cum făgăduise, să primească învățătura Bisericii Romei și să i se supună; că Papa este binevoitor convocării Sinodului, dar dorește să știe când și unde va fi convocat.[19] Ca răspuns la această cerere neașteptată, s-a trimis o epistolă de la Constantinopol, în care se afirma că Împăratul nu dăduse vreun consimțământ necondiționat față de unire, ci doar făgăduise să convoace un Sinod asemeni celor Șapte Sinoade Ecumenice și să se învoiască la toate hotărârile Părinților, luate de ei sub însuflarea Duhului Sfânt. Împăratul fixase Sinodul la Constantinopol, dar nu putuse hotărî perioada ținerii sale, întrucât orașul era atunci amenințat de turci. La sfârșitul epistolei sale Împăratul cerea la rândul său ca Papa să silească pe toți monarhii creștini ai Europei să declare război împotriva necredincioșilor.[20]

Papa a înfățișat răspunsul Împăratului înaintea Conciliului convocat întâi la Pavia, apoi mutat la Sienna, pentru orânduirea treburilor Bisericii Apusene. Însă cum Conciliul a fost curând închis de către Martin, care se temea că hotărârile sale s-ar fi putut dovedi nefavorabile pentru el, proiectul unirii a rămas fără nici un fel de rezultate.[21]

Între timp Ioan, care privea unirea ca pe singurul mijloc de îmbunătățire a stării Imperiului său, a pornit spre Sigismund, Împăratul Germaniei, făcând tot ce-i stătea în putință spre a-l atrage într-un război împotriva turcilor. Sigismund, care pe atunci se războia el însuși cu husiții, n-a făcut decât să-l sfătuiască pe Ioan să ducă la îndeplinire unirea cât mai iute cu putință.[22]

Urmându-i sfatul, și credincios făgăduinței date Papei prin nunțiul acestuia, la întoarcerea din Ungaria Ioan și-a reînnoit negocierile cu Roma privitoare la Sinod; dar de astă dată legații săi au întâmpinat o puternică împotrivire a Papei față de propunerea lor de adunare a Sinodului la Constantinopol. Cardinalii, cu o neobișnuită semeție, le-au spus că „Biserica Romei este maica, iar Biserica Răsăriteană fiica; deci nu se obișnuiește ca maica să meargă la fiică, ci fiica să se ducă la maica sa,” cerând apoi convocarea Sinodului în Italia. Spre a-și respecta partea sa din învoială, Papa a făgăduit să-și trimită corăbiile și o oștire care să apere orașul Constantinopol, și să plătească grecilor 100.000 de florini spre a acoperi cheltuielile călătoriei lor la Sinod și întreținerea pe durata ședințelor sale.[23] Legații greci au refuzat să primească o astfel de propunere fără învoirea Împăratului. Spre a da mai multă tărie cererii sale, Papa a trimis cu ei înapoi pe propriul legat, Andrei, Arhiepiscop de Colosse,[24] grec de obârșie, care se alăturase mai apoi Bisericii Romei. Se pare că la început Împăratul a consimțit să se ducă în Italia dar, după ce a cerut sfatul Patriarhului, și-a retras cuvintele și a slobozit pe legatul papal fără nici un răspuns, trimițând în același timp pe generalul său Iagaris și pe

protosinghelul Macarie cu o notă către Papă, al cărei cuprins, scrie Siropulos, ca și răspunsul dat de Papă, ne sunt necunoscute.[25]

Zi de zi legăturile Imperiului cu Sultanul deveneau tot mai stânjenitoare. În aprilie, 1430, acesta a ocupat Thessalonicul prin forța armelor; în octombrie, Ioannina a căzut și ea sub stăpânirea sa. Hărțuit din toate părțile, Împăratul a fost pus în fața necesității de a se învoi cu cerințele Papei. El a trimis neîntârziat o ambasadă la Roma cu consimțământul său la propunerile lui Martin.

Patriarhul, deși pe față se învoia cu dorința Împăratului și, supunându-se voii sale, ceruse consimțământul și ajutorul Papei pentru unirea Bisericilor, totuși în particular, când se afla cu cei mai apropiați dintre clericii săi, le spunea că nu s-ar duce cu nici un chip la Sinodul din Italia. „A fi plătit de Papa,” spunea el, „înseamnă a-i recunoaște autoritatea asupra mea. Și cum ar putea o slugă năimită să nu facă ascultare de stăpânul său? Apoi gândiți-vă ce s-ar întâmpla dacă, odată ajunși în pământ străin, am afla că nu mai vor să ne plătească cheltuielile și să ne dea cele trebuincioase pentru a ne întoarce acasă! Și apoi, de ce să nu se convoace un Sinod aici, la Constantinopol? Cei ce ar veni aici din Apus nu ar avea trebuință de ajutorul nostru. De ar avea nevoie chiar de 100.000 de aspri, aceștia s-ar putea aduna cu ușurință de la Episcopi. Numai Mitropolitul rus singur ar aduce Împăratului această sumă, din care poate economisi 20.000; tot atâta poate primi și de la Arhiepiscopii Georgiei și Serbiei; Patriarhii Răsăriteni pot da câte 2000 sau cel puțin 1000 de florini; oamenii noștri mai bogați vor da negreșit câte 1000 fiecare, alții câte 600, alții câte 300 sau 100 de aspri.” Așa gândea Patriarhul; dar Împăratul avea alte planuri.

Legaiții ajunseră la Roma doar spre a fi de față la moartea lui Martin (20 februarie, 1431). El fu urmat de Eugenie al IV-lea (3 martie, 1431). În epistola sa către Împărat și Patriarh, noul Papă se învoia să adune un Sinod în Italia, fără însă a dovedi prea mult zel față de cauza acestuia. Grecii fură foarte jigniți de unele din exprimările sale și destul de tulburați de unele cerințe nepomenite de către Martin.[26] De asemenea, Eugenie fu pus într-o situație foarte neplăcută, întrucât sumele strânse de Martin pentru adunarea Sinodului fuseseră însușite de către rudele lui, astfel încât Eugenie fu silit să pornească război pe față cu aceștia.[27]

Însă foarte curând Conciliul de la Basel l-a făcut pe Papă să fie mai atent față de planul unirii Bisericilor, făcându-l să-și lase de-o parte mândria și semeția în legăturile sale cu Împărații din Răsărit. Curând după deschiderea Conciliului de la Basel (23 iulie, 1431) Eugenie își dădu seama că Conciliul își propunea să lucreze în același spirit de independență față de Papă ca și Conciliul de mai înainte de la Constanța. Aceasta l-a hotărât să pună capăt Conciliului (18 decembrie, 1431), statornicind un altul la Bologna, care urma să se țină peste un an și jumătate, sub pretext că grecii făgăduiseră să vină în Italia pentru unire. Dar Conciliul de la Basel, având în spate autoritatea Împăratului Sigismund și interesele tuturor principilor germani și ale Franței, a dat Papei un răspuns foarte răspicat, afirmând că Conciliul nu are de gând să-și schimbe locul de convocare ori să-și încheie cele începute, ci mai curând înțelege să porceadă la smulgerea erezilor, îmbunătățirea moralei și readucerea păcii; și nădăjduiește în același timp ca Papa Eugenie să arate bunăvoință față de Conciliul deschis sub ocrotirea sa și a înaintașului său. În același timp, Conciliul a confirmat hotărârea de la Constanța privitor la supunerea oricărei persoane, inclusiv a Papei, față de autoritatea Conciliului și a cerut înfățișarea Papei înaintea lui, amenințând ca, în caz de refuz, să-l judece după legile Bisericii. Papa, temându-se pe de-o parte ca nu cumva Conciliul să facă alți pași încă și mai categorici, iar pe de altă parte constrâns de către supușii săi nemulțumiți, care l-au împins să fugă din Roma, a fost silit să primească cererile Părinților de la Basel (15 decembrie, 1433), trimițându-și împuterniciții spre a lua parte la Conciliu.

În timpul acestor dispute, Conciliul, cu de la sine putere, a început negocieri cu Împăratul grec; căci Andrei, Arhiepiscopul de Colosse, trimis de către Papă să negocieze cu Conciliul, îi încredințase pe membrii acestuia că grecii doreau în chip sincer unirea Bisericilor.[28]

Trimițând pe Episcopul Antonie și pe Doctorul Albert la Constantinopol, Conciliul poftea pe greci să i se alăture, înfățișându-le, spre a-i atrage, superioritatea autorității Conciliului față de cea a Papei și mai marea sa destoinicie întru a săvârși unirea, arătând totodată că mulți regi, și chiar Împăratul Sigismund, erau de partea sa și deci era mai multă nădejde de ajutor pentru greci din partea Conciliului decât din partea Papei, a cărui slavă avea să apună curând.[29]

Împăratul Ioan, neținând seama de faptul că începuse deja negocieri cu Eugenie, se învoi cu ademenitoarele propuneri ale Conciliului și își trimise ambasadorii la Basel cu scrisori din partea sa și a Patriarhului, împuternicindu-i să se învoiască cu orice lucru hotărât de Conciliu, cu consimțământul lor, ce ar duce la pacea Bisericilor. Între acești ambasadori se afla Isidor, igumenul mănăstirii Sf. Dimitrie și mai apoi Mitropolit al Rusiei.[30]

Eugenie, aflând despre ambasada Împăratului la Conciliu, schimbându-și planul de mai înainte, îl înștiință pe Împărat că este gata să convoace un Sinod la Constantinopol. Schimbarea tacticii lui Eugenie s-ar putea explica presupunând că nu putea renunța la ideea de a pune capăt Conciliului, cu toate că în acel moment erau în relații pașnice. Împrejurările prezente păreau a fi foarte favorabile planurilor sale.[31] Neștiind ce sorți de izbândă ar avea negocierile sale cu Conciliul de la Basel, Împăratul se învoi cu propunerile Papei, înștiințând Conciliul despre pasul făcut de el.

Între timp, ambasadorii Împăratului la Basel, după o lungă consfătuire cu deputații Conciliului, au început negocieri cu ei (17 sept., 1434). Ei au declarat că (1) dacă Sinodul pentru unirea Bisericilor va fi convocat la Constantinopol, toate cheltuielile vor fi plătite de Împărat; în caz contrar, Biserica Apuseană trebuie să-i ajute pe greci. (2) În afară de Constantinopol, Sinodul ar putea fi convocat în Calabria, la Milano sau la Ancona, sau în orice alt oraș care să fie port la mare; la Bologna sau în alt oraș italian; în afara Italiei, la Viena, Buda sau în Savoia. (3) Ambasadorii au făgăduit că Împăratul, Patriarhul și celelalte persoane necesare vor veni la Sinod. Auzind aceste condiții, Conciliul s-a învoit să ia asupra sa cheltuielile trebuincioase întreținerii și călătoriei Împăratului și Episcopilor de la Constantinopol și înapoi; a făgăduit să trimită o flotă și o oștire care să apere Constantinopolul în lipsa Împăratului; s-a arătat gata să stabilească Sinodul în oricare din locurile pomenite, în afară de Constantinopol; și, în sfârșit, a făgăduit că Papa își va da consimțământul la toate condițiile.[32] Pentru ca negocierile să fie aprobate de către Împărat, trei membri ai clerului au fost trimiși la Constantinopol – Ioan din Ragusa, Henric Manger și Simon Freyron, care au dus grecilor 8000 de florini pentru a se pregăti de călătorie.[33]

Hristofor, legatul papal, a sosit deodată cu ambasadorii de la Basel; căci Conciliul, aflând de înțelegerea dintre Papă și Împărat, arătase Papei cât de potrivnic cinstei Împăratului, Papei și Conciliului ar fi fost faptul de a încălca niște tratate încheiate în chip solemn și cât de mare era primejdia ce amenința Constantinopolul înconjurat de turci. Deși Eugenie, în epistola sa către Conciliul de la Basel (22 feb., 1435), stăruise pentru deschiderea Sinodului la Constantinopol,[34] își trimisese propriul împuternicit împreună cu legații de la Basel, cu porunca să confirme toate hotărârile luate de Conciliu; însă în realitate acesta primise de la Papa instrucțiuni secrete de a împiedica Conciliul cât mai mult cu putință, de a strica relațiile

acestui cu grecii și îndeosebi de a lucra asupra vârstnicului Patriarh, cel mai dornic dintre toți ca Sinodul să se adune la Constantinopol.

Ajungând în fața Împăratului, ambasadorii de la Basel s-au străduit să-l înduplece să convoace Sinodul la Basel, mai curând decât în oricare alt loc din cele pomenite.[35] Împăratul părea să se învoiască cu propunerea lor. Dar înainte de a-și da pe deplin consimțământul, a alcătuit un comitet de clerici și mireni spre a cerceta tratatul sau mai curând hotărârea Conciliului de la Basel.[36]

Chiar la începutul hotărârii, între multe alte exprimări ciudate, era și următoarea: „Părinții s-au adunat la Conciliul Ecumenic (de la Basel) spre a smulge nou-apăruta erezie a boemienilor (husiților) și vechea erezie a grecilor.”[37] Mare a fost uimirea ortodocșilor la citirea acestor cuvinte, jignitoare pentru întreaga Biserică, și îndată s-a cerut ca acele cuvinte să fie ori scoase, ori îndreptate. Ambasadorii au invocat drept scuză faptul că cuvintele atât de jignitoare pentru greci se datorau greșelii copistului hotărârii, și chiar au încercat să pună toată vina în seama grecilor înșiși, întrucât aceștia auziseră hotărârea citită la Conciliu și ar fi putut cere îndreptarea exprimărilor neplăcute lor. Până la urmă s-a hotărât să se alcătuiască un nou preambul al hotărârii și să fie trimisă înapoi la Basel spre a primi pecetea Conciliului. Celelalte părți ale tratatului au fost primite fără un cuvânt. În ce privește locul Sinodului, acesta urma a fi statornicit de îndată ce grecii ar fi fost gata de plecare.[38]

Următorul pas necesar era ratificarea tuturor acestor lucruri de către legatul papal. După multe străduințe zadarnice de a ocoli un răspuns clar, legatul spuse grecilor că avea împuternicirea Papei de a ratifica, și a ratificat toate înțelegerile făcute până atunci, iar ca dovadă a cuvintelor sale a arătat Conciliului hotărârea papală, care într-adevăr îl împuternicea să acționeze așa cum o făcuse.

S-a copiat deci hotărârea și a fost trimisă la Basel împreună cu scrisori de la Împărat, de la fratele său Constantin și de la Patriarh (noiembrie, 1435), cuprinzând pe lângă condițiile de mai înainte o nouă cerere privitoare la prezența personală a Papei la Sinod, în calitatea de Cap al Bisericii Latine și al Apusului.[39]

Anul următor s-a trimis de la Basel hotărârea revizuită, cu pecetea Conciliului.[40] Împăratul începu să adune Episcopii. Legații cu scrisori și daruri fură trimiși în feluritele provincii ale Bisericii Răsăritene și Sfinții Părinți începură să se adune la Constantinopol. Georgia trimise doi Episcopi și un dregător de la curte; Trapezuntul a trimis un Mitropolit și un legat; Mitropolitul Moldovlahiei a sosit și el cu alaiul său. Isidor, hirotonit cu puțin timp înainte Mitropolit al Rusiei, a primit poruncă la plecarea sa la Moscova să rânduiască astfel lucrurile încât și Rusia să ia parte la unirea Bisericilor, iar la întoarcerea sa la Constantinopol să aducă cu el legați ruși și Episcopi. S-a trimis de asemenea o solie și despotului Serbiei, dar nu s-a primit nici scrisoare, nici vreun legat de la el. Solii trimiși la Patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului aduseră scrisori în care patriarhii, deși refuzau să se înfățișeze personal la Sinod, își numeau totuși niște locțiitori.[41] Patriarhul Alexandriei i-a ales pe Antonie, Mitropolitul Iracliei, și pe Marcu Evghenikos, pe atunci încă un simplu călugăr; Patriarhul Antiohiei a ales pe Ioasaf al Efesului și pe duhovnicul Împăratului, Grigorie; Patriarhul Ierusalimului l-a numit pe Dionisie al Sardisului și pe Isidor, Mitropolitul Rusiei. Toate aceste numiri s-au făcut sub îndrumarea trimișilor, după dorința Împăratului, și chiar fără vreun consimțământ preliminar al Patriarhului Constantinoplei.

În γρόματα dată vicarilor patriarhali (ἐπίτροποι) Patriarhii îi împuterniceau să-și dea consimțământul numai pentru acele lucruri ce se potriveau cu legiurile Sinoadelor și scrierile Părinților. Asemenea condiții nu erau nicidecum pe placul lui Ioan, trimisul de la Basel, și nici

al Împăratului; vicarilor patriarhali li s-au părut a fi prea zgârcite, întrucât le limitau prea mult libertatea de acțiune. Împăratul ceru ca Patriarhii să trimită noi γρόματα, scrise după modelul trimis dinainte. Cererea a fost îndeplinită și, pe deasupra, Patriarhii au schimbat unele numiri.[42]

După ce a dat drumul trimișilor către Părinții Răsăriteni, Împăratul l-a înștiințat pe Papă că este gata să plece la Sinod împreună cu Patriarhul și clerul. Un alt trimis a plecat către Părinții de la Basel cu cererea ca galerele făgăduite să fie trimise la Constantinopol cam prin toamnă.

Între timp Împăratul a adunat un sfat alcătuit din cei mai vestiți nobili dintre clerici și mireni, binecunoscuți pentru învățătura lor, și i-a poftit să porceadă la convorbiri în vederea apropiatelor dispute cu latinii. Cantacuzino, unul dintre cei mai însemnați nobili ai Imperiului, și un neabătut susținător al Ortodoxiei, a spus că primul subiect de discuție al Sinodului se cuvine a fi adăugirea făcută la mărturisirea de credință, fiind una dintre principalele pricini de neînțelegere între Biserici. Gheorghie Sholarios, cel mai învățat om al vremii sale, și-a spus și el părerea, observând că, pentru împăcarea Bisericilor, Sinodul trebuie să cerceteze cu grijă învățătura aflată în dispută și să o întărească cu cuvintele limpezi și de netăgăduit ale Dascălilor Bisericii. Dacă Împăratul caută o unire din pricini politice, atunci nu este trebuință să se ostenească atâția oameni: doi sau trei trimiși pot foarte bine să încheie socoteala. Împăratul însuși era departe de a dori ca grecii să lase cale liberă latinilor fără nici un fel de împotrivire. Din această pricină s-a hotărât să se cerceteze lucrările de mai înainte ale apărătorilor Ortodoxiei, scrise în timpul disputelor cu latinii, și îndeosebi lucrările lui Nil Cavasila.[43] S-a dorit chiar să se trimită și la Muntele Athos după câteva dintre vechile cărți, dar acestea nu au fost primite niciodată.[44] La sfârșit s-au pus în discuție persoanele potrivite spre a fi trimise la Sinod, între care se afla un anume Nil Tarhaniotul; dar Împăratul, temându-se ca Nil, care era călugăr, să nu fie prea neclintit în păreri, și astfel să strice totul, nu s-a învoit cu trimiterea lui.[45]

Între timp la Basel aveau loc mari tulburări între membrii Conciliului, care nu se puteau înțelege asupra locului unde să se adune Sinodul, și socoteau neîndestulătoare suma propusă pentru a plăti grecilor cheltuielile pentru călătorie și ședere. Rezultatul a fost o ruptură definitivă între ei și Papă. Cea mai mare parte a Conciliului a hotărât să țină un Sinod la Basel și, în caz că grecii nu s-ar învoi – la Avignon sau în alt oraș din Savoia; pentru acoperirea cheltuielilor s-au făgăduit cu mărinimie indulgențe celor ce ar ajuta material sfânta cauză a unirii, iar de la clerul apusean urma să se adune o zeciuială. Însă trimisul ce a sosit de la Constantinopol cu vestea că grecii sunt gata de plecare la Sinod (7 feb., 1437) s-a împotrivit planului adunării Sinodului la Basel sau la Avignon, întrucât cele două orașe nu fuseseră numite în tratatul dintre Împărat și Conciliu; el nu se învoia nici cu vreun alt oraș din Savoia, deși fusese numită în tratat, sub cuvânt că grecii dădeau acest nume nu provinciei însăși, ci orașelor aparținând Ducelui de Savoia din Italia. De asemenea Papa, ținând mereu la dizolvarea Conciliului de la Basel, și-a trimis legatul acolo ca să anunțe că nu aprobă nici locurile numite pentru ținerea Sinodului, și nici mijloacele de adunare a banilor pentru greci. La 7 mai, 1437, spre a se pune capăt tuturor neînțelegerilor, s-a recurs la vot, două treimi dintre participanți votând pentru primele orașe, iar restul pentru Florența sau Udine. Ambele tabere și-au scris voturile, care s-au citit în Catedrală, iar pecetea Conciliului a fost apoi pusă pe hotărârea reieșită din majoritatea voturilor. Atunci tabăra cea mai slabă a recurs la o faptă cât se poate de necinstită: noaptea, au luat pecetea Conciliului și au pus-o pe propria hotărâre. Papa, folosindu-se de toate aceste tulburări, a aprobat hotărârea taberei mai slabe, care se potrivea și cu părerile sale (29 iunie), deși mai apoi s-a răzgândit și a pus Sinodul la Ferrara. Între timp, nemulțumiții membri ce părăseau Baselul au trecut de partea Papei. Între ei se afla

Giuliano Cesarini, care mai apoi a jucat un rol de frunte în lucrările Sinodului de la Ferrara-Florența.[46]

Spre a o lua înaintea planurilor Conciliului de la Basel, Papa a trimis la Constantinopol câteva galere cu un legat și cu trei Episcopi, poftind pe Împărat și pe Episcopii greci la un Sinod în Italia. Sosirea Împăratului în Italia era un eveniment de mare însemnătate pentru Papă. Întrucât Conciliul de la Basel făgăduise ca pe un lucru de la sine înțeles că Papa va trebui să ia parte la unirea Bisericilor, iar Eugenie însuși nu avea nimic de-a face cu Conciliul, devenise cât se poate de vădit că Sinodul avea să dea curând o sentință împotriva lui și să aleagă un alt Papă.

Legatul a declarat că Papa se împăcase cu părinții de la Conciliu și că Conciliul era dizolvat, urmând a se convoca un altul în Italia.[47] În același timp, un învățat grec, Gheorghie din Trapezunt, care trăia pe atunci în Apus și era un fiu al Bisericii Latine, scrisese Împăratului, încredințându-l că în împrejurările tulburi din Biserica Apuseană – din timpul luptelor dintre Papă și Conciliu – apariția Împăratului în Italia de partea Papei ar pune capăt de la sine tuturor certurilor.[48]

Împăratul dăduse deja porunci tuturor celor numiți spre a lua parte la Sinod să se pregătească de călătorie. Dar abia trecuseră douăzeci de zile de la sosirea galerelor papale, când deodată galerele făgăduite de Conciliul de la Basel intrară în Bosfor. De nu i-ar fi oprit Împăratul, rivalii ar fi pornit o bătălie navală. Legații papali și cei de la Basel nu și-au precupețit nici ostenele, nici banii, spre a-i trage pe greci către părerea lor. Curând însă grecilor li se arătă în chip vădit starea reală a lucrurilor din Apus, ajungând și mai nedumeriți în privința taberei căreia să i se alăture. Legații de la Basel declarară că pacea între Conciliu și Papă fusese și încă era și atunci cu neputință. Unul dintre ei, locuind de multă vreme la Constantinopol, îl sfătui pe Patriarh, ca prieten, să nu se ducă nici la Basel nici în Italia. Mulți dintre Episcopi îl trăgeau pe Împărat să facă același pas. Chiar și Sigismund trimise un sol la Constantinopol să-l înduplece pe Împărat să amâne o vreme unirea Bisericilor, până ce neînțelegerile lăuntrice din Biserica Apuseană vor lua sfârșit. În sfârșit, Sultanul Murad îl sfătui pe Împărat să se încreadă mai mult în statornicia unei alianțe cu el decât cu latinii. Dar, cu toate aceste sfaturi și povețe, Împăratul, respingând propunerile Conciliului de la Basel, hotărî să pornească spre Italia în galerele Romei.[49]

CAPITOLUL III

Plecarea grecilor la Sinod și sosirea lor la Ferrara

De îndată ce s-a hotărât călătoria spre Italia, Patriarhul și-a ales Episcopii ce aveau să-l însoțească la Sinod. Ei erau în număr de douăzeci și doi, cuprinzând și pe cei trimiși din Trapezunt, Georgia și Moldova, adică: Marcu, Mitropolitul Efesului, Antonie al Trapezuntului, Antonie al Iracliei, Mitrofan al Kizicului, Vissarion al Nikeii, Macarie al Nicomidiei, Dionisie al Sardisului, ca și mitropoliții Târnovei, Monemvasiei, Lakedemoniei, Amasiei, Mitilenei, Stavropolei, Moldovei, Rhodosului, Melenicului, Dramei, Ioanninei, Silistrei, Anhialei și Georgiei, împreună cu un episcop.[50] Totodată γρόμματα Patriarhilor au fost date Vicarilor, în alegerea cărora s-au făcut unele schimbări. Mitropolitul Iracliei a fost numit vicar al Patriarhatului Alexandriei; Grigorie, duhovnicul Împăratului, împreună cu Mitropolitul Rusiei – vicari ai Patriarhatului Antiohiei; Mitropoliții Efesului și Sardisului – ai Patriarhatului Ierusalimului.[51]

Cel dintâi între Episcopii greci în privința învățaturii, tăriei de caracter și ortodoxiei era Marcu, Mitropolitul Efesului. Născut la Constantinopol, primise în tinerețe o educație potrivită vârstei sale, afierosindu-se îndeosebi studiilor teologice și artei ritoricești. Era mai-marele școlii din Constantinopol[52] și dobândise un renume așa de mare pentru cuvântările sale, încât mulți oameni din alte ținuturi îi cereau adesea să le scrie câte un Cuvânt pentru o anumită prăznuire.[53] Făcând parte din kliros-ul Bisericii celei Mari din Constantinople, a ales să se retragă din lume și a intrat în Mănăstirea din Mangana. Aici, într-o chilie singuratică, nevăzut nici măcar de rubedeniile sale, a făcut din cercetarea Sfințelor Scripturi și a Scrierilor Părinților singura și cea mai plăcută lucrare a minții și inimii sale.[54] Așa a ajuns Marcu să dobândească cunoașterea amănunțită a temeiurilor Credinței Ortodoxe. Mintea sa limpede și încercată vedea îndată greșelile dușmanilor Ortodoxiei, găsind o grabnică cale de apărare a adevărului; adâncul său simțământ religios l-a susținut în timpul disputei, și mai curând ar fi murit decât să se facă trădător adevărului.

Vissarion, asemeni lui Marcu, era unul dintre bărbații cei mai învățați ai vremii sale. Adânc cunoscător al științei teologice, dovedea totodată o asemenea ușurință în vorbire, încât până și grecii mărturiseau superioritatea lui în această privință asupra lui Marcu, favoritul lor.[55] Pe lângă aceste însușiri, își dobândise între contemporani faima de subtil filosof și cald apărător al lui Platon. Era favoritul Împăratului Ioan Paleologul, care în preajma plecării la Sinod îi cerea sfatul pentru aproape orice lucru.[56] Dar avea și lipsuri: tăria de caracter, dragostea de adevăr curată și de nezdruccinat, temeinicia în dezvoltarea ideilor – trăsături atât de caracteristice lui Marcu – nu se găseau la Vissarion. Iubirea de sine avea să-l facă curând să strice prietenia cu un om ce în chip vădit urma să-i devină rival.[57] Iată de ce Vissarion n-a putut defel să fie un ajutor de încredere al lui Marcu într-o cauză la care fusese chemat să se alăture de către Împărat.

Iosif, Patriarhul Constantinoplei, al cărui rang înalt îl făcea să fie o persoană cu mare trecere în Sinod, a dovedit prin cărmuirea sa că abia făcea față slujirii sale în Biserică și împrejurărilor vremii. Bătrân, slab și nehotărât, se lăsa înrâurit de către mireni în aproape orice pas pe care-l făcea, și în fapt nu putea să apere cu sorți de izbândă tabăra ortodoxă a Sinodului împotriva atacurilor unei opoziții puternice. Este adevărat că, din când în când, arăta o dorință sinceră de a păzi Ortodoxia de dușmanii ei; dar îi lipseau acele însușiri temeinice și tăria de caracter care să-l facă destoinic să-i înfrunte fățiș pe dușmani. Deși nutrea nădejdi că va izbândi și va fi slăvit de urmașii săi, avea întotdeauna un răspuns pregătit în caz de neizbândă: „Chiar dacă latinii,” obișnuia el să spună, „ne silesc la ceva, noi vom ține totdeauna învățătura sănătoasă a Părinților. Nu au decât să ne amenințe cu chinuri; vom răbda mai curând orice durere decât să ajungem trădători față de tot ceea ce am primit de la Sinoadele Ecumenice și de la sfinții Dascăli ai Bisericii: vom fi ori mucenici cu fapta, ori mucenici cu voia.”[58] Însă timpul l-a dovedit pe Iosif mincinos cuvintelor sale.

Șase arhonți ai Marii Biserici din Constantinople urmau să-l însoțească pe Patriarh la Sinod în calitate de sfetnici. Între ei era marele ecclesiarh Siropulos, autorul istoriei Sinodului; de asemenea trei igumeni, noul duhovnic al Împăratului, trei călugări (ieromonahi) și câțiva membri ai clerului.[59] Grigorie, duhovnicul Împăratului, numit Mammas, având anumite drepturi în calitate de vicar, mai întâi al Patriarhului Antiohiei, apoi al Patriarhului Alexandriei, și fiind foarte apropiat Împăratului, nu era totuși în stare a-și folosi drepturile cu folos pentru cauza Bisericii. Felul său de a fi – slab, supărăcios, fără rânduială statornică în purtări, și în același timp plin de sine – dezgusta pe oricine avea de-a face cu el, făcându-l să fie urât de către toți. Este cu adevărat lucru de mirare cum un astfel de om a putut să câștige încrederea Împăratului, care era totdeauna așa de prevăzător și chibzuit.

Împăratul era însoțit în Italia și de mulți mireni. Pe lângă fratele Împăratului, despotul Dimitrie, s-au alăturat alaiului împărătesc și câțiva dregători ai curții și unii învățați. În fruntea listei acestor persoane, ținând seama de vasta sa cunoaștere a teologiei și filosofiei, se afla Gheorghie Sholarios. Bucurându-se de încrederea și bunăvoința lui Ioan, avea în același timp și legături de prietenie cu Marcu al Efesului, dascălul său. Faimosul filosof Ghemistos Pletho, deși bătrân, a fost și el luat la Sinod. Împăratul îi ceruse sfatul la începutul negocierilor cu Biserica Romei.[60] La Sinod el a fost un fierbinte apărător al Ortodoxiei,[61] și în același timp a reînviat dragostea florentinilor pentru filosofia lui Platon, prin însuflețitele sale prelegeri pe această temă din timpul șederii la Florența.[62]

La 27 noiembrie, 1437, după mai multe Te Deum-uri în Biserica cea Mare din Constantinopol și la Mănăstirea Hodighitriei, Împăratul, Patriarhul și alți reprezentanți din rândul clerului și mirenilor, porniră la drum.[63]

Între timp, în același an, la 18 octombrie, Papa Eugenie a dat o Bulă în care se spunea că pentru o cât mai folositoare unire a Bisericilor și îmbunătățirea treburilor Bisericii, aduse de către Conciliul de la Basel într-o stare încă mai rea decât cea de dinainte, urma să se adune un Sinod la Ferrara, și deci toți cardinalii, episcopii și abații trebuie să se mute îndată de la Basel la Ferrara, spre a discuta treburile bisericești.[64] Cu împuternicirea Papei, Nicolo Albergati,[65] Cardinal al Sfintei Cruci din Ierusalim, a venit la Ferrara cu câțiva episcopi și a deschis Sinodul (8 ian., 1438). Când însuși Eugenie împreună cu Cardinalii săi a sosit la a doua ședință a Sinodului (14 feb.), erau deja de față șaptezeci de episcopi. S-a citit apoi Bula papală ce excomunica pe toți cei aflați la Conciliul de la Basel, scoțând din cinurile lor pe toți clericii și mireni și cerând magistraților orașului să alunge pe toți Părinții Conciliului de la Basel, și aceasta până într-o lună, sub amenințarea excomunicării.[66]

La rândul său, Conciliul de la Basel (în ședințele din 12 octombrie 1437, și 24 ianuarie și 24 martie, 1438) declară nelegitim Sinodul de la Ferrara și toate actele sale; iar după mai multe invitații către Eugenie de a veni la Basel, îl excomunică, cerând până la urmă ca toți episcopii adunați la Ferrara să vină în decurs de o lună la Basel, sub amenințarea pedepsei bisericești pentru neascultare.[67] S-a ivit astfel o nouă dezbinare în Biserica Apuseană; și ceea ce era și mai rău, ea era pricinuită chiar de către acele persoane ce își luaseră asupra lor îndatorirea de a împăca Biserica Răsăritului cu a lor.[68]

La sosirea grecilor la Veneția, Papa l-a trimis întâi pe Nicolo Albergati, apoi pe Giuliano Cesarini, poftind pe Împărat și pe Patriarh la Ferrara. Ajunși aici, grecii s-au întrebat din nou dacă să meargă la Basel sau la Ferrara. Dogele Veneției i-a sfătuit să aștepte venirea unei noi solii de la Basel. Pe de altă parte, legatul Hristofor făcu tot ce-i stătea în putință spre a îndupleca pe Împărat și pe Patriarh să se alature Papei, folosindu-se nu o dată de daruri și de argumentele cele mai grăitoare. Până la urmă grecii căzură în capcana lui.[69] Cele trei săptămâni petrecute la Veneția fură așa de prielnice pentru cei mai mulți dintre greci, și chiar pentru câțiva episcopi, încât au numit-o pământul făgăduinței.[70] Iată încă o piatră de poticnire pentru viitorii apărători ai Ortodoxiei! Asemuind jalnica stare a Imperiului lor, pe atunci aproape biruit de către turci, cu luxul, libertatea și înlesnirile vieții apusene, grecii mai slabi erau cu ușurință ispitiți spre o pace ce făgăduia multe pentru bunăstarea lor pământească.

La Francolino, un sat așezat cam la un ceas și jumătate călare de Ferrara, Împăratul fu întâmpinat de legatul papal, de cârmuitorul orașului și de alți dregători ai cetății. În ziua următoare (4 martie) Împăratul, însoțit de alaiul său, de Episcopii Papei și de dregătorii din Ferrara, și-a făcut intrarea solemnă în oraș. Papa, împreună cu Cardinalii, Episcopii și Abații, îl așteptau în palat. La intrarea Împăratului, Papa s-a ridicat, l-a îmbrățișat și, dându-i mâna,

pe care Împăratul i-a sărutat-o, l-a așezat alături de sine. După o convorbire aparte, Împăratul s-a retras la palatul pregătit lui.[71]

Patriarhul a sosit la Ferrara mai târziu decât Împăratul. De îndată ce Iosif s-a apropiat de Francolino, i s-a trimis o măreață galeră care l-a adus la țarm împreună cu Episcopii și restul clerului. În ziua următoare Împăratul l-a înștiințat pe Patriarh că Papa se aștepta ca el să-și plece genunchii în fața sa și să-i sărute papucul. Era o grea lovitură pentru Patriarh, care nu prea se aștepta la o asemenea primire de la fratele său în Hristos. Pe când se afla la Veneția, el spusese unuia dintre oamenii de încredere ai Papei: „Dacă Papa e mai bătrân decât mine, îl voi cinsti ca pe un părinte; de este de aceeași vârstă cu mine, îl voi socoti ca pe un frate; de este mai tânăr, îmi va fi ca un fiu.” După amiază au fost trimiși șase episcopi spre a-l felicita pe Iosif pentru sosirea sa și a-i cere obișnuita prosternare față de Papă. Patriarhul spuse fără înconjur Episcopilor că nu se învoiește decât cu o îmbrățișare frățească; și, adunându-și Episcopii, le spuse cu indignare despre cererea papală. Mitropolitul Trapezuntului îi aduse aminte că, pe când se afla la Veneția, fusese sfătuit să se gândească cu multă grijă la aceasta; dar răspunsul lui fusese că Papa primea pe toți cu cinstire și cuviință. Mitropolitul Iracliei declară că el și Mitropolitul Monemvasiei nu vor săruta pantofii Papei când îi vor fi înfățișați, fără să le pese de mânia sa. Între timp Împăratul trimise un alt sol, zicând că încă mai discuta cu Papa în privința mijloacelor de a nu aduce atingere rangului Patriarhului. Iosif puse următoarea întrebare Episcopilor trimiși a doua oară la el de către Papă: „Spuneți-mi, de ce-și însușește Papa asemenea privilegii? Care Sinod sau canon al Bisericii a întărit acest obicei? Dacă Papa este urmașul Apostolului Petru, noi suntem urmașii celorlalți Apostoli. Și oare ceilalți Apostoli au sărutat picioarele lui Petru? Cine a mai auzit așa ceva?” Legații răspunseră că obiceiul era din vechime și că episcopii, regii, Împăratul Germaniei și chiar Cardinalii, ce sunt mai presus de Împărat, îi rămân credincioși. Dar Patriarhul, cu multă hotărâre, își păstră cererea de mai înainte asupra unei primiri frățești din partea Papei, făgăduind că în caz de refuz nu va debarca și nici nu va lăsa pe vreun episcop de-al său să o facă. Până la urmă Papa încuviință cererea lui Iosif, pretinzând că dorește în chip sincer pacea.[72]

La 8 martie, patru Cardinali, vreo douăzeci și cinci de Episcopi și cârmuitorul cetății cu mai mulți curteni veniră la Patriarh dimineața în zori și-l însoțiră pe el și clerul său până la palatul papal. Papa, spre a-și ascunde de norod silita smerenie, nu dădu Părinților răsăriteni o audiență solemnă, ci îi primi în odaia sa. La intrarea Patriarhului cu șase Mitropoliți, Eugenie s-a ridicat și i-a dat un sărut frățesc. Restul Episcopilor urmară după el, câte șase o dată, sărutând mâna și obrazul drept al Papei. În timpul înfățișării grecilor numai Patriarhul ședea pe un scaun mai scund, la stânga Papei, în spatele legatului Hristofor ce slujea ca tâlmaci: ceilalți Episcopi rămaseră în picioare. În aceeași zi Patriarhul ceru îngăduința Papei de a sluji Liturgia după rânduielele Bisericii Grecești.[73]

CAPITOLUL IV

Deschiderea Sinodului de la Ferrara. Discuții private asupra Purgatoriului.

Orânduirea scaunelor pentru membrii Sinodului în Catedrala Sf. Gheorghe a fost de asemenea obiect de discuție. Latinii voiau ca scaunul papal să fie ridicat în mijlocul bisericii iar episcopii latini și greci să ia loc de-a dreapta și de-a stânga tronului. Lovindu-se de refuzul grecilor, latinii hotărâră să mute scaunul papal în nava din dreapta și să construiască acolo locurile pentru episcopii latini, lăsând partea opusă Împăratului, Patriarhului și celorlalți greci. Lângă jilțul papal s-a ridicat un tron pentru Împăratul Germaniei; urmau apoi jilțurile pentru Cardinali și Episcopi. Pe partea stângă s-a construit un tron asemănător pentru Împăratul grec; lângă el un scaun pentru Patriarh și jilțuri pentru Episcopii Răsăriteni. În mijlocul bisericii s-a lăsat un loc aparte pentru vorbitori sau pentru cei ce aveau să poarte discuții în contradictoriu. Dar și atunci grecii se simțiră foarte neplăcut. Scaunul papal se deosebea mult nu doar de cel al Patriarhului, ci chiar de tronul Împăratului, fiind mai înălțat și dintr-un material mai scump. Patriarhul s-a plâns. Împăratul a spus doar în treacăt că în orânduirea Sinodului nu era altceva decât deșertăciune lumească, potrivnică rânduielilor Bisericii.[74]

Dorind a pune rânduială în treburile Imperiului cu ajutorul monarhilor apuseni, Ioan i-a arătat Papei dorința sa ca la Sinod să prezideze nu doar Episcopii Apuseni, ci și suveranii Europei, ori cel puțin locțiitorii lor. La început Papa refuză să îndeplinească dorința Împăratului, văzând un obstacol în calea ei în feluritele războaie și certuri între regatele Europei; dar, la cererea stăruitoare a Împăratului, făgădui să-și trimită legații la regii și principii europeni, poftindu-i la Sinod. Din pricina aceasta subiectele dogmatice fură lăsate de-o parte vreme de patru luni. Dar spre a nu se pierde timpul, Papa, cu învoirea Împăratului, hotărî să deschidă Sinodul, nădăjduind să ademenească câțiva Episcopi de la Basel prin înștiințarea asupra deschiderii Sinodului, făcând o impresie favorabilă și întărind astfel tabăra mai slabă. Potrivit aranjamentelor papale, delegații ambelor părți aveau să se ocupe în aceste patru luni cu discuții private privitoare la neînțelegerile dintre greci și latini.

În același timp Împăratul îl înduplecă cu mare greutate pe Papă să dea grecilor bani pentru întreținere, în locul porțiilor zilnice de mâncare pe care le primeau ca niște cerșetori, cu totul potrivnic înțelegerilor făcute în tratat.[75]

Cu puțin timp înainte de deschiderea Sinodului avură loc noi schimbări în numirile vicarilor Patriarhilor Răsăriteni. Grigorie duhovnicul a fost numit al doilea vicar al Patriarhului Alexandriei, împreună cu Mitropolitul Iracliei, iar Marcu al Efesului vicar al Antiohiei, împreună cu Isidor al Rusiei. Pare cât se poate de vădit că Împăratul dorea prin aceste schimbări ca în caz de nevoie să găsească între acești locțiitori ai Patriarhilor cel puțin unul care să fie de partea sa. Având în vedere acest lucru, el i-a numit pe Grigorie și pe Isidor, amândoi niște persoane cu un caracter foarte slab, alături de neclintiții apărători ai Ortodoxiei – Antonie al Iracliei și Marcu al Efesului. Dionisie, vicarul Patriarhului Ierusalimului, era atunci bolnav și, curând după deschiderea Sinodului, a murit.[76] Deschiderea Sinodului a fost stabilită de către Papă la 9 aprilie, Miercurea Cenușii. Patriarhul a refuzat să fie de față, sub cuvânt că este bolnav, dar și-a dat învoirea pentru deschidere.

Papa a fost primul care a intrat în catedrală, așezându-se îndată pe scaunul său din nava dinspre miazănoapte. După el a venit Împăratul cu fratele său, cu Vicarii patriarhali și Episcopii, și cu clerul din cinurile mai de jos, așezându-se în fața Papei. Biserica Latină era

reprezentată de opt Cardinali și de un mare număr de Episcopi și clerici de rând.[77] Pe un tetrapod din mijlocul bisericii, în fața altarului, s-a așezat Evanghelia, iar de-o parte și de alta a ei statuile Sfinților Petru și Pavel.[78] De îndată ce s-a făcut tăcere, Papa a exclamat: „Binecuvântat fie Domnul Dumnezeu lui Israil!” S-au cântat câțiva psalmi și s-au rostit rugăciuni, după care Arhidiaconul grec a citit hotărârea patriarhală prin care toți erau chemați să ia parte la Sinod. „Toate cinurile mai înalte ale clerului, regii și principii,” spunea hotărârea, „au a-și trimite vicarii și solii, de nu vor putea să vină ei înșiși. Oricine nu va veni la vremea statornicită, iar mai apoi nu va primi hotărârile Sinodului, se va scoate din Biserică.” S-a citit apoi hotărârea papală, privitoare la deschiderea unui Sinod Ecumenic la Ferrara, iar apoi scurta ședință de început s-a încheiat cu imnuri.

Papa trimise copii ale hotărârii sale la monarhii apuseni, îndemnându-i să-și trimită reprezentanți la Sinod.[79] Dar toate așteptările Papei s-au dovedit zadarnice. Conciliul de la Basel continua să amenințe scaunul papal și amenința cu excomunicarea pe oricine ar fi îndrăznit să se ducă măcar la Sinodul convocat de către Papa. Este adevărat că, la moartea lui Sigismund, curtea imperială declară că nu va primi nici o hotărâre a Conciliului împotriva Papei, nici pe cele ale Papei împotriva Conciliului, ci primește atât Conciliul cât și pe Papa. Dar nici unul dintre monarhii apuseni nu a aprobat Sinodul convocat de către Papa și nici nu a dorit să se împotrivescă Conciliului de la Basel, netrimitețând pe nimeni la Sinodul convocat în Italia. Numai către sfârșitul ședințelor Sinodului ținute la Ferrara au sosit trimișii Ducelui de Burgundia; intrând la Sinod, ei sărutară papucul Papei, dar nu arătară nici un semn de cinstire față de Împărat, purtându-se ca și cum nu ar fi fost de față.[80]

După Paști (13 aprilie), Papa ceru grecilor să înceapă convorbiri private. Grecii amânau, așteptând trimișii de la Basel.[81] Dar până la urmă, după ce Papa repetase cererile sale de trei ori, s-au ales câte zece persoane de fiecare parte, care aveau să se adune de trei ori pe săptămână în biserica mănăstirii spre a discuta asupra feluritelor puncte de neînțelegere.[82] Grecii aleseră de partea lor pe mitropoliții Efesului, Monemvasiei, Nikeii, Lakedemoniei și Anhiarei, și încă alți cinci participanți la Sinod. Dregătorul împărătesc Manuil Iagaris a primit și el poruncă să fie de față. Împăratul a dat porunci strașnice ca numai Marcu și Vissarion să intre în dispute cu latinii, dar, la nevoie, urmau să ceară sfatul celorlalți; apoi, să nu trebuia să se vorbească defel despre cele mai grave puncte de neînțelegere, iar la sfârșitul fiecărei ședințe trebuia să i se facă o dare de seamă.[83] Îndeobște vorbind, Împăratul dorea ca neputința împăcării Ortodoxiei cu învățătura latină să nu se facă prea vădită înainte de a-și fi atins ținta pe care o urmărea.

Curând după sosirea sa la Ferrara, Marcu al Efesului, la îndemnul Cardinalului Giuliano, hotărî să scrie o scrisoare de mulțumire Papei pentru adunarea Sinodului, în care observa că, dacă Biserica Romei dorește să și sfârșească la fel de bine cum a început, atunci trebuie să se lepede de învățătura asupra purcederii Duhului Sfânt și să nu mai săvârșească Liturgia cu azime. Auzind aceasta, Împăratul fu cât pe ce să-l supună pe Marcu judecății Sinodului Grec pentru că a îndrăznit să înfățișeze asemenea gânduri latinilor.[84] Și chiar acum, când împrumutase pe cei aleși să discute cu latinii, le-a cerut să nu respingă părerile latinilor numai fiindcă nu se potrivesc cu învățătura grecilor, ci să cerceteze fiecare lucru ca pe ceva ce nu e încă hotărât și apoi, prin străduințele tuturor, să ajungă la o rezolvare, căutând ca părerea de obște să fie cea ultimă și hotărâtoare.[85]

Latinii aleseră pentru a purta discuțiile pe doi Cardinali, Giuliano Cesarini și Nicolo Albergati, apoi pe Andrei, Episcop de Colosse sau Rhodos, pe Ioan de Turrecremata,[86] și pe câțiva abați.

În a treia ședință a Sinodului, după urările reciproce, Giuliano arată că principalele puncte de neînțelegere între greci și latini țineau de învățătura (1) despre purcederea Duhului Sfânt, (2) despre folosirea azimelor în Euharistie, (3) despre purgatoriu și (4) despre supremația papală; iar apoi i-a întrebat care dintre subiecte avea să fie discutat mai întâi. Grecii amânară discutarea primului punct până la deschiderea Sinodului Ecumenic, făgăduind să dea un răspuns grabnic asupra celorlalte de îndată ce vor auzi sfatul Împăratului. Pentru începerea discuțiilor Împăratul s-a oprit la unul dintre ultimele două subiecte.[87] Latinii s-au învoit să discute despre purgatoriu.

În a cincea ședință (4 iunie) Cardinalul Giuliano a dat următoarea definiție a învățaturii latine despre purgatoriu: „Încă din vremea Apostolilor,” a spus el, „Biserica Romei a învățat că sufletele ce pleacă din această lume curate și fără nici o prihană – adică sufletele sfinților – se duc îndată în tărâmurile fericirii. Sufletele celor ce după botez au păcătuit, dar apoi s-au pocăit cu sinceritate și și-au mărturisit păcatele, însă nu au reușit să împlinească epitimia dată lor de către părintele lor duhovnicesc ori să aducă roade de pocăință îndestulătoare pentru a-și ispăși păcatele, se curățesc prin focul purgatorului, unele mai grabnic, altele mai încet, după păcatele lor; iar apoi, după curățire, pleacă spre tărâmul veșnicei fericiri. Rugăciunile preotului, liturghiile și faptele de milostenie ajută mult la curățirea lor. Sufletele celor răposați în păcat de moarte sau în păcatul strămoșesc se duc de-a dreptul întru osândă.”[88]

Grecii au cerut o înfățișare scrisă a acestei învățături. Când au primit-o, Marcu al Efesului și Vissarion al Nikeii și-au scris amândoi observațiile asupra ei, care mai apoi au slujit ca răspuns general la învățătura latinilor.[89]

Când a făcut cunoscut răspunsul (14 iunie), Vissarion a explicat deosebirea dintre învățătura grecească și cea latină pe această temă. Latinii, a spus el, admit că în vremea de acum, și până în ziua judecății celei de pe urmă, sufletele răposaților se curățesc prin foc, slobozindu-se astfel de păcate; deci cel ce a păcătuit cel mai mult va avea parte de un mai îndelungat răstimp de curățire, pe când ce cu mai puține păcate va fi dezlegat mai curând, cu ajutorul Bisericii; dar în viața viitoare ei admit focul veșnic, nu pe cel curățitor. Astfel latinii primesc și existența focului vremelnic și a celui veșnic, numindu-l pe cel dintâi foc curățitor sau purgatoriu. Pe de altă parte, grecii învață despre existența unui singur foc veșnic, înțelegând că pedepsirea vremelnică a sufletelor păcătoase înseamnă că ele se duc o vreme într-un loc de întuneric și durere, sunt pedepsite prin lipsirea de Dumnezeuasca lumină și se curățesc – adică sunt slobozite din locul acela de întuneric și jale – prin rugăciuni, Sfânta Liturghie și fapte de milostenie, iar nu prin foc. Grecii mai cred că până la unirea sufletelor cu trupurile, întrucât sufletele păcătoșilor nu suferă pedeapsa deplină, la fel și cele ale sfinților nu se bucură de fericirea deplină. Dar latinii, fiind de acord cu grecii în privința primului punct, nu-l admit pe cel de-al doilea, zicând că sufletele sfinților și-au primit deplina răsplată cerească încă de pe acum.[90]

În ședința următoare latinii au înfățișat o apărare a învățaturii lor despre purgatoriu. Din câte înțelegem din răspunsul dat de către greci, ei au încercat să-și dovedească învățătura prin cuvintele din 2 Maccavei 12, 42-46, unde se spune că Iuda Maccaveul „a trimis în Ierusalim să aducă jertfă pentru păcat,” cugetând totodată că „sfânt și cucernic gând a fost că a făcut curățire pentru cei morți, ca să se slobozească de păcat.” Ei mai citară cuvintele lui Iisus Hristos, „oricine va zice împotriva Duhului Sfânt, nu se va ierta lui nici în veacul de acum, nici în cel ce va să fie” (Mat. 12, 32). Dar apărarea lor s-a întemeiat îndeosebi pe cuvintele Sf. Apostol Pavel (1 Cor. 3, 11-15): „Că altă temelie nimenea poate să pună, afară de ceea ce este pusă, care este Iisus Hristos. Iar de zidește cineva pre această temelie aur, argint, pietre scumpe, lemne, fân, trestie, al fieștecăruia lucru arătat va fi: că ziua îl va arăta, pentru că cu

foc se va descoperi; și al fieștecărui lucru în ce chip va fi, focul îl va lămuri. Și al căruia lucru va rămânea, carele a zidit, plată va lua; iar al căruia lucru va arde, se va păgubi, dar el însuși se va mântui, însă așa ca prin foc.” De asemenea latinii au scos felurite locuri de la Părinții răsăriteni – Vasilie cel Mare, Epifanie al Ciprului, Ioan Damaschin, Dionisie Areopaghitul, Theodorit, Grigorie al Nisei; ca și de la cei apuseni – Augustin, Amvrosie și Grigorie cel Mare. De asemenea, nu au uitat să citeze autoritatea Bisericii Romei întru apărarea învățaturii lor, și să se folosească de obișnuitele lor sofisme.

La toate acestea partea Ortodoxă a dat un răspuns limpede și îndestulător.[91] Ortodocșii au arătat că cuvintele citate din cartea Maccaveilor, ca și cuvintele Mântuitorului, nu pot dovedi decât că unele păcate se vor ierta după moarte, dar nu se putea ști neîndoielnic dacă prin osânda focului sau prin alte mijloace. Pe deasupra, ce are de-a face iertarea păcatelor cu osânda prin foc și cu chinurile? Nu poate fi decât ori una ori alta: fie osândă, fie iertare, iar nu amândouă deodată.

Ca explicație la cuvintele Apostolului ei au citat tâlcuirea Sf. Ioan Gură de Aur care folosește cuvântul foc în înțelesul de foc veșnic, iar nu vremelnic sau curățitor; explică cuvintele *lemn*, *fân* și *trestie* ca fapte rele, hrană pentru focul veșnic; cuvântul *zi*, ca însemnând ziua judecării de apoi; iar cuvintele *se va mântui*, *însă așa ca prin foc* ca însemnând păstrarea și dănuirea existenței păcătosului în vreme ce suferă osânda. Urmând această tâlcuire, ei resping cealaltă explicație dată de Fericitul Augustin, întemeiată pe cuvintele *se va mântui* pe care el le-a luat în înțelesul de *fericire*, și deci a dat un cu totul alt înțeles întregului citat. „Este cât se poate de îndreptățit,” scriau dascălii ortodocși, „să socotim că grecii trebuie să înțeleagă cuvintele grecești mai bine decât străinii. Ca atare, dacă nu putem dovedi că vreunul dintre sfinții ce vorbeau limba greacă tâlcuiesc cuvintele Apostolului, scrise în grecește, într-un alt înțeles decât cel dat de fericitul Ioan, atunci negreșit că trebuie să ne învoim cu cei mai mulți dintre acești oameni vestiți ai Bisericii.” Expresiile *σωθῆναι*, *σωζέσθαι* și *σωτήρια*, folosite de scriitorii păgâni, înseamnă în limba noastră dănuire, ființare (*διαμένειν*, *εἶναι*). Însăși ideea din cuvintele Apostolului arată aceasta. Întrucât focul în chip firesc nimicește, dar cei ce sunt osândiți la focul cel veșnic nu sunt nimiciti, Apostolul spune că ei dănuie în foc, păstrându-și și urmându-și existența, fiind totodată arși de către foc. Spre a dovedi adevărul unei astfel de tâlcuiri a cuvintelor Apostolului (stih. 11 și 15) ei fac următoarea observație: Apostolul împarte tot ceea ce este *zidit* pe numita *temelie* în două părți, fără ca să pomenească măcar vreodată de o a treia parte, mijlocie. Prin *aur*, *argint*, *pietre scumpe* el înțelege virtuțile; prin *lemne*, *fân*, *trestie* ceea ce e potrivnic virtuții, adică lucrurile rele. „Învățătura voastră,” urmară ei a zice latinilor, „ar avea poate un oarecare temei dacă el (Apostolul) ar fi împărțit lucrurile rele în două feluri, și ar fi spus că cele de un fel sunt curățite de către Dumnezeu, iar celelalte sunt vrednice de osânda veșnică. Dar el nu a făcut o asemenea împărțire, numind doar lucrurile ce-l îndreptățesc pe om la fericirea veșnică, adică virtuțile, și cele ce sunt vrednice de osânda veșnică, adică păcatele. După care zice că ‘al fieștecărui lucru arătat va fi,’ și spune când anume se va întâmpla aceasta, arătând către ziua cea de pe urmă, când Dumnezeu va răsplăti fieștecărui după cum i se cuvine: ‘Că ziua,’ zice el, ‘îl va arăta, pentru că cu foc se va descoperi.’ Negreșit, aceasta este ziua celei de-a doua veniri a lui Hristos, veacul viitor, numită zi în înțeles aparte, sau spre a o osebi de viața de acum, care nu este decât noapte. Aceasta este ziua când El va veni întru slavă, și un râu de foc va curge dinaintea Lui (Daniil 7, 10; Ps. 50, 3 și 97, 3; 2 Petru 3, 12-15). Toate acestea ne arată că Sf. Pavel vorbește aici de ziua cea de pe urmă și de focul cel veșnic gătit păcătoșilor. ‘Acest foc,’ zice el ‘va pune la încercare lucrul fieștecărui om, în ce chip va fi,’ lămurind unele lucruri și arzând altele dimpreună cu lucrătorii. Dar când fapta rea se va nimici prin foc, făcătorii răului nu se vor nimici, ci vor continua să existe în foc și vor suferi veșnic. Deci întrucât Apostolul nu împarte aici păcatele în cele de moarte și cele ce se pot ierta, ci faptele ca atare în bune și rele; întrucât vremea acestei întâmplări e socotită de el

ca fiind ziua de apoi, la fel ca și de către Apostolul Petru; întrucât, iarăși, el pune pe seama focului puterea de a nimici toate faptele rele, dar nu pe făptuitori – se vedește că Apostolul Pavel nu vorbește de focul curățiitor care, chiar după părerea voastră, nu se întinde asupra tuturor faptelor rele, ci asupra câtorva dintre păcatele mai mici. Însă chiar și cuvintele ‘al căruia lucru va arde, se va păgubi (ζημιωθήσεται),’ arată că Apostolul vorbește despre chinurile veșnice; aceia se lipsesc de lumina Dumnezeiască, lucru ce nu se poate spune despre cei curățiți, cum ziceți voi; căci aceștia nu numai că nu se păgubesc cu nimic, ci chiar dobândesc cu îmbelșugare, slobozindu-se de rău și înveșmântându-se în curăție și neprihănire.”

Ca răspuns la cuvintele citate de latini de la Vasilie cel Mare (din rugăciunea sa la Cincizecime), de la Epifanie, Ioan Damaschin și Dionisie Areopaghitul – apărătorii învățaturii ortodoxe observă că citatele nu dovedeau nimic în folosul Bisericii Romei. Cât despre mărturia lui Theodorit, înfățișată de latini, nu au reușit nici măcar s-o identifice. „Rămâne un singur Părinte,” au continuat ei, „Grigorie, fericitul preot din Nissa, care s’ar părea că vorbește ceva mai mult în folosul vostru decât oricare dintre ceilalți Părinți. Păstrând toată cinstirea cuvenită acestui Părinte, nu ne putem împiedica a spune că și el a fost doar un om muritor, iar omul, oricât de mare ar fi treapta sfințeniei la care ar ajunge, poate oricând greși, îndeosebi în asemenea lucruri ce nu au fost cercetate mai înainte ori statornicite de către Părinți într-un Sinod de obște.” Când dascălii ortodocși vorbesc despre Grigorie, de cele mai multe ori își limitează cuvintele zicând: „dacă acesta a fost gândul lui,” și încheie discuția asupra lui Grigorie cu cuvintele următoare: „*Trebuie să avem în vedere învățătura de obște a Bisericii și să ne luăm drept legiuire Sfânta Scriptură, neluând în seamă cele scrise de fiecare în nume propriu (ιδία).*”

În ce privește mărturiile Părinților apuseni, dascălii răsăriteni au spus că îi cunosc prea puțin, neavând nici o traducere grecească, și au încercat să-i dezvinovățească prin împrejurările în care au scris, neînțelegerea cuvintelor Apostolului (1 Cor. 3, 11-15), greutatea de a trage o concluzie generală din mai multe împrejurări (întemeiate pe vedenii) etc.

Cât privește greutatea părerii Bisericii Romei, scoasă în evidență de către latini, grecii au socotit că ea nu are legătură cu subiectul în discuție.

În sfârșit, ei au stat împotriva sofismelor latinilor cu concluzii mai temeinice, scoase din principiile învățaturii lui Hristos, din multe scrieri ale Părinților și din pilda lui Lazăr, unde se pomeneste de sânul lui Avraam – locul fericirii – și de iad – locul osândeii – nespunându-se nimic despre vreun loc de mijloc pentru osândeile vremelnice.

Răspunsul grecilor voia în chip vădit să arate latinilor pe de-o parte netemeinicia nescornitei lor învățături, iar pe de altă parte statornicia taberei ortodoxe în credința predanisită lor de către Apostoli și Sfinții Părinți. În cursul disputelor, problema principală s-a ramificat într-o mulțime de probleme nesperioase și abstracte, încât în chip firesc rezolvarea celei principale s-a făcut încă și mai anevoioasă. De pildă, latinii au întrebat: De unde și cum zboară îngerii? Din ce materie este alcătuit focul iadului? Iată ce răspuns a primit ultima întrebare de la Iagaris, dregătorul imperial: „Întrebătorul va dobândi un răspuns cât se poate de mulțumitor la această întrebare când va experia el însuși firea acestui foc.”[92]

Neajungându-se la o înțelegere în problema purgatoriului, s-a propus o alta – cea a fericitei stări a dreptilor, de care pomenise Vissarion în tratatul său despre deosebirea învățăturilor celor două Biserici asupra stării sufletelor celor răposați. S-a pus întrebarea: Oare sfinții plecați din această viață au dobândit fericirea deplină sau nu? Înainte de discutarea problemei, grecii găsiră de cuviință să aibă o consfătuire aparte cu ceilalți membri ai Sinodului. Pentru aceasta toți membrii s-au adunat în chilia Patriarhului (15 iulie) și au citit

feluritele mărturii ale Părinților. Împăratul i-a poftit să adune voturile. Unii, întemeindu-se pe cuvintele Apostolului (Evr. 11, 39), au dat întrebării un răspuns negativ, alții au răspuns afirmativ. În ziua următoare, după câteva dispute, întregul Sinod al Episcopilor greci s-a învoit într-un gând că, deși sufletele sfinților, ca suflete, gustă încă de pe acum fericirea, totuși atunci când, la judecata de obște, se vor uni cu trupurile, fericirea lor va fi mai mare; atunci se vor lumina ca soarele.[93] Era ultimul lor răspuns la învățătura latină despre starea sufletelor după moarte.

Dar care au fost roadele serbedelor discuții? Au dus ele în vreun fel la rezolvarea problemei principale privitoare la unirea Bisericilor? Nu! Teologii latini nu puteau să găsească nici temeuri puternice pentru păreriile lor, nici să se lepede de ele. Grecii iarăși nu puteau primi o învățătură care să nu fie bine întemeiată, și nici nu-i puteau îndupleca pe latini să primească învățătura ortodoxă.

Spre nenorocirea grecilor, chiar și tabăra lor s-a dezbinat, lucru ce nu prevestea nimic bun. Îndeobște vorbind, Vissarion nu era prea sârguincios întru apărarea cauzei ortodoxe, și chiar dacă mai intra din când în când în dispute cu latinii, o făcea doar spre a-și arăta iscusința ritoricească.[94] Dar dând de un rival în persoana lui Marcu al Efesului,[95] a devenit încă și mai delăsător în privința Ortodoxiei, începând să nutrească un simțământ de ură față de Marcu. Silit să răspundă latinilor împreună cu el, îl lăsa de obicei pe Marcu să respingă singur feluritele lor întâmpinări. În zadar au încercat mulți oameni chibzuiți să-l împace pe Vissarion cu Marcu, încă de la începutul dușmăniei sale pentru acesta din urmă, chemând chiar în ajutor autoritatea Patriarhului care prin blândețile sale mustărări ar fi putut pune capăt zăzaniei. Neputinciosul Iosif nu s-a amestecat cu nici un chip în această tărașenie.[96] Pe de altă parte vicleanul Grigorie, supărat că Marcu nu-l socotea vrednic a fi vicarul Patriarhului Alexandriei,[97] făcut tot ce-i stătea în putință spre a-l asmuți pe Vissarion împotriva lui Marcu. Pe față se arăta că îl prețuiește pe Marcu, ședea mai jos decât el la Sinod,[98] vota după el, fără a ține seama că avea dreptul la privilegiile unui scaun patriarhal mai însemnat; când avea aceeași părere cu Marcu, nu vorbea niciodată de la sine, ci totdeauna zicea: „Sunt de aceeași părere cu Preasfințitul Mitropolit al Efesului.”[99] Dar toate acestea erau curată fățarnicie. Când era de față Vissarion și Împăratul, el îl pune pe Marcu mai prejos decât Arhiepiscopul Nikeii,[100] găsindu-i cusur în orice spunea, fără să-i pese că se dezice singur.[101]

Așa se face că de îndată ce grecii începură discuțiile s-au ivit unii care, despărțindu-se de adevărații membri ai Bisericii Răsăritene, jertfiră folosul Bisericii pentru propriile patimi și foloase.

Disputele s-au încheiat. Trecuseră mai mult de trei luni de la deschiderea Sinodului. Grecii fură cuprinși de delăsare și, suferind tot felul de lipsuri,[102] începură să fie tot mai posomorâți și să le pară rău că își părăsiseră căminele.

Împăratul, temându-se ca nu cumva cei nemulțumiți să părăsească prea devreme Sinodul, porunci căpeteniei orașului să nu lase nici un grec să părăsească orașul, nici să dea cuiva hârtii de liberă trecere fără încuviințarea și iscălitura sa. El însă, după ce-i închisese pe greci în Ferrara, s-a așezat într-o mănăstire nu departe de oraș, petrecându-și timpul pe câmp, la vânătoare, ca și cum nici n-ar fi vrut să-și mai aducă aminte de o treabă ce îl chemase departe de Imperiul său.[103]

De îndată ce a sosit timpul statornicit pentru deschiderea ședințelor solemne ale Sinodului, grecii cerură Împăratului să se întoarcă în oraș și să facă unele pregătiri legate de Sinod. Împăratul răspunse că nici nu se gândește să deschidă un Sinod, care ar fi trebuit să fie

unul Ecumenic, fără trimișii monarhilor apuseni și un număr mai mare de Episcopi decât cel prezent. Dar numărul membrilor Sinodului, în loc să sporească, nu făcea decât să scadă. Mulți căzură pradă unei ciume înspăimântătoare; alții, de frică, se retraseră pe la casele lor, astfel că la începerea ședinței solemne, din unsprezece Cardinali rămaseră numai cinci, iar din cei o sută cincizeci de Episcopi erau de față numai cincizeci. Tocmai atunci grecii primiră o dovadă a ocrotirii dumnezeiești. Nici unul nu a fost atins de ciumă.[104]

Un singur om s-a adăugat Sinodului, în persoana lui Isidor, Mitropolitul Rusiei, care a sosit la 18 august. El se întorsese în Rusia după încheierea tratatului între Împărat și Conciliul de la Basel (la sfârșitul lui 1436). Împreună cu el trebuie să se fi întors și Iona, Episcopul Riazanului, trimis în Grecia spre a fi hirotontit Mitropolit. Sosind la Moscova, Isidor a fost primit de către Marele Cneaz Vasili Vasilievici cu toată cinstea cuvenită. Dar curând după sosire el începu să-i spună Marelui Cneaz că Biserica Greacă plănuia să se unească cu Biserica Romei, că s-a convocat un Sinod de către Împărat și de către Papa în vederea acestui țel, spre a fi urmat de unirea solemnă dintre Răsărit și Apus – fiind deci foarte mare nevoie ca un trimis al Bisericii Ruse să ia parte la Sinod. Marele Cneaz a răspuns: „Părinții și strămoșii noștri nici n-ar fi vrut să audă despre o unire a legii grecești cu cea romană, și nici eu nu o doresc.” Isidor stăruie pe lângă el să se învoiască, pretextând că jurase Patriarhului să vină la Sinod. „Noi nu îți poruncim să te alături Sinodului din țara latinilor,” spuse până la urmă Marele Cneaz, „dar tu nu ne ascuți și te vei duce. Adu-ți aminte deci de curăția credinței noastre și adu-o cu tine înapoi.” Isidor jură să rămână credincios Ortodoxiei și (la 8 septembrie, 1437) părăsi Moscova împreună cu Avramie, Episcopul Suzdalului, cu Arhimandritul Vassian, cu preotul Simeon și cu alți reprezentanți ai clerului și mirenilor, cu toții în număr de o sută. Părăsind Rusia, Isidor dovedi foarte curând o puternică înclinație de a trece de partea latinilor. Primit în Lituania de către Episcopul din Dorpat și de clerul ortodox, el se închină mai întâi crucii latine și abia apoi sărută sfintele icoane rusești. Însoțitorii lui Isidor fură cuprinși de groază și din acea clipă își pierdură orice încredere în el.[105]

CAPITOLUL V

Ședințele solemne ale Sinodului. Disputele despre adăugirea latină la Crez.

Eugenie aștepta încă sosirea legatului său din Franța. Iar când acesta a sosit, veștile nu erau defel îmbucurătoare. Franța se pusese la adăpost de influența Papei folosindu-se de sancțiunea pragmatică (7 iulie, 1438) întemeiată pe hotărârile Conciliului de la Basel; în același timp, Carol al VII-lea, regele Franței, i-a oprit pe Episcopii săi să se ducă la Ferrara.[106] În acest moment critic Papa începu să-i grăbească pe greci să înceapă discuțiile oficiale asupra împăcării Bisericilor. „Sunteți de-acum de șapte luni în Italia,” le-a spus el, „iar în toată această vreme ați semnat un singur act – cel ce vestea deschiderea Sinodului.”[107] Într-un târziu Împăratul se întoarse în oraș și, după câteva întrevederi aparte cu Papa, se hotărî să deschidă Ședința Solemnă a Sinodului la 8 octombrie.

În discuțiile preliminare dintre greci s-a hotărât ca toate disputele să se rezolve nu prin majoritate de voturi, care ar fi putut să fie întotdeauna mai numeroase de partea latinilor decât de cea a grecilor, ci prin consimțământul unanim al uneia sau alteia dintre părți. Altfel – spuseră grecii – latinii ar avea mai mult de două sute de voturi împotriva celor treizeci ale noastre. Este nevoie ca voturile unei părți luate laolaltă, indiferent de număr, să atârne tot atât cât voturile părții opuse. Cei ce i-ar fi părăsit pe greci spre a se alătura latinilor, sau invers, aveau să fie aspru pedepsiți.[108]

Apoi, chemându-i laolaltă pe cei șase Mitropoliți mai în vârstă, pe hartofilax și pe ecclesiarh, împreună cu doi igumeni, un ieromonah și trei învățați greci – Sholarios, Ghemistos și Amirutios – Împăratul le-a cerut părerea în privința subiectului care să deschidă discuțiile despre purcederea Duhului Sfânt. Era oare mai bine să înceapă prin a discuta dacă învățătura Bisericii Apusene asupra purcederii Duhului Sfânt este ortodoxă? Sau dacă aceasta avea dreptul să facă vreo adăugire la Crez, chiar dacă ar fi fost una dreaptă? Cele două întrebări dădură naștere la două păreri diferite între cei de față. Marcu al Efesului și Ghemistos filosoful au ales ultima problemă, iar cei mai mulți dintre ceilalți s-au alăturat lor. Vissarion al Nikeii, Sholarios și Amirutios cerură ca înainte de orice altceva să se discute dogma însăși. Împăratul, alăturându-se majorității, a statornicit ca disputele cu latinii să înceapă cu adăugirea la Crez.[109]

La urmă Împăratul i-a înștiințat că, sfătuindu-se cu Cardinalii, rânduise să se țină trei întruniri în fiecare săptămână, iar în caz că Împăratul, Patriarhul sau oricare altul dintre cei numiți să ia parte la ședință ar lipsi, ședința nu se va amâna pe altă zi. Locul celui absent urma să fie luat de către următorul în rang. Fiecare ședință avea să înceapă la un ceas și jumătate după răsăritul soarelui și avea să țină până la ceasul al șaselea al zilei. Grecii se învoiră cu aceste rânduieli, iscălindu-le cu numele lor, și cerură dreptul de a pune întrebări latinilor.[110]

Partea greacă a numit următoarele persoane spre a lua parte la ședințele Sinodului: Mitropoliții Efesului și Rusiei, Arhiepiscopul Nikeii, iar alături de ei filosoful Ghemistos, hartofilaxul și skevofilaxul.[111] Însă în realitate toate discuțiile cu latinii au fost încredințate de către Împărat Mitropolitului Efesului și Arhiepiscopului Nikeii – dregătorilor civili fiindu-le oprit să ia parte în vreun fel la treburile Sinodului. La rândul lor, latinii au ales pe Cardinalii Iuliano Cesarini și Nicolo Albergati, pe Episcopii Andrei al Rhodosului și Ioan din Forli, și doi călugări, doctori în teologie, dintre care unul, anume Ioan, Provincial al Ordinului Dominican, a avut un rol însemnat în discuțiile Sinodului.[112] Cardinalii anunțară voința Papei ca toate ședințele Sinodului să aibă loc în capela palatului său, sub cuvânt că nu se cuvenea ca Papa și câțiva episcopi să-și facă drum spre Catedrală prin mulțimea de norod.[113]

La Ferrara s-au ținut cu totul cincisprezece ședințe.[114] Două luni s-au scurs în dispute încheiate, la fel ca primele, fără nici un fel de rezultat. Amândouă părțile și-au păstrat părerile lor. Singurul avantaj al grecilor era acela că ei apărau adevărul.

În ziua statornicită, Împăratul cu toți Episcopii s-au adunat în palatul papal, împresurat mai dinainte de mulțime de norod. Curând s-a arătat și Papa. Scaunele membrilor Sinodului erau rânduite întocmai cum fuseseră mai înainte în biserica Sf. Gheorghe. În mijlocul capelei, între Împărat și Papă, două bănci erau ocupate de către cei doisprezece vorbitori greci și latini ce ședeau unii în fața altora. Alături de vorbitori stăteau cei ce scriau darea de seamă și tălmăcii.

Ședința a fost deschisă de Vissarion cu un cuvânt despre însemnătatea păcii între Biserici. În cuvântul său îndemnă Sinodul să nu precupească nici un mijloc pentru a duce marea lucrare la bun sfârșit, cerând în același timp ajutorul Sfintei Treimi pentru cei adunați să cerceteze adevărul și pentru pace între cele două părți dezbinată ale staulului lui Hristos. El laudă pe Papă, pe Împărat, pe Patriarh și pe toți cei de față la Sinod pentru dorința sinceră și neclintită lor hotărâre de a reazeza pacea în Biserică, și stăruie ca Papa și Împăratul să cinstească Sinodul cu ajutorul lor statornic și sprijinirea și pe mai departe a țelurilor sale. Un cuvânt asemănător a fost ținut și de către Episcopul latin Andrei al Rhodosului.[115]

După aceste cuvinte de început, Marcu al Efesului a deschis subiectul de competență al discuțiilor Sinodului. „Domnul nostru Iisus Hristos a lăsat dragostea moștenire ucenicilor Săi,” a spus el, „și pacea Sa a lăsat-o lor: însă Biserica Romei a început a lăsa de-o parte porunca dragostei și a stricat pacea. Astăzi aceeași Biserică, prin adunarea acestui Sinod, arată dorința de a reacheza pacea, dar aceasta o poate împlini numai lepădând părerea care a fost și este pricina neînțelegerii dintre Biserici; iar Sinodul de față va izbândi numai dacă se va potrivi cu Canoanele Sinoadelor Ecumenice de mai înainte.” În vederea acestui țel, Marcu ceru apoi ca „mai înainte de orice altceva să se citească în Sinod Canoanele acelor Sinoade care se leagă de subiectele aflate în dispută.”[116]

Era o cerere dreaptă; dar firește că latinii nu putea să o primească, întrucât mai mult ca sigur un asemenea pas ar fi pus în încurcătură Biserica Romei. Iată pricina pentru care ei s-au împotrivit lui Marcu, iar mai apoi, într-o întâlnire aparte, au făcut tot ce le stătea în putință spre a împiedica pe greci să sprijine cererea lui Marcu. Doi Cardinali, Giuliano și Nicolo, împreună cu câțiva Episcopi, veniră în chilia Patriarhului și acolo, de față fiind Împăratul și mai mulți Episcopi greci, stăruiră ca grecii să amâne citirea Canoanelor, sau cel puțin să schimbe citirea solemnă a Canoanelor în Sinod cu cercetarea lor aparte.[117] Dar nici una din propunerile lor nu a primit consimțământul grecilor. Latinii fură siliți să se dea bătuți, însă în același timp declarară solemn că citirea propusă ar fi doar pentru greci și că nu primise consimțământul de obște al membrilor.[118] S-a făcut tot ce se putea spre a micșora solemnitatea ședinței în care avea să aibă loc citirea. Oamenilor nu li s-a îngăduit să intre în Catedrală în număr la fel de mare ca înainte. Evanghelia de pe masă era închisă, statuile Apostolilor erau puse cu fața în jos și dinaintea lor nu s-au aprins lumânări.[119]

În ziua statornicită (16 octombrie) au fost aduse la Sinod cărțile ce cuprindeau actele Sinoadelor Ecumenice. Sub călăuzirea lui Marcu, s-au citit una câte una definițiile Sinoadelor și Părinților despre Simbolul Credinței iar Nicolo Secundini le tălmăcea în latinește. Marcu al Efesului întrerupea din când în când citirea cu observațiile sale.

„Să începem,” spuse Marcu, „cu actele celui de-al Treilea Sinod Ecumenic, atât de vestite pentru simbolul Părinților de la Nikeia, ca și prin Canonul Părinților Efeseni înșiși asupra păstrării Simbolului în starea sa de la început.” S-a citit deci al șaptelea Canon al Sinodului de la Efes și mărturisirea de credință întocmită la Întâiul Sinod Ecumenic, arătându-se că Biserica oprea cu strășnicie folosirea oricăror alte Crezuri după cel de la Nikeia, amenințând, în caz de nesupunere, pe Episcopi cu depunerea iar pe mireni cu afurisirea. După citirea Canoanelor, Marcu a spus: „Părinții Sinodului, dând acest Canon, au dat pildă ei înșiși de mare cinstită față de Crezul de la Nikeia, căci nu au voit să îngăduie adăugirea numelui de Theotokos, nume așa de folositor în iconomia mântuirii noastre. În Canonul Sinodului de la Efes se face de-a dreptul trimitere la Crezul Nikeian, și acum Nikeo-Constantinopolitan, în care dogma purcederii Duhului Sfânt este înfățișată mai pe larg.” Spre a explica acest lucru, Marcu spuse că Părinții de la Efes primesc amândouă Crezurile ca pe unul singur, numindu-l Crezul de la Nikeia din respect față de Sinodul care l-a dat la iveală, tot așa cum următoarele Sinoade l-au numit și ele Crezul de la Nikeia. În sfârșit, spre a desluși Canonul de la Efes și a-i întări pe toți în încredințarea că acest Canon oprește nu numai întocmirea oricărui alt Crez, ci și orice fel de explicitare a Crezului de la Nikeia prin mijlocirea vreunei adăugiri, Marcu cită cuvintele Sf. Chiril al Alexandriei, cel ce a prezidat Sinodul de la Efes, cuprinse în epistola sa către Ioan al Antiohiei. În epistolă Sf. Chiril oprește orice fel de schimbare în Simbol, fie și de un cuvânt sau de o silabă.[120] Această epistolă, urmă Marcu, a fost citită împreună cu multe alte epistole la al Patrulea Sinod Ecumenic, care a primit-o și a întărit-o.

S-a citit apoi hotărârea celui de-al Patrulea Sinod Ecumenic de la Halkidon (din al 5-lea document), poruncind tuturor să primească Crezul de la Nikeia și pe cel Nikeo-

Constantinopolitan ca unul singur. „Căci Părinții acestui Sinod,” adăugă Marcu, „citind amândouă Crezurile, au spus: Acest sfânt Crez este de ajuns pentru deplina cunoaștere a adevărului, căci cuprinde în sine întreaga învățătură despre Tatăl, Fiul și Sfântul Duh.”[121]

Urmă apoi citirea îndemnelui lui Ioan, Patriarhul Constantinoplei, către popor, cuprins în actele Sinodului de la Constantinopol (518), în care Patriarhul îndeamnă pe toți să țină Crezul Nikeo-Constantinopolitan neclintit și neabătut.[122] S-a citit de asemenea și epistola lui Evtihie, Patriarhul Constantinoplei, către Papa Virgilie, luată din actele celui de-al Cincilea Sinod Ecumenic. În epistolă Patriarhul mărturisește că el primește toate definițiile alcătuite de cele patru Sinoade Ecumenice, și cu adevărat păstrează credința pe care sfinții Părinți au deslușit-o și întărit-o la acele Sinoade.[123]

S-a citit și Canonul celui de-al Șaselea Sinod Ecumenic care întărea Crezul întocmit de primele două Sinoade și primit ca o pravilă a credinței de către următoarele trei.[124] Apoi s-au făcut două extrase din cele două epistole ale Papei Agathon către Împăratul grec, cuprinse în aceleași acte ale celui de-al Șaselea Sinod. În epistole Papa spune că Biserica Romei susține credința lăsată moștenire de către cele cinci Sinoade Ecumenice și are mare grijă ca toate cele definite prin Canoane să rămână neschimbate, să nu se adauge și să nu se scoată nimic, păstrându-se nestrucate atât în cuvânt cât și în cuget.[125]

În încheiere s-a citit definiția celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic, în care se repetă Crezul Nikeo-Constantinopolitan. La citirea actelor Sinodului s-a remarcat că toți cei de față la al doilea Sinod de la Nikeia, auzind Crezul, au strigat: Noi toți credem aceasta, toți cugetăm aceasta. Aceasta este credința Apostolilor, aceasta este credința ortodoxă... Cel ce nu primește această credință să fie excomunicat.[126]

Când s-a citit pasajul din actele celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic ce cuprindea Simbolul Credinței, latini înfățișară un pergament, o copie grecească foarte veche,[127] după părerea lor, a actelor Sinodului, unde în Crezul Nikeo-Constantinopolitan se spune că Sfântul Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul. Cu excepția adăugirii la Crez, copia, comparată cu o altă copie aflată în mâinile grecilor, a fost aflată a fi întrutotul asemenea. Din această copie latini traseră încheierea că Părinții celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic rosteau Simbolul Credinței cu adaosul Filioque. Cardinalul Giuliano mai cită pe un anume istoric din vechime care, chipurile, dovedea că Părinții celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic rosteau Simbolul Credinței adăugit, dar Giuliano nu pomeni numele istoricului.[128]

Atunci Ghemistos, în cuvinte puține dar foarte limpezi, arată latinilor greșeala concluziilor lor. „Dacă mărturia copiei voastre și a istoricului vostru ar fi adevărate, ori cel puțin ar fi fost cunoscute de multă vreme în Biserica Romei,” a spus Ghemistos, „atunci neîndoielnic Thomma din Aquino și teologii de dinainte nu ar fi folosit atât de multe argumente spre a dovedi îndreptățirea adăugirii. În loc de aceasta, ar fi putut doar să facă trimitere la adăugirea făcută Crezului de către al Șaptelea Sinod Ecumenic. Dar teologii voștri rămân tăcuți în această privință.”[129] Evident, copia înfățișată de latini la Sinod fusese ticluită în timpul controversei dintre Biserica Ortodoxă și cea Latină asupra purcederii Duhului Sfânt.

Sfârșindu-se citirea, Marcu al Efesului încheie zicând: „Iată dar că grecii, supunându-se hotărârilor Sinoadelor și îndemnelor Părinților, și luând aminte la jurământul lor, nu pot primi adăugirea la Crez ca dreaptă și legiuită. Cu toate acestea sunt gata să asculte dovezile puse înainte de către latini spre a proba îndreptățirea adăugirii lor.”

La sfârșitul ședinței, mulți dintre latinii înșiși, mai cu osebire călugării de față la Sinod, după ce au auzit hotărârile Sinoadelor și deslușirea lor de către Marcu, mărturisiră că niciodată n-au mai auzit asemenea lucruri, și că grecii învață mai adevărat decât teologii latini.[130]

Andrei al Rhodosului a răspuns argumentelor folosite de Marcu împotriva adăugirii la Crez. În lunga sa cuvântare, durând două sau mai multe ședințe,[131] el încercă să dovedească: 1. Că cuvintele „și de la Fiul” nu sunt o adăugire, ci doar o explicare a cuvintelor „Carele din Tatăl purcede,” cuprinse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan; 2. Că asemenea explicări nu sunt nicidecum oprite de către Canoanele Sinoadelor; 3. Că Biserica Romei avea dreptul de a face o asemenea explicare și de a o introduce în Crez.

Spre a dovedi că adăugirea latină nu este o adăugire, ci doar o explicare, Episcopul Rhodosului deschise o discuție preliminară asupra înțelesului cuvintelor adăugire și explicare, aplicând apoi rezultatele disertației sale la subiectul în discuție. „O adăugire,” spuse el, „înseamnă a adăuga ceva din afară la un subiect; o explicare este doar înfățișarea a ceea ce se află înlăuntrul (intra) subiectului.” „Adăugirea clauzei ‘Filioque’ la Crez,” urmă el, „este doar o explicare a celor spuse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan, adică a cuvintelor ‘Carele purcede din’ Tatăl.” Ca dovadă Andrei cită cuvintele Sfântului Chiril al Alexandriei care, după părerea sa, recunoștea purcederea Duhului Sfânt atât de la Fiul cât și de la Tatăl. Însă chiar dacă o asemenea recunoaștere ar fi fost cu adevărat cuprinsă în cuvintele Sfântului Chiril,[132] aceasta n-ar dovedi totuși că cuvintele „și de la Fiul” sunt doar o explicare a cuvintelor „Carele purcede...” O dovadă la fel de slabă în favoarea acestei idei e cuprinsă și în cuvintele Sfântului Vasilie cel Mare citate de Andrei în folosul învățaturii latine, căci din ele Andrei trase concluzia că este cu neputință a-l reprezenta pe Tatăl fără a implica pe Fiul și pe Duhul Sfânt.[133]

Alte argumente mai bune greul latinizat nu a putut găsi.

Întru apărarea afirmației sale că adăugirea unor cuvinte explicatoare la Crez nu este oprită nicăieri, Andrei s-a folosit de multe argumente, ce nu aveau legătură cu subiectul discutat; de pildă, el a făcut trimitere la cuvintele Sf. Pavel: Ci măcar și noi, sau înger din cer de va binevesti vouă afară de ceea ce am binevestit vouă, anatema să fie (Galat. 1, 8). „Și cu toate acestea,” a spus Andrei, „mai apoi s-au făcut o mulțime de adăugiri la învățătura Sfântului Pavel și la alte părți ale Scripturii.” Părinții Sinodului de la Nikeia au adăugat și ei destul de mult la Crezul Apostolic; Părinții celui de-al Doilea Sinod Ecumenic, la Crezul de la Nikeia; Părinții de la Efes, iarăși, au învățat multe lucruri ce nu se află în Crezul celui de-al Doilea Sinod Ecumenic. Din toate acestea Andrei trase încheierea că opreliștea Sinoadelor privea doar adăugirea unor păreri mincinoase la învățătura Bisericii cea hotărâtă mai înainte, dar nu se întinde asupra adăugirii unor cuvinte și expresii explicative. Dar toate acestea oferă prea puține dovezi, sau mai curând nici o dovadă pentru adevărul afirmației lui Andrei. Următoarele sale argumente par a avea ceva mai multă greutate. (a) Apostolul Pavel spune: Un Domn, o credință, un botez, un Dumnezeu și Tatăl tuturor (Efes. 4, 5-6); Biserica este una, și ca urmare autoritatea ei este (tot timpul) una. Dar dacă Biserica în feluritele vremi când a fost nevoie și-a îngăduit să facă adăugiri (la Crez), atunci și în vremurile următoare ea trebuie să-și păstreze acest drept. Mântuitorul nostru a spus: Iată eu cu voi sânt în toate zilele, până la sfârșitul veacului (Mat. 28, 20). (b) Biserica are datoria ca, prin învățătura ei, să se împotrivescă tuturor ereziilor, oricând s-ar ivi ele, deci trebuie să adauge din când în când felurite explicări la Crez care ar putea-o ajuta să-și păzească mădularele de acele învățături mincinoase.

Vorbind despre Canoane și despre mărturiile Părinților înfățișate de către Marcu al Efesului, Andrei se strădui să dovedească faptul că numitul Canon al Sinodului de la Efes oprea doar mărturisirea oricărei alte credințe sau învățături afară de cele cuprinse în Crezul Nikeo-Constantinopolitan; în vreme ce învățătura despre purcederea Duhului Sfânt de la Fiul, spuse din nou Andrei, este doar o explicare a cuvintelor cuprinse în Crezul însuși. Ca răspuns la observația lui Marcu, cum că același Sinod de la Efes nu ar fi adăugat cuvântul „Theotokos” la Crez, Andrei spuse că nu era nevoie de o asemenea adăugire fiindcă Crezul, întrucât vorbește despre Fiul lui Dumnezeu ca Dumnezeu adevărat și despre întruparea Sa din Fecioara Maria, implică în același timp cuvântul „Theotokos.” Toate hotărârile Sinoadelor și Părinților au fost explicate de către Andrei în același fel ca și Canonul Sinodului de la Efes, deși multe din hotărâri opreau cu strășnicie orice fel de schimbare în Crezul Nikeo-Constantinopolitan, fie și un cuvânt sau o silabă (Sf. Chiril al Alexandriei) sau porunceau limpede păstrarea Crezului cu aceleași cuvinte cu care fusese alcătuit la început (Papa Agathon).

Dreptul Bisericii Romei de a face adăugirea la Crez a fost întemeiat de Andrei (a) pe mărturiile Părinților care, după cum pretindea el, învățaseră că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul, (b) pe împrejurările care au silit această Biserică să facă adăugirea și (c) pe suprema autoritate și putere a Scaunului papal.

Spre a dovedi primul său argument, Andrei a făcut trimitere la Fericitul Augustin, Sf. Amvrosie, Sf. Grigorie cel Mare și Sf. Ilarie; dar gândindu-se că mărturiile Părinților Greci ar avea mai multă greutate pentru greci, făcu câteva scurte extrase din Vasilie cel Mare, Grigorie al Nissei, Athanasie, Hrisostom, Epifanie, Anastasie Sinaitul și Simeon Metafrastul. Toate citate sale, tâlcuite în adevăratul lor înțeles, nu spun de fapt nimic despre învățătura latină. Ele se referă fie la deoființimea celor Trei Persoane ale Sfintei Treimi, fie la trimiterea vremelnică a Duhului de către Fiul lui Dumnezeu.[134]

Explicând împrejurările în care Biserica Romei a fost silită să facă adăugirea la Crez, Andrei spuse că Papa și un Sinod al Părinților Apuseni hotărâseră să cuprindă adăugirea în Crez spre a respinge părerile mincinoase răspândite de către nestorienii cum că Duhul Sfânt nu purcede din veșnicie. Aceasta s-a întâmplat, spuse Andrei, înainte de al Șaselea Sinod Ecumenic. Dar istoria nu pomenește de nici un astfel de Sinod sau hotărâre sinodală. Dimpotrivă, se știe foarte bine că încă și în veacul al nouălea Papa Leon al III-lea oprea orice adăugire de acest fel la Crez, și chiar puse să se sape pe niște table de argint Crezul Nikeo-Constantinopolitan în grecește și latinește, fără nici o adăugire.

În sfârșit, spre a dovedi dreptul Bisericii Latine sau al capului ei, Papa, de a face adăugirea cuvintelor explicative, cum le numeau latinii, Andrei făcu trimitere la Sf. Chiril al Alexandriei, în ale cărui lucrări își propusese să găsească aluzii foarte limpezi la autoritatea Papei de a face acest lucru; însă în același timp Andrei avu mare grijă să nu citeze înseși cuvintele Sf. Chiril. La rândul său, Cardinalul Giuliano s-a referit la epistola Papei Agathon citită la al Șaselea Sinod Ecumenic, unde Papa spune că toate Sinoadele Ortodoxe și Dascălii Bisericii au urmat întotdeauna învățătura Bisericii Romei și că se teme să nu fie osândit de Domnul său Iisus Hristos de va păstra tăcerea asupra unui adevăr despre care i s-a poruncit să propovăduiască tuturor neamurile creștine.[135] N-ar fi stricat să amintească faptul că au existat o mulțime de cazuri când Biserica nu s-a supus învățăturii Papilor Latini și că același Sinod l-a osândit pe Papa Honorie.[136]

În următoarele ședințe grecii dădură un răspuns la obiecțiile ridicate de către Andrei al Rhodosului și de Cardinalul Giuliano. Învățatul Sholarios scrisse o respingere a acestora și o înfățișă Împăratului, care o înmână lui Vissarion al Nikeii, poruncindu-i să o înfățișeze

înaintea Sinodului.[137] Vissarion arată întâi de toate că adăugirea la Crez trebuie privită nu ca o explicare cuprinsă în Crez, ci ca o adevărată adăugire la el, întrucât latinii o întemeiază pe un alt principiu din afară, adică „tot ceea ce are Tatăl, are și Fiul.”

Orice astfel de adăugiri la Crez, chiar de-ar fi cu adevărat niște explicări, sunt oprite cu strășnicie după Sinodul de la Efes. Nu este oprită explicarea învățaturii de credință. Înainte de Sinodul de la Efes, Biserica Universală putea introduce asemenea explicări în Crez. Dar din vremea celui de-al Treilea Sinod Ecumenic orice adăugiri la Crez, de orice fel, erau cu totul oprite. Și este vădit că numitul Canon nu se împotriva adăugirilor la Crez ce erau în dezacord cu el, căci asemenea adăugiri fuseseră totdeauna oprite de Biserică, chiar în vremile de început. În epistola Sfântului Chiril către Acachie al Mitilenei, urmă Vissarion, se spune: „Sfântul Sinod Ecumenic adunat la Efes a oprit aducerea în Biserica lui Dumnezeu a oricărei alte mărturisiri de credință afară de cea existentă, predanisită nouă de către fericii Părinți prin care a vorbit Duhul Sfânt.”[138]

Deci Sinodul oprește orice altă alcătuire a mărturisirii de credință, iar nu înfățișarea unei alte credințe; oprește aceasta nu numai în ceea ce privește persoanele particulare, ci și întreaga Biserică, punându-se chiar pe sine sub această opreliște. Părinții nu au adăugat „Theotokos” la Crez, deși înțelesul înfățișat de acest cuvânt nu e mai mult decât o scurtă explicare a învățaturii cuprinse în Crez iar adăugirea însăși era folositoare și trebuincioasă pentru respingerea nestorienilor. Nici Sinoadele următoare nu au introdus în Crez definițiile dogmatice întocmite de ele, cu toate că ele slujeau tot adâncirii învățaturii cuprinse în Crez, iar învățătura sinodală asupra celor Două Firi și Două Voințe în Hristos ar fi fost pentru învățătura ortodoxă un zid neclintit de apărare împotriva monofiziților și monoteliților. Dimpotrivă, după cât putem să ne dăm seama din actele Sinoadelor Ecumenice, începând cu cel de la Efes, vedem că Sfinții Părinți ai acestor Sinoade au primit și întărit Crezul în aceeași formă în care fusese lăsat Bisericii de către primele două Sinoade Ecumenice, fără a face nici o schimbare în el.

În același timp Sfinții Părinți au găsit mijloace de a sluji cerințelor Bisericii fără a încălca hotărârile Sinodului de la Efes. Biserica avea nevoie de noi deslușiri ale învățaturii din Crez; Părinții au făcut deslușirile prin definiții (ὁροι) ce nu au fost introduse în Crez, ci au fost înfățișate deosebi.

Felul lor de a acționa nu dovedește că autoritatea Bisericii ar fi fost în vreun fel știrbită de la Sinodul de la Efes încoace, ci mai curând aduce mărturie despre unitatea sa. Rămânând credincioasă întâielor sale hotărâri, Biserica arată că a avut neconținut una și aceeași voință. Prin astfel de mijloace ea se păstrează aceeași, altfel s-ar dovedi mincinoasă față de propriile hotărâri. Deci Biserica Romei nu poate apăra adăugirea făcută de ea la Crez prin nici un fel de împrejurări ori prin autoritatea pe care singură și-a luat-o; căci Sinodul oprește orice adăugire la Crez, chiar în caz de nevoie. Iar în ce privește autoritatea Bisericii Romei, adăugă Vissarion, se pot spune multe, dar nu este nici vremea, nici locul pentru asemenea discuții; noi știm prea bine ce drepturi și ce privilegii are Biserica Romei; cunoaștem puterea ei, ca și marginile acestei puteri. Cum poate o Biserică locală să-și ia dreptul de a face o adăugire la Crez, când același drept este refuzat de către Sinod chiar și Bisericii Universale?

Auzind răspunsul, vorbitorii latinilor cerură sfatul Cardinalilor și Episcopilor, ceea ce a avut ca urmare o cuvântare plicticoasă a lui Andrei al Rhodosului, fără nici un fel de legătură cu subiectul discutat.[139]

În următoarea ședință (8 noiembrie), ca răspuns la cuvântul lui Vissarion – Ioan, Episcop de Forlì, repetă argumentele folosite deja la Sinod, sprijinindu-se pe teologii săi

latini; el spuse că clauza „Filioque” nu înseamnă adăugirea unui nou articol de credință, ci o simplă explicare cuprinsă în expresia „ex Patre,” așa cum Vechiul Testament cuprinde în el pe cel Nou, etc.[140]

Până la urmă latinii pricepură că toată greutatea argumentării grecilor stă în definiția dată de al Treilea Sinod Ecumenic. Iată de ce Cardinalul Giuliano, care intră în dispută cu grecii după Ioan, se folosi de toate mijloacele spre a explica în favoarea propriei Biserici opreliștea făcută de Sinod. Ea s-a făcut, spuse Giuliano, în anumite împrejurări arătate în actele Sinodului de la Efes, fiind de fapt îndreptată împotriva crezurilor neortodoxe. Așa și era. Un anume Harisie, preot din Filadelfia, venise la Sinodul de la Efes cu o plângere împotriva Episcopului lidian care-l excomunicase pentru că nu se învoise să primească numai crezul nestorian. În același timp Harisie, spre a-și dovedi ortodoxia, înfățișă propria mărturisire de credință (care, deși ortodoxă, nu se potrivea întrutotul cu Crezul de la Nikeia), împreună cu crezul nestorian.

Părinții, după ce au citit amândouă crezurile, aflară crezul nestorian plin de învățături mincinoase și hotărâră ca nimenea să nu îndrăznească a întocmi o altă mărturisire de credință afară de cea primită de către toți. Ca urmare, spuse Giuliano, dacă Părinții nu au respins crezul lui Harisie, fiind ortodox, deși se deosebea de Crezul de la Nikeia, și au osândit crezul nestorian, înseamnă că opreliștea privea doar crezurile neortodoxe.

Răspunzând lui Giuliano, Marcu observă că mărturisirea de credință a lui Harisie, deși nu fusese osândită de către Sinod, din pricina ortodoxiei sale, nu a fost nici primită drept crez al Bisericii Universale, pe temeiul deosebirii ei în multe exprimări față de Crezul de la Nikeia. Părinții au găsit că crezul lui Harisie era doar mărturisirea ortodoxă a credinței unei persoane particulare. Iar Biserica, urmărcu, nu a oprit nicicând pe cineva să-și mărturisească credința cu alte cuvinte, atâta vreme cât era o mărturisire ortodoxă și nu era înfățișată ca o mărturisire de credință a întregii Biserici. Se știe preabine că la multe din Sinoadele următoare mulți dintre participanți și-au rostit mărturisirea de credință cu cuvintele pe care le-au ales. Astfel, Papa Agathon, ca și Sofronie, Patriarhul Ierusalimului, și-au înfățișat mărturisirea de credință în Epistolele citite și primite de către al Șaselea Sinod Ecumenic. Același lucru se vede în Epistolele Sobornicești pe care orice Episcop nou-hirotonit le trimite reprezentanților Bisericii din Răsărit ca dovadă a ortodoxiei sale. Iată deci pricina pentru care Sinodul nu a osândit crezul lui Harisie, în ciuda micilor deosebiri față de Crezul de la Nikeia. Dar orice crez nou-întocmit, chiar ortodox, ar fi fost osândit de Sinod dacă ar fi fost folosit în locul Crezului de la Nikeia pentru învățatura catehumenilor la Botez sau, îndeobște, în timpul slujbelor Bisericii. Lucrul acesta se poate vedea cu ușurință din faptul că sfântul Sinod de la Efes, după ce a osândit crezul nestorian, a oprit limpede și cu hotărâre introducerea oricărui crez, oricât de ortodox, deosebit de cel de la Nikeia; iar aceasta s-a făcut spre a feri Crezul de la Nikeia de orice adăugiri ori schimbări. Spunând aceasta, adăugă Marcu, nu judec după mintea mea. Înțelesul Canonului este deslușit de către Sf. Chiril, care a fost de față la Sinod. În Epistolele sale către Ioan al Antiohiei și Acachie al Mitilenei el explică hotărârea Sinodului la fel cum este înțeleasă de către Biserica Răsăriteană, și cum noi însine tocmai am arătat.

Împotrivindu-se unei asemenea explicări a Canonului Bisericii, Giuliano spuse că Sinodul de la Efes nu face deosebire între folosirea privată și cea de obște a Bisericii a crezurilor nou-întocmite; ci oprește îndeobște pe tot creștinul, fie că aparține mirenilor ori clerului, să întocmească orice altă mărturisire de credință: deci, încheie din nou Giuliano, Canonul se aplică doar crezurilor heterodoxe. Ca răspuns la obiecția sa, Marcu arată că crezul nestorian, așa cum dovedise Harisie, și cum se putea vedea din iscăliturile de pe el, era folosit nu ca o mărturisire de credință privată, ci fusese dat anumitor eretici care trebuiau să-l iscălească spre a fi primiți în Biserică. Tocmai având în vedere acest lucru Sinodul a oprit întocmirea oricărui crezuri noi – mai ales pentru folosirea lor de obște în Biserică. Din această

pricină nu a osândit mărturisirea lui Harisie, care era într-adevăr una privată, deși ea nu se potrivea în multe din formulările ei cu Crezul de la Nikeia.[141]

Însă latinii repetau cu încăpățănare argumentele lor de mai înainte în favoarea adăugirii la Crez. Neobositul Cardinal își istovi auditorii cu lungile sale cuvântări; socotindu-și argumentele de nebiruit, el spuse lui Marcu: „Dacă tu aduci zece argumente, eu sunt gata să le pun împotriva zece mii întru apărarea părerii mele.” Iar când și-a dat seama că grecii continuau să-i respingă argumentele și dovezile, a încercat să-i facă să schimbe subiectul discuției. „Haideți, sfinte Părinte,” spuse el lui Marcu, „să cercetăm dogma însăși și, dacă adăugirea la Crez se dovedește potrivnică învățaturii ortodoxe, atunci vom încheia discuția și o vom scoate din Crez. Dacă însă, dimpotrivă, se va dovedi că Duhul Sfânt purcede de la Fiul, atunci trebuie să tragem încheierea că adăugirea este dreaptă și trebuie să o păstrăm în Crez.[142]

CAPITOLUL VI

Mutarea Sinodului la Florența. Dispute asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul.

Cele două luni de discuții (de la 8 octombrie până la 8 decembrie) au rămas tot fără nici un rezultat, căci fiecare parte rămânea neclintită în propriile convingeri. Grecii, văzând zadarnice toate strădaniile lor de a înclina cealaltă parte spre cauza lor, voiau să plece acasă. Însă latinii nu încetau a spune că era nevoie să se cerceteze dogma însăși și încercară mai întâi de toate să-l câștige de partea părerii lor pe Împărat. El a cedat îndată puterii lor de convingere, nădăjduind să-și asigure ajutorul latinilor pentru cauza Imperiului.

Dar când Împăratul spuse Episcopilor că și el ar dori o schimbare a cursului discuțiilor, a primit următorul răspuns: „Adevărata pricină pentru care latinii încearcă să ne facă să punem capă discuției despre adăugire este faptul că nu găsim un răspuns potrivit și mulțumitor la argumentele noastre. Ar fi deci foarte nechibzuit să părăsim o cetate așa de puternică.” Grigorie dătătorul de pomeni fu singurul care se alătură Împăratului, fiind curând înaintat de către el la rangul de πρωτοσύγκελλος.[143]

Patriarhul se alătură Episcopilor în această chestiune. De două ori s-au adunat Episcopii în apartamentele lui spre a se sfătui între ei, hotărând până la urmă să spună Papei că adăugirea la Crez, strecurată împotriva Canoanelor și mărturiilor Părinților, trebuie scoasă; că numai cu această condiție grecii s-ar învoi să înceapă cercetarea dogmei însăși, iar în caz că latinii nu s-ar învoi, grecii nu vor mai avea nimic de-a face cu ei. În acest punct de răscruce Vissarion al Nikeii se declară a fi de o cu totul altă părere. „De ce să nu discutăm cu latinii asupra dogmei însăși?” spuse el. „Le putem spune încă multe lucruri frumoase.” Dar glasul lui nu a fost auzit de către restul Episcopilor.[144]

Ajungând la această încheiere, Sinodul Grecilor trimise legați la Împărat care i-au spus: „Latinii resping toate argumentele noastre cele mai întemeiate asupra problemei adăugirii și în chip necinstit spun că hotărârile ce anatematizează orice adăugire la Crez nu au nimic de-a face cu ei. Dacă trecem la cercetarea dogmei, unde latinii își întemeiază argumentele pe mărturiile unor învățători necunoscuți nouă, cum oare vom apăra adevărul? Sprijinindu-se pe autoritatea Papei, vor zice tot ce vor vrea, spunând apoi că și-au dovedit părerile la fel de limpede ca lumina soarelui: căci ei, împotriva oricărui adevăr, nu se rușinează a spune că au și dovedit îndreptățirea adăugirii la Crez, fără însă a fi dovedit nimic.”

Împăratul, punând la socoteală doar ajutorul făgăduit lui de Papa, nu băgă în seamă spusele grecilor. Ascunzându-și adevăratele socotițe, grăi: „Însuși țelul venirii noastre în Italia a fost acela de a face o cercetare amănunțită a învățaturii purcederii Duhului Sfânt, care fusese pricina de căpetenie a despărțirii Bisericii. Dacă am lăsa problema nedezlegată, am arăta că nu avem dovezi puternice întru apărarea învățaturii ortodoxe și că fie suntem de acord cu latinii în unele privințe, fie chiar încuviințăm învățătura lor ca adevărată. După părerea mea, trebuie neapărat să începem discutarea purcederii Duhului Sfânt.” După observațiile făcute de Împărat, un alt Episcop, Dorothei al Mitilenei, a votat și el pentru schimbarea subiectului aflat în discuție.[145]

Așteptându-se și la alte voturi asemănătoare, Împăratul a fixat o altă întâlnire în palatul său pentru discutarea subiectului. Patriarhul a venit așa bolnav cum se afla atunci; după el veni și Episcopii. Împăratul invocă nevoile Imperiului și propriile strădanii pentru a-i

îmbunătăți starea. „Eu nu am copii,” a spus el, „nu am moștenitori; nu caut slavă, ci numai bunăstarea supușilor mei greci.” Isidor și Vissarion îi ținură partea cu multă căldură. S-a hotărât supunerea la vot. Patriarhul rămase la părerea sa. Episcopii, convinși de cuvintele Împăratului, înclinau spre părerea lui. Marcu al Efesului a spus doar atât: „Dacă găsiți că e bine să trecem la discutarea dogmei însăși, nu pot decât să mă învoiesc, dacă ceilalți doresc astfel.” Hartofilaxul, protekdikosul și Siropulos au fost singurele persoane dintre dregătorii apropiați Patriarhului care s-au depărtat de părerea sa. Dar, cu toate acestea, majoritatea voturilor au dus la concluzia că este nevoie să se pornească la discutarea învățaturii cuprinse în adăugirea la Crez.[146]

Mai rămânea de înlăturat o singură piedică. Papa refuza să plătească cheltuielile făcute de greci în timpul șederii lor la Ferrara, sub cuvânt că fusese înșelat de către orașeni și nu putea primi veniturile datorate lui de propriile orașe, din pricina depărtării lor de Ferrara și a sorților schimbători ai războiului. Astfel că propuse mutarea Sinodului în alt loc, cu-atât mai mult cu cât toți se așteptau ca ciuma să lovească din nou Ferrara. El indică Florența,[147] ai cărei bogați cetățeni făgăduiseră să-i împrumute 40.000 de galbeni, numai pentru ca Sinodul să se țină în orașul lor. Când a făcut propunerea, Papa a făgăduit la rândul său grecilor 12.000 de galbeni pe lângă leafa lor obișnuită și două galere în sprijinul Constantinopolului, exprimându-și în același timp nădejdea că toate lucrările se vor încheia în decurs de trei-patru luni.

Împăratul avea știre de mai multă vreme de dorința Papei de a muta Sinodul la Florența și trimisese în două rânduri câțiva oameni într-acolo ca să orânduiască lucrurile;[148] dar față de Episcopi își ascunsese planurile. Dar când ultimul său om de încredere s-a întors de la Florența, el a dezvăluit planul Papei înaintea Sinodului Grecilor, punându-le în vedere că dacă grecii se învoiesc a merge la Florența, vor fi siguri că vor primi leafa convenită lor pe ultimele cinci luni. La început grecii fură cu totul împotriva călătoriei, temându-se că la Florența Papa avea să se poarte cu ei și mai neîngradit decât o făcuse înainte.

„Nu vom părăsi Ferrara,” spuseră ei. „Și pentru ce să o facem? De ce s-ar putea orânduia lucrurile mai bine la Florența decât aici? Dacă florentinii doresc să-l ajute pe Papa, atunci să-i trimită ajutorul făgăduit în acest oraș.” „Dar florentinii nu se învoiesc astfel,” a răspuns Împăratul. „Ei cer Papei să mute Sinodul în orașul lor, făgăduind să-i împrumute o mare sumă de bani dacă face aceasta. Acolo veți fi plătiți nu de către Papa, ci de către bancă și, pe deasupra, oricând veți dori. Trebuie să știți,” urmă Împăratul, „că acum nu avem decât două căi: fie să ne ducem la Florența, fie la Constantinopol; căci Papa nu poate și nu va continua Sinodul aici. Vreți mai bine să ne întoarcem acasă? Dar ar fi oare chibzuit lucru să lăsăm lucrurile neterminate? Cugetați numai cum și cu a cui cheltuială trebuie să ne întoarcem la Constantinopol. Unde ne sunt mijloacele pentru călătorie? Și cine va ajuta bietul nostru Imperiu de-l vom mânja pe Papa cu încăpățânarea noastră?”

Lipsa mijloacelor pentru călătoria de întoarcere acasă și refuzul Papei de a le plăti leafa datorată pentru ultimele patru luni cântăriră mai mult decât toate argumentele Împăratului spre a-i convinge pe greci să se supună Papei și să se învoiască a merge la Florența. Ei cerură doar ca Papa să-și țină făgăduielile făcute lor. Împăratul se puse chezaș că Papa nu-i va dezamăgi.[149]

O altă întâmplare aduse nu puțină tulburare în rândul grecilor. Atunci când Patriarhul a poruncit Episcopilor să se pregătească de călătorie, i-a spus unuia dintre ei să-și trimită toate bagajele în plus la Veneția, luând cu el doar cele necesare, adică veșmintele, întrucât la Florența avea să aibă loc unirea Bisericilor. Acest lucru i-a tulburat în așa măsură pe Episcopi, care nu puteau vedea nimic în trecut care să asigure o pace statornică în viitor, încât Împăratul

găsi necesar să-i adune în chilia Patriarhului și să pună capăt bănuielilor. „Nu știu,” le-a spus el, „dacă unirea va avea loc sau nu; dar, ca să spun adevărul, eu mă aștept să fie așa, și-i sfătuiesc pe toți să o dorească. Însă nu pot desluși ce temeii are Patriarhul spre a o afirma așa de sigur. Nici un grec sau latin nu putea să-i fi spus acest lucru, fiindcă nimeni nu știe ceva despre rezultatele viitoare ale Sinodului de la Florența. Oare să-i fi descoperit Dumnezeu? În orice caz, nu vă lăsați tulburați de cuvintele sale: încă nu se știe nimic.” După această deslușire, Marcu începu să-i ceară Împăratului să adune părerile Episcopilor asupra dogmei ce urma să fie cercetată la Florența. „Dacă se învoiesc cu toții, sunt gata să încep lupta întru apărarea Ortodoxiei. Dacă nu, voi șede alături de cei ce rămân mereu tăcuți la Sinod.” Dar declarația fățișă a celui mai energic apărător al Ortodoxiei i-a mâniat în așa chip pe cei cu conștiințele nu prea curate, încât unul dintre ei, Grigorie dătătorul de pomeni, întorcându-se către Împăratul, a spus: „Măria ta, oare l-ai pus cap al Sinodului? De este așa, spuneți-ne și nouă, ca să putem cu toții să ne supunem lui.” La fel de nemulțumit de cuvintele lui Marcu era și Vissarion al Nikeii. Chiar și Împăratul l-a umplut de mustări pe bietul bătrân.[150] Însă chiar de la prima ședință a Sinodului la Florența s-a văzut că Împăratul făgăduise de mai înainte Papei să găsească mijloace ascunse spre a ajunge la o înțelegere. Aceasta explică cuvintele Patriarhului și pricina nemulțumirii Împăratului față de propunerile lui Marcu.

La 10 ianuarie, 1439, în catedrala din Ferrara s-a citit Bula papală ce anunța mutarea Sinodului la Florența. Drept pricină a mutării sale a fost pomenită ciurma care, în ciuda iernii, era încă foarte cumplită în oraș și făgăduia a fi încă mai rea înspre primăvară. Dar în realitate ciurma încetase de două luni.[151]

Grecilor li se plătiră banii datorăți pe ultimele patru luni și încă câte doi florini de fiecare pentru plata cheltuielilor de călătorie. Nouăsprezece mii de florini au fost trimiși la Constantinopol. Papa părăsi orașul cu mare pompă; dar apoi, temându-se de un atac din partea răuvoitorilor săi, își urmă călătoria cu o foarte mică suită, îmbrăcat ca un simplu călugăr. Împăratul luă măsuri ca nici unul dintre greci să nu se furișeze și să se întoarcă mai înainte la Constantinopol. La 7 februarie, Papa, Episcopii și restul clerului și-au făcut o intrare triumfală în Florența; curând după aceea (15 februarie) a sosit și Împăratul.

După un scurt răgaz, ședințele au reînceput (26 februarie). În prima ședință Cardinalul Giuliano i-a reamintit Împăratului făgăduiala de a numi un comitet alcătuit din membrii ambelor părți, spre a cerceta mijloacele de a face pace între Biserici, întrebându-l dacă avea în vedere asemenea mijloace și cerându-i, dacă avea, să le facă subiectul unei discuții publice. Împăratul i-a răspuns foarte posac că nu era de nici un folos să se discute despre aceasta; că nu era nevoie ca grecii singuri să discute subiectul și că hotărâseră să o facă împreună cu latinii. În același timp el i-a reamintit Cardinalului Giuliano că disputele asupra adăugirii la Crez încă nu se încheiaseră, că toate argumentele latinilor nu-i convinseseră pe greci asupra îndreptățirii adăugirii și că grecii își păstrau dreptul de a reîncepe discuțiile oricând vor dori. Totuși până la urmă Împăratul se învoi să cugete la mijloacele de împăcare. La sfârșitul ședinței el adună pe toți Episcopii în chilia Patriarhului și le propuse să discute mijloacele de împăcare a Bisericilor. Nimeni nu a dat un răspuns propunerii sale, hotărându-se doar să fie numite opt persoane dintre membrii Sinodului care să înceapă o consfătuire aparte cu latinii pe tema cu pricina. Dar hotărârea nu a fost pusă în aplicare, căci Papa, așteptându-se la mai mari concesii din partea grecilor, ceru să aibă loc o discuție publică asupra subiectului.[152]

În următoarea ședință (2 martie) s-a cercetat învățătura latină despre purcederea Duhului Sfânt de la Fiul. Dreptul de a propune temele, care la Ferrara aparțineau grecilor, a fost aici cedat latinilor de către Împărat. Marcu al Efesului era aproape singurul care întreținea discuțiile din partea grecilor; Vissarion a vorbit mai târziu, când se discutau mijloacele de

împăcare. Marcu a întâlnit un adversar iscusit în Ioan de Monte Nigro, un provincial dominican, vestit pentru îndemânarea sa dialectică.

Ioan începu prin a spune că toate argumentele și raționamentele sale se vor întemeia pe autoritatea Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți; dar de fapt nu s-a folosit de Sfânta Scriptură, ci de tot felul de citate îndoielnice și măsluite din Părinți, pe care-i cunoștea din traduceri de foarte slabă calitate; pe deasupra, cuvântările sale nu erau nimic altceva decât o demonstrație de raționament scolastic. În loc să explice cuvintele Sfinților Părinți în acord cu scrierile lor, el s-a folosit de felurite argumente scolastice spre a defini sensul cuvintelor cuprinse în citatele de la Părinți.

După ce și-a afirmat părerea că verbul *a purcede* înseamnă a primi existență (λαμβάνειν το εἶναι), Ioan a citat două locuri din lucrările Sfântului Epifanie, în care a încercat să găsească o dovadă a purcederii Duhului Sfânt nu numai de la Tatăl, ci și de la Fiul. Amândouă locurile sunt citate așa cum se găsesc în versiunea latină a lui Amvrosie Traversari, ale cărui traduceri în general nu aveau defel faima unei mari corectitudini.[153] Primul loc sună în felul următor: *Tatăl Îl numește pe El Fiu, Care este din Sine, și Duh Sfânt pe Cel ce este de la amândoi* (ο μόνον ἐξ αὐμοῖν ἐστίν).[154] Celălalt citat sună astfel: Întrucât nimeni nu L-a văzut pe Tatăl (εὐόρακεν) fără numai Fiul, nici pe Fiul fără numai Tatăl; la fel, îndrăznesc a zice, nimeni nu a văzut pe Duhul Sfânt fără numai Tatăl și Fiul, de la Care El purcede, și de la Care El primește; nici pe Fiul și pe Tatăl, fără numai Duhul Sfânt, Care într-o adevăr slăvește și învață toate, Care este de la Tatăl și Fiul (ὅπερ ἐστὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ).[155] Găsind în primul citat este de la Amândoi; iar în al doilea citat este de la Fiul, Ioan trase concluzia că, după învățătura Sfântului Epifanie, Duhul Sfânt purcede și de la Fiul.

Marcu al Efesului, fără a face trimitere la textul grecesc al lui Epifanie, arată greșeala concluziei lui Ioan. El spuse că cuvintele citate nu duc neapărat la concluzia că Duhul Sfânt purcede de la Fiul. Expresia *a fi de la cineva* (τὸ ἐκ τίνος εἶναι) nu înseamnă neapărat *a purcede de la cineva*; ele se folosesc în înțelesuri diferite. Sf. Epifanie nu spune primește existență, ci numai primește, și spune aceasta întemeindu-se pe cuvintele Domnului: dintru al meu va primi și va vesti vouă (Ioan 16, 14). Dacă Sf. Epifanie înțelegea că Duhul Sfânt își primește existența de la Fiul, ar fi spus: Nimeni nu cunoaște pe Tatăl și pe Fiul, fără numai Duhul Sfânt, de la cari (la plural) El purcede și de la cari (pl.) primește; iar atunci cuvintele purcede și primește ar avea aceeași valoare. Dar Epifanie, repetând pronumele de la care (sing.), și punând conjuncția și între cele două cuvinte, arată că dă un înțeles cuvântului purcede și un altul cuvântului primește. Prin verbul purcede el vrea să arate că Duhul Sfânt își primește existența de la Tatăl; iar prin verbul primește vrea să însemneze că Duhul Sfânt, fiind de o ființă și existență cu Fiul, înfățișează credincioșilor o învățatură asemenea cu cea a lui Hristos Însuși. Această tâlcuire a cuvintelor Domnului dintru al meu va primi a fost întărită de Marcu prin citarea tâlcuirii Sfântului Ioan Gură de Aur (Cuv. 78 la Sf. Ioan) și cea a Sfântului Chiril al Alexandriei (Thesaurus, c. 14).

În continuare a fost luată în cercetare cartea Sfântului Epifanie. Marcu arată chiar de la început că acea carte fusese încă demult interpolată și că primul pasaj trebuie citit este cunoscut de către Amândoi (παρ' ἀμφοῖν νοεῖται), dar fără verbul „este.” Nu se știe care era versiunea din copia folosită de Sinod, dar cu siguranță în amândouă cazurile nu se afla verbul este, verb pe care Ioan își întemeiasă argumentul său principal.

Ioan, deși încuviință că greșala sa pornea din traducerea incorectă a lui Traversari,[156] continuă totuși să afirme că verbul este trebuie subînțeles în textele citate și, cu această presupunere, repetă că Sf. Epifanie se gândea la purcederea Duhului Sfânt și de la Fiul. Însă și dacă am subînțelege verbul care lipsește, tot n-am avea vreo pricină să ajungem la concluzia

că Sf. Epifanie vorbește despre purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul. Cuvintele sale ar putea exprima unitatea de ființă între Persoanele Sfintei Treimi. Astfel, câțiva învățați spun că Duhul Sfânt este de la Tatăl și Fiul și din Ființa Lor, căci este deoființă cu Tatăl și Fiul.[157]

La rândul său Marcu, spre a respinge atacul adversarului, cită cuvintele Sfântului Vasilie cel Mare, unde spune limpede că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, nu de altundeva. Iată ce scrie Sf. Vasilie în a cincea sa carte împotriva lui Evnomie: „Dumnezeu dă naștere nu precum omul, ci dă naștere cu adevărat. El săvârșește o naștere din Sine Însuși – Cuvântul; nu un cuvânt omenesc, ci-l arată pe acest Cuvânt a fi cu adevărat din Sine Însuși. El ivește Duhul prin gura Sa, nu precum omul, căci gura lui Dumnezeu nu este trupească, dar Duhul este din El, iar nu de altundeva.”[158] Primind încuviințarea lui Ioan că nașterea Fiului ca și purcederea Duhului Sfânt aparțin Persoanei Tatălui, iar nu Ființei Sale, care este una și aceeași cu Ființa Fiului și Duhului Sfânt, Marcu trase următoarea încheiere din cuvintele Sf. Vasilie: „Dacă Duhul purcede de la Persoana Tatălui, atunci expresia nu de altundeva arată că El nu purcede de la o altă Persoană.” Dar în disputele următoare asupra pasajului cei doi oponenti ocoliră și cea mai mărunță referire la legătura Fiului și Duhului Sfânt cu Persoana și Ființa Tatălui, ca și la legătura dintre Persoană și Ființă în Dumnezeuire – probleme care, departe de a arunca o nouă lumină asupra subiectului în dispută, nu ar fi făcut decât să ofere noi pricini de discuție. Marcu al Efesului se ținu strict de formulările și definițiile teologilor greci; Ioan își întemeie apărarea pe subtilele raționamente ale profesorilor săi scolastici.[159]

A treia ședință (5 martie) s-a dovedit la fel de neroditoare ca și primele. Nu s-a luat în discuție nici măcar un singur nou pasaj din scrierile Părinților sau din Sfânta Scriptură.[160]

În următoarele trei ședințe (din 7, 10 și 14 martie) s-a discutat în principal un pasaj din a treia carte a Sf. Vasilie cel Mare împotriva lui Evnomie, pasaj la care Ioan făcuse aluzie de mai multe ori în disputele sale cu grecii. Iată cum sună locul cu pricina în copia prezentată de către Ioan: „Dacă Duhul Sfânt este al treilea ca rang și orânduire, atunci de ce trebuie să fie neapărat al treilea și ca Ființă? Că El este al doilea după Fiul ca rang, de la Dânsul primit și vestit nouă, ne spune învățătura de credință; dar că este al treilea în Ființă nu ni se spune în Scriptură și nu se poate afirma cu siguranță din cele pomenite mai sus.”

„Acest pasaj este luat de la Sf. Vasilie,” spuse Marcu, „și este de asemenea corupt, atât în manuscrisele noastre cât și în ale voastre; la Constantinopol se află patru sau cinci codice în care sună la fel; dar se pot găsi o mie de copii unde nici înțelesul, nici cuvintele Sfinților Părinți nu sunt schimbate. Aproape sigur că pasajul cu pricina a fost corupt în chip voit,” urmă Marcu, „de către vreun apărător al învățaturii voastre.”[161] Însă Ioan încercă să dovedească că copia este autentică, spunând că nu dă semne a fi fost coruptă, că fusese adusă de curând de la Constantinopol, fiind scrisă pe pergament și, foarte probabil, veche de șase sute de ani, deci de dinainte de despărțirea Bisericii. Era însă doar o presupunere. Copia lui Marcu era și ea una foarte veche. Iată cum suna în ea pasajul în discuție: „Dacă Duhul Sfânt este al treilea ca rang și orânduire, atunci de ce trebuie să fie neapărat al treilea și ca Ființă? Că Duhul, ca rang, stă al doilea după Fiul, aceasta, poate, ni se spune în învățătura de credință; dar că este al treilea și ca Ființă nu se spune în Sfintele Scripturi, și nu se poate afirma cu siguranță din cele pomenite mai sus.”[162]

Alăturând acest loc cu mai înainte pomenita învățătură a Sf. Vasilie, Marcu dovedi foarte limpede că varianta apărută de latini nu era varianta autentică a locului citat. El atrase atenția asupra cuvintelor precedente ale Sf. Vasilie, care erau aceleași în amândouă copiile. Sf. Vasilie, respingând învățătura lui Evnomie, arată: „Evnomie zice că i s-a spus de către Sfinți că Duhul Sfânt este al treilea ca orânduire și rang, iar el crede că este al treilea și ca

Ființă. Dar nu poate spune care sunt Sfinții ce au propovăduit această învățătură, și cu ce cuvinte. Mai fost-a vreodată cineva așa de îndrăzneț, încât să aducă asemenea înnoiri în dogmele Dumnezeiești?” Din aceste cuvinte, urmă Marcu, se vede că Sf. Vasilie nu primește părerea că Tatăl numește pe Duhul Sfânt al treilea ca rang, și în chip deslușit leapădă părerea că El ar fi al treilea ca Ființă. Deci întrucât Sf. Vasilie nu primește părerea că Duhul Sfânt este al doilea ca rang după Fiul, de ce ar încuviința o idee pe care el însuși nu vrea să o primească; adică, pentru ce ar cita cuvintele ce alcătuiesc adăugirea din varianta latină?

Ioan, admitând împreună cu Evnomie că Duhul Sfânt este al doilea ca rang după Fiul, afirma că aceasta este și părerea Sf. Vasilie și își apăra propria variantă zicând (1) că al Patrulea Sinod Ecumenic numește învățătura Sf. Vasilie neclintită și sigură, în vreme ce varianta: „aceasta, poate, ni se spune în învățătura de credință” presupune o oarecare nesiguranță; (2) că, ceva mai încolo, Sf. Vasilie, spre a întări ideea că nu trebuie să se deducă din deosebirea rangului o deosebire a firii, dă ca pildă îngerii. Deci dacă primim neabătut ceea ce se spune aici despre îngeri, atunci în același chip trebuie să primim cuvintele Sfântului Vasilie despre Duhul Sfânt, adică faptul că el, neînvoindu-se să primească o deosebire între ființa Aceluia și cea a Fiului lui Dumnezeu, admite totuși o deosebire ca rang. La aceasta Marcu cu îndreptățire răspunde că a primi o idee potrivnică pe temeiul unei presupuneri, numai spre a o respinge de îndată ce ai primit-o, nu arată nici un semn de nesiguranță; iată deci ce vrea să spună Sf. Vasilie când zice: „Că Duhul stă al doilea după Fiul ca rang, aceasta, poate, ni se spune în învățătura de credință.” Pe deasupra, trimiterea la pilda îngerilor nu face decât să întărească ideea primită de Sf. Vasilie pe temeiul unei presupuneri, și astfel tăria argumentului său nu este nicidecum slăbită.

Spre a dovedi că ideea cuprinsă în varianta adăugită a latinilor asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul este cu totul străină Sfântului Vasilie, Marcu făcu trimitere la înseși cuvintele Părintelui din epistola către fratele său, Grigorie al Nissei: „Orice bunătate dată nouă de puterea lui Dumnezeu o numim lucrarea harului celui atotlucrător, cum zice Apostolul: Și toate acestea le lucrează unul și același Duh, împărțind deosebi fiecăruia precum voiește (1 Cor. 12, 11). Ci întreba-vom: oare împărțirea darurilor către cei vrednici de ele își are obârșia numai de la Duhul Sfânt? Scripturile ne învață să credem că Începătorul împărțirii darurilor ce lucrează în noi prin Duhul Sfânt este Cel Unul-născut al lui Dumnezeu, căci Scriptura ne spune că toate printr'însul s-au făcut (Ioan 1, 3) și toate întru dânsul împreună stau (Col. 1, 17).” Ceva mai jos Sf. Vasilie urmează: „Așadar, întrucât Duhul Sfânt, de la Care toate darurile cele bune se împart făpturilor celor zidite, ține de Fiul, cu Carele în chip nedespărțit este primit, și își are existența de la Tatăl, ca de la Pricina de la carea purcede, înseamnă că prin aceasta El are o însușire aparte a osebirii Sale ca Persoană, adică faptul că este cunoscut prin Fiul și cu El, și este de la Tatăl.”

Cu toată limpezimea cu care cuvintele de mai sus dovedeau veșnica purcedere a Duhului Sfânt de la Dumnezeu Tatăl și dependența Sa de Fiul numai în ce privește împărțirea darurilor către zidirile Sale, totuși Ioan, cu dinadinsul jucându-se cu cuvântul ține de, îi dădu înțelesul de purcedere după existență și, legând de cuvintele Sfântului Vasilie cele spuse tot de către el lui Evnomie, dădu la iveală următorul silogism: „Fiul este Principiul, fiind Dumnezeu din Dumnezeu; aceeași legătura pe care Fiul o păstrează cu Tatăl, ținând de El, o păstrează și Duhul Sfânt cu Fiul, ținând de El. Iată de ce Fiul e numit al doilea în orânduială și rang, iar Duhul Sfânt al treilea. Această orânduială este orânduiala purcederii lor.” Întregul raționament nu are nici un temei în adevăratele cuvinte ale Sfântului Vasilie. „Înțelesul verbului ține de,” spuse Marcu către potrivnicul său, „e definit de către cuvintele cele mai apropiate: cu Carele în chip nedespărțit este primit. Iar în ce privește cuvintele al treilea ca orânduire și rang, ele nu sunt rostite de către Sf. Vasilie, care zice doar că Evnomie susține o asemenea părere. Este totuși trebuință,” urmă Marcu, „ca Persoanele Treimii să se afle într-o anume orânduire

îndesineși. Fiul cel unu, Carele ca Unul-născut din cea nefăcută Lumină strălucește, trebuie numărat îndată după acea Lumină, și deci Duhul Sfânt trebuie numărat al treilea, ca nu cumva, nefiind osebit de Fiul prin orânduire, să fie luat drept Fiul.”[163] Aceasta este și părerea Sfântului Vasilie; altfel, dacă ar fi pus pe Duhul în aceeași legătură cu Fiul precum Fiul este cu Tatăl, atunci nu l-ar mai fi învinuit pe Evnomie ca pe un îndrăzneț înnoitor pentru a fi numit pe Duhul al treilea ca orânduire și rang.

Voind a dovedi că Sf. Vasilie nu putea respinge purcederea Duhului Sfânt de la Fiul ca pe o înnoire, Ioan cită cuvintele Sfântului Athanasie cel Mare din convorbirea sa cu Arie la Sinodul de la Nikeia și din epistola sa către Serapion. În primul loc, potrivit variantei lui Ioan, se spune: „Dacă Duhul Sfânt nu este din Ființa Tatălui și Fiului, atunci cum se face că Fiul pune Numele Său în predania sfințirii (adică în porunca sfințirii sau botezului), când zice: Mergând învățați toate neamurile, botezându-i pre ei în Numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh.”[164] În ultimul citat se spune: „Duhul primește de la Fiul, după cuvântul Domnului: dintru al Meu va primi și va vesti vouă.” Despre Fiul se spune: Eu am venit întru numele Tatălui meu (Ioan 5, 43); iar despre Duhul: Duhul cel Sfânt, pre carele-l va trimite Tatăl întru Numele meu (Ioan 14, 26).

Dacă Duhul față de Fiul are aceeași orânduială și fire (taxin kai fusin) precum are Fiul față de Tatăl, cel ce numește Duhul făptură va cugeta negreșit același lucru și despre Fiul.[165] Însă Marcu, ca răspuns la întâia premisă, observă pe bună dreptate că „și noi mărturisim că Duhul Sfânt este al treilea ca orânduială în Dumnezeiasca Treime; dar este cu adevărat lucru de mirare cum de socotiți că s-au spus lucruri ce nu s-au pomenit vreodată undeva, numai ca El să fie al treilea și ca rang!” În ce privește al doilea citat, spuse Marcu, „Sf. Athanasie a scris acestea împotriva pnevmatomahilor, cei ce așezau pe Duhul Sfânt mai prejos de Fiul, numindu-l făptură. Voind a dovedi că Duhul Sfânt este de aceeași cinste și deoființă cu Tatăl și Fiul, Sf. Athanasie arată că Duhul Sfânt în Scriptură este așezat în rând cu Tatăl și Fiul și are aceeași voință și lucrare. Dascălii Bisericii au folosit întotdeauna acest argument spre a dovedi unitatea firii unei Persoane cu cealaltă. Dacă Sf. Athanasie a gândit la fel ca voi, atunci de ce nu zice că Fiul are existența de la Tatăl iar Duhul Sfânt de la Fiul, sau că Tatăl naște pe Fiul iar Fiul dă la iveală pe Duhul? El însă doar asemuiește lucrările lor în iconomia mântuirii omului.” Ca încheiere, Marcu pomeni înseși cuvintele Sfântului Athanasie în care el numește pe Dumnezeu Tatăl singura obârșie a Dumnezeirii.[166]

Ioan încercă să-și apere părerea cu cuvintele Sf. Vasilie, luate din Omilia lui despre Sfântul Botez: „Trebuie să mărturisim un Tată, un Fiu, un Duh: nu doi Tați, nici doi Fii, căci Duhul nu este Fiul, nici este numit astfel; iar din Duhul nu primim pe nimeni, așa cum (primim) pe Duhul de la Fiul.”[167] Acesta este înțelesul real al cuvintelor, primit de către Marcu al Efesului. Dar Ioan traduse și tâlcui ultimele cuvinte în chip diferit.[168] Disputa este vrednică de pomenire pentru că a dat prilej scolasticilor latini să pună în discuție problema darurilor duhovnicești: trebuie oare socotite a fi create sau nu?

Întrebarea cu pricina, pe lângă faptul că nu prea avea de-a face cu subiectul principal al disputei și cu tâlcuirea locului luat din Omilia pusă pe seama Sf. Vasilie, i-ar fi adus prea puțin folos lui Marcu prin rezolvarea ei, nefăcând altceva decât să lungească controversa. Marcu știa foarte bine câte dispute au pornit de la această întrebare pe la mijlocul veacului al patrusprezecelea în Biserica din Constantinopol, în vremea disputelor despre Ființa Dumnezeiască și lucrări și despre crearea sau necrearea darurilor duhovnicești. Chiar spre sfârșitul ședințelor private de la Ferrara, când subiectul discuției era fericirea dreptilor, s-a propus și această problemă. La vremea aceea Marcu a refuzat să dea vreun răspuns căci, zice Siropulos, Împăratul statornicise și poruncise mai înainte ca nimenea să nu îndrăznească a răspunde la asemenea întrebări.[169] Acum iarăși, în ciuda faptului că potrivnicul său îi ceru

de trei ori să dea un răspuns, Marcu rămase tăcut. Iar pentru un judecător nepărtinitor, tăcerea sa era mai bună decât o mie de cuvântări iscusite, pe care le-ar fi putut ține, dacă ar fi dorit, asupra unui subiect ce nu era deloc nou pentru el, și pe care, firește, îl cercetase temeinic din scrierile teologilor săi. Știa mai dinainte cum avea să fie înțeleasă hotărârea sa dar, nedorind a da prilej unor noi dispute, rămase tăcut. Împăratul, înțelegând ce jertfă făcea Marcu pentru pacea de obște, îi luă partea și-i puse în vedere în două rânduri celui ce întreba că problema cu pricina nu ține de subiectul discutat și că grecii nu veniseră să răspundă la asemenea întrebări.[170]

Disputele continuă apoi pe tema altor locuri de la Sfinții Părinți. Însă acea ședință a adunării, a șasea la Florența, a fost ultima dintre cele la care amândouă părțile au luat parte la controversă. Împăratul, obosit de trăgănarea lucrurilor, îi încredință lui Marcu sarcina ca până la următoarea ședință să pregătească o expunere a principalelor temeuri ale învățaturii ortodoxe asupra subiectului în discuție.[171]

Deci în ședința următoare (17 martie) Marcu a vorbit înaintea Sinodului și, înfățișând rând pe rând locuri din Evanghelie și Apostol, hotărârile Sinoadelor și mărturiile Părinților de până la al Treilea Sinod Ecumenic, arată cum autoritatea Scripturii și învățătura Bisericii din vechime întăreau dogma mărturisită în toată curăția ei de Biserica Ortodoxă Răsăriteană, și respinse nou-scornita învățătură a Bisericii Romei. Iată un fragment din cuvântul său:

„Întâi de toate, Însuși Dumnezeu Cuvântul, întâiul Grăitor de Dumnezeu și Dascăl al celor Dumnezeiești, în cel de pe urmă cuvânt către ucenicii Săi le-a spus, când le-a împărtășit tainele teologiei: Iară când va veni Mângâietorul pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul Adevărului carele de la Tatăl purcede, Acela va mărturisi pentru Mine. Aici, prin trei graiuri, Mântuitorul nostru a așezat cele trei Persoane Dumnezeiești în legătura uneia cu cealaltă. Despre Duhul zice, când va veni; despre Sine și Tatăl, pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl; apoi numai despre Tatăl, carele de la Tatăl purcede. Oare nu vedeți strașnica acrivie a Dumnezeieștii învățături? Cuvintele când... va veni arată slobozenia și marea vrednicie a Duhului. Când zice: pre care eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, arată voia Sa și a Tatălui pentru trimiterea Duhului Sfânt. Dar când zice: Carele de la Tatăl purcede, El arată Pricina Duhului, de la carea Își ia ființarea. (...) Dar de ce Domnul, după ce a pomenit de Sine și a pus pe seama Sa și a Tatălui trimiterea Duhului Sfânt, nu a spus despre purcederea Aceluia: ‘Carele de la Noi purcede’? Negreșit că ar fi spus aceasta, de ar fi mărturisit purcederea Duhului Sfânt și de la Sine. Iar cum că purcederea de la Tatăl alcătuiește o însușire personală a Duhului Sfânt și, ca urmare, nu poate fi vorba aici de nici un fel de ‘Filioque,’ mărturisește Sf. Grigorie. Zugrăvind însușirile personale ale Persoanelor Dumnezeiești, el zice: ‘Păstrându-ne în hotarele date nouă, vom înfățișa pe Cel Nenăscut, Cel Născut și Cel Purcezător din Tatăl.’[172] Deci dacă însușirea personală a Sfântului Duh este purcederea Sa din Tatăl, și nu o purcedere oarecare, iar însușirea personală trebuie să se suprapună pe deplin cu persoana căreia îi aparține ca persoană, necuprinzând în sine ceva mai mult sau mai puțin – atunci, de este un Duh Sfânt, El purcede de la Tatăl; iar de purcede cineva de la Tatăl, atunci este Duhul Sfânt.

Pavel, ucenicul lui Hristos, scrie în Epistola sa către Corintheni: Însă noi nu am luat duhul lumii, ci Duhul cel din Dumnezeu (1 Cor. 2, 12). Și să nu creadă cineva că în acest loc prin numele de Dumnezeu s-ar putea înțelege Fiul. Sf. Ioan, deslușind[173] această teologie în descoperirea sa către Grigorie Făcătorul de Minuni în cugetarea despre Fecioara Maria, zice: ‘Unul este Duhul Sfânt, primindu-și ființarea de la Dumnezeu și arătându-se oamenilor prin Fiul.’ Este vădit că aici nu trebuie să înțelegem că în cuvintele ‘primindu-și ființarea de la Dumnezeu’ ar fi vorba de Fiul, căci altfel nu s-ar fi spus: și arătându-se oamenilor prin Fiul. (...)

După Dumnezeiescul Apostol Pavel, iată și pe ucenicul său, fericitul Dionisie. (...) Arătând deosebirea între Persoanele Dumnezeiești, el zice: ‘Singurul izvor al Dumnezeirii mai presus de ființă este Tatăl’.[174] Deci dacă Tatăl este singurul izvor al Dumnezeirii, deosebindu-se prin aceasta de Fiul și de Duhul Sfânt, atunci nici Fiul, nici Duhul Sfânt nu pot fi izvor al Dumnezeirii dimpreună cu Tatăl. Același lucru îl spune și Sf. Athanasie cel Mare în Omilia sa despre veșnica ființare a Fiului și Sfântului Duh. Noi ne deosebim, zice el, atât de iudei cât și de cei ce defaimă creștinătatea, cei ce tăgăduind pe Dumnezeu din Dumnezeu, zic asemeni iudeilor că este un singur Dumnezeu, neînțelegând că este un singur nenăscut și un singur izvor al Dumnezeirii – Tatăl – ci înțelegând că El nu are Fiul sau Cuvânt Viețuitor.

Ci să vă arătăm și hotărnicirile Sinoadelor Ecumenice: ele întăresc învățătura noastră. Iată cum grăiește Întâiul Sinod Ecumenic, prin gura lui Leontie, Episcopul Chesariei, către filosoful cel ce se îndoia: ‘Primește Dumnezeirea cea una a Tatălui, Carele a zămislit pe Fiul, și a Fiului născut din El, și a Duhului Sfânt purcezător din același Tată și aparținător Fiului, cum zice Dumnezeiescul Apostol: Iar de nu are cineva Duhul lui Hristos, acela nu este al Lui (Rom. 8, 9).’ Prin cuvintele ‘aparținător Fiului’ Părinții înțeleg că deși Duhul Sfânt nu purcede de la Fiul, El nu îi este străin, fiind al Lui prin ființă, deoființă cu El. Tot așa învață Vasile cel Mare: ‘Duhul este numit Hristos, fiind unit ființial cu Hristos.’[175] Dacă Sf. Vasile ar fi încuviințat existența Duhului de la Fiul, cum zice cartea cu adăugiri străine, atunci nu ar mai fi zis: ‘fiind unit ființial cu Hristos,’ ci ‘purcezând și primind existența de la El.’

Al Doilea Sinod Ecumenic, dorind a desluși cuvintele Crezului de la Nikeia, ‘și întru Duhul Sfânt,’ și să arate mai limpede, împotriva ereticilor, cum anume Duhul Sfânt este numărat împreună cu Tatăl și Fiul, grăiește astfel în simbolul său: ‘credem în Duhul Sfânt, Domnul și de viață dătătorul, Carele din Tatăl purcede, Cea ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și slăvit.’ Trebuie să băgăm de seamă aici țelurile urmărite de Părinți atunci când au scris aceste cuvinte. Sinodul dorea să înfățișeze felul unirii Duhului Sfânt cu Tată și cu Fiul, dar iată cu câtă osebire însemnează Sinodul apropierea Duhului Sfânt de Tatăl și de Fiul. Părinții nu au spus că Duhul e numărat cu Tatăl și Fiul, ci că El purcede din Tatăl și este împreună închinat și împreună slăvit cu Tatăl și cu Fiul, adică este de aceeași cinste și deoființă cu Ei. Dacă Sinodul încuviința purcederea Duhului de la Tatăl și de la Fiul, atunci de ce, când a vorbit de Tatăl și de Fiul, nu a spus: ‘Carele de la Tatăl și de la Fiul purcede, Cea ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și slăvit’? Așa ar fi trebuit să spună Sinodul dacă ar fi fost de partea unei astfel de învățături. Dar întrucât în primul caz Părinții nu au pomenit pe Fiul când au arătat pricina purcederii, dar l-au pomenit în al doilea loc, când au arătat deopotrivă cinstirea și deoființimea Sa, este limpede că nu primeau purcederea Duhului Sfânt și de la Fiul. Faptul că această deslușire este desăvârșită, iar nu pe jumătate desăvârșită, cum voi ziceți, se vedește din aceea că nici unul dintre Sinoadele următoare n-a dat o nouă formă deslușirii și nu a adăugat că Duhul purcede de la Fiul. Dimpotrivă, toate Sinoadele au oprit și au osândit prin hotărârile lor adăugirea, ca și cum procește ar fi văzut mai dinainte ceea ce avea să se petreacă între voi.

Grigorie Teologul, rămânând cu totul credincios sieși și altor Părinți, zice: ‘Tot ceea ce are Tatăl aparține și Fiului, afară de obârșire.’

Al Treilea Sinod Ecumenic, după ce a ascultat crezul nestorian (înfățișat de presviterul Harisie), care între altele cuprindea și următoarele: ‘Duhul Sfânt nu este Fiul, nici nu-și ia ființarea prin Fiul,’ a primit și a încuviințat acea teologie ca fiind cea a Părinților și potrivită cu Dumnezeiasca Scriptură, fără a aduce vreo pricină împotriva ei. Dar în hotărârea asupra Crezului, Sinodul a însemnat: ‘Dacă cineva, fie Episcop, preot ori mirean, se va găsi fie

susținând, fie învățând cele cuprinse în mărturisirea înfățișată de presviterul Harisie privitor la întruparea Fiului cel Unul-născut al lui Dumnezeu, sau[176] necinstuirea și nelegiuirea învățatură a lui Nestorie, va cădea sub osânda acestui sfânt și Ecumenic Sobor.’[177] Vedeți, Părinților, care învățatură din acest Crez e numită de către Sinod necinstuire și nelegiuire? Învățătura despre întruparea Fiului cel Unul-născut al lui Dumnezeu. Vedem deci că dogmele legate de teologhisire[178] au fost aflate de către Sinod a fi sănătoase, evlavioase și fără greșală. Aceasta iarăși aduce nu puțină dovadă în sprijinul învățaturii de obște a Bisericii, cum că Duhul Sfânt nu purcede de la Fiul.

Iar când fericitul Chiril, pricindu-se cu Nestorie asupra purcederii Duhului Sfânt, dădu oarecare temei a crede că încuviința purcederea Duhului de la Fiul, Theodorit, muștrându-l în numele Episcopilor Răsăriteni, a scris: ‘Dacă el (Chiril al Alexandriei) numește Duhul ca aparținând Fiului, în înțelesul că este deoființă cu Fiul și purcede de la Tatăl, atunci ne învoim cu el și numim cuvintele lui ortodoxe; dar dacă înțelege că Duhul își primește existența de la Fiul sau prin Fiul, atunci lepădăm cuvintele lui ca viclene și hulitoare. Căci noi credem pe Domnul, Carele a zis: Duhul adevărului, Carele din Tatăl purcede.’ Răspunzând învinuirii într-o epistolă către un oarecare Episcop Evtropie, Chiril se plânge a fi fost ponegрит de către acesta din pricina dușmăniei ce i-o purta și a prieteniei sale cu Nestorie. Tot el scria în apologia sa că ‘deși Fiul purcede din Tatăl, El nu e totuși străin de Fiul, căci Fiul le are pe toate de obște cu Tatăl.’ Iată deci că încuviințează acea parte a învățaturii în care Theodorit este de acord cu el. În sfârșit, la încheierea păcii cu răsăritenii, fericitul Chiril i-a scris pe aceeași temă lui Ioan al Antiohiei. Aici el vorbește din nou despre purcederea Duhului Sfânt și despre Crez: ‘Nu ne îngăduim nici nouă și nici altora a schimba un singur cuvânt în Simbolul Credinței, a scoate o singură silabă, pururea luând seama la cel ce a zis: Nu ridică hotarele vecinice, carile le-au pus părinții tăi (Pilde 22, 28), că nu ei au fost cei ce au vorbit, ci Duhul lui Dumnezeu și Tatăl, Carele purcede de la El, nefiind însă străin Fiului în ce privește ființa Sa.’ Puteți vedea și de aici cu care parte a despărțământului lui Theodorit se învoiește Chiril. La primirea epistolei de către răsăriteni, Theodorit, găsind că teologia ei se potrivește cu propria învățatură și cu cea a Scripturii, scrise lui Ioan al Antiohiei următoarele: ‘Cea din urmă epistolă (a lui Chiril) e împodobită cu evanghelicească bunăcredință, căci în ea Domnul nostru Iisus Hristos este primit ca Dumnezeu desăvârșit și om desăvârșit, Duhul Sfânt neluându-și ființa de la Fiul sau prin El, ci purcând de la Tatăl și aparținând Fiului. Aflând dreaptă epistola sa, am adus laudă Celui ce a tămăduit pe cei gângavi și a schimbat răsunările cele lărmuitoare întru desăvârșită armonie’.”

„Vedem din toate acestea,” încheie Marcu, „că noi învățăm potrivit Sfintei Scripturi și Sfinților Părinți și Dascăli, nimica schimbând ori strâmbând în dogmele predanșite nouă, nimica adăugând ori scoțând din ele, și neaducând nimic nou.”

Ioan întrerupse de mai multe ori cuvântul lui Marcu cu observațiile sale, cum că s-ar fi abătut de la rânduiala statornicită a discuției. Însă apărătorul Ortodoxiei răspunse: „Toate ședințele de mai înainte s-au scurs cercetându-se două sau trei locuri de la Părinți. Acest fel de desfășurare a discuției nu poate dura la nesfârșit, de-aceia ne-am înțeles să înfățișăm de-a dreptul temeiurile noastre, scoțându-le nu din izvoare măsluite ori puțin cunoscute, nici din locuri îndoielnice și corupte, ci din Sfintele Scripturi și din locurile de la Părinți primite de către toți. De vom rămâne și pe mai departe la unul și același subiect, nu vom mai sfârși niciodată cu respingerea cuvintelor și răspunsurilor voastre.”

Apoi Ioan găsi de cuviință să proclame în chip solemn că „Biserica Romei nu încuviințează existența a două principii sau cauze în Treime, ci numai o cauză și un principiu, anatematizând pe toți cei ce cred dimpotrivă.”[179] Aici Ioan ocoli cu dinadinsul să deslușească deplin ce anume vrea să spună, căci nu refuzase niciodată să recunoască pe Fiul

drept cauză a Duhului Sfânt, ci spuse că Tatăl este cauza primă a Duhului, iar Fiul își trage puterea de la Tatăl spre a da la iveală pe Duhul, nu din Sine, ci din Tatăl.[180] Cuvintele lui Ioan nu au rămas fără urmări.

Împăratul, socotind că, în ce-l privește, făcuse tot ce se putea spre a susține Ortodoxia, statornic o adunare aparte a grecilor la reședința Patriarhului. Acolo el arată episcopilor că timpul trecea foarte iute, pe când discuțiile făcuseră mult prea puțin pentru ca lucrurile să înainteze. Este vremea, spuse el, să punem capăt discuțiilor și să căutăm alte mijloace pentru împăcarea noastră cu Biserica Latină. Mijloacele se află în mâinile voastre, părinții mei! Fratele Ioan a spus în fața întregului Sinod că latinii primesc o singură cauză a Fiului și Duhului Sfânt: Tatăl. Apoi Împăratul le arată o expunere în scria a învățaturii, dată lui de către Ioan.

Dar Episcopii, știind bine dublul înțeles ascuns sub cuvintele folosite de Ioan în expunerea scrisă a învățaturii latine, căutară un temei mai puternic pentru pace. Atenția tuturor se abătu spre epistola lui Maxim Mărturisitorul (sec. VII), care în acea vreme scria astfel despre creștinii romani: „Chemând în ajutor mărturia Părinților Romani și a lui Chiril al Alexandriei (din tâlcuirea la Evanghelia Sfântului Ioan), romanii nu spun că Fiul este pricina Duhului, căci ei știu că pricina Fiului și Duhului este Tatăl – al Unuia prin naștere, iar a Celuilalt prin purcedere; ci doar arată că Duhul este trimis prin Fiul, și prin aceasta înfățișează apropierea și nedeosebirea ființei lor.”[181] Grecii primiră cu mare plăcere mărturia lui Maxim despre romanii din vechime. „Dacă latinii propovăduiesc învățătura despre purcederea Duhului Sfânt potrivit mărturiei lui Maxim,” spuseră Episcopii greci, „atunci nu mai este trebuință de alte discuții, și unirea cea de mai înainte a Bisericilor poate avea loc.”

Însă latinii nu se puteau învoi la aceasta. Ei voiau să aibă ultimul cuvânt, cerând continuarea ședințelor Sinodului. Împăratul abia de se mai arăta la Sinod, fără nici o tragere de inimă. Pentru a nu reîncepe disputele, el îi opri să se mai arate pe cei doi luptători pentru Ortodoxie, Marcu al Efesului și Antonie al Iracliei.[182]

În cursul ultimelor două ședințe solemne (21 și 24 martie), când Ioan Provincialul, observând absența vajnicilor săi potrivnici, ceru cu încăpățănare revenirea lui Marcu, Împăratul răspunse trufașului scolastic: „Nu mai dorim acum să reînnoim disputele; iată de ce lipsește Marcu. Am venit aici doar spre a răspunde cererii voastre. Spuneți ce vreți, noi nu vom mai răspunde.”

Astfel de-a lungul ultimelor două ședințe Ioan a fost singurul vorbitor de la Sinod. În prima ședință el cită mărturiile Părinților Răsăriteni care, după părerea lui, întăreau învățătura Bisericii Romei. În ultima ședință, nu atât respingând cuvintele lui Marcu, cât mai curând schimbându-le, el invocă cuvintele Părinților Răsăriteni care, chipurile, s-ar fi învoit cu această învățătură. Nici un grec nu a rostit vreun cuvânt de răspuns: așa era voia Împăratului. Numai către sfârșitul ședinței Isidor al Rusiei zise în treacăt că în zadar se socotește biruitor cel ce rămâne a alerga singur, de nu are potrivnici care să se întrecă cu el.[183]

Sesiunea solemnă luă sfârșit. Papa trimise vorbă Patriarhului că, de vreme ce grecii refuzaseră a continua disputele, trebuie fie să arate că se învoiesc cu învățătura Bisericii Romei, fie să se întoarcă acasă către Paști (5 aprilie).[184]

CAPITOLUL VII

Mijloacele tănuite de împăcare a grecilor cu învățătura latină despre Filioque.

Cam pe atunci începu o istovitoare și grea luptă între conștiința Împăratului și cererile latinilor, între planurile de a-și ajuta Imperiul și teama de a cădea sub învinuirea obștească de trădare a Ortodoxiei. Orice nădejde pentru o adevărată pace creștină în Biserică era pierdută: ea trebuia cumpărată printr-un târg. Dar cum să dea acestui târg o înfățișare cât mai cinstită? Cum va putea să dea socoteală de el înaintea propriei Biserici, înaintea propriului popor? Iată câteva din întrebările de căpetenie ce alcătuiau un subiect de gândire nu tocmai lesnicios pentru Împăratul strâns din toate părțile.

În ședințele aparte ale grecilor el spunea: „Eu sunt apărătorul Bisericii. Datoria unui apărător în această împrejurare ține mai întâi de păstrarea și apărarea învățăturii Bisericii, lăsând slobod pe oricine voiește să o apere și ținând deoparte pe cei înclinați spre dispute și contrazicere; iar în al doilea rând, de păstrarea tuturor oamenilor noștri întru același duh.”[185] Altădată, când grecii, oboșiți, îi cerură să pună capăt disputelor cât mai curând cu putință, răspunse: „Aceasta nu atârnă de mine, ci de Biserică. De aș pune piciorul în prag și s-ar întâmpla vreo vătămare, toate nemulțumirile ar cădea asupra mea. Este o lucrare a Bisericii și cere mare băgare de seamă, având nevoie de un Sinod Bisericesc.”[186] Când Papa și Cardinalii îl grăbiră să încheie pacea, el răspunse iarăși: „Nu sunt stăpânul Sinodului; nu doresc o unire cu sila.”[187]

Așa vorbea și se pare că așa și făcea Împăratul, nehotărând nimic fără sfatul Episcopilor, folosind în același timp felurite mijloace spre a-și atinge țelul ce-l avea în vedere. Deveni foarte apropiat membrilor celor mai devotați unirii, Vissarion al Nikeii, Isidor al Rusiei și Grigorie Singhelul. Cu ei se sfătuia și prin mijlocirea lor îndupleca și cugetele celorlalți membri către țelul dorit de el.[188]

Spre a înțelege mai bine lucrurile, merită să arătăm de ce tânjeau acei oameni după unirea cu Roma. Vissarion își asigura prietenii că înclină spre partea latinilor fiindcă fusese convins de numărul mărturiilor ce păreau să întărească învățătura latină asupra purcederii Duhului Sfânt. Dar am văzut ce biruință strălucită câștigase Marcu al Efesului asupra mincinoaselor lor dovezi. Nu se poate ca eruditul Vissarion să nu fi simțit și el acest lucru, căci nu l-a contrazis pe Marcu, nici nu i-a cerut să-i deslușească nedumeririle. Dacă fusese în chip sincer legat de vechea sa credință, atunci negreșit că nu i-ar fi fost ușor să și-o schimbe. Nu, nu era vorba de dragoste de adevăr, ci alte lucruri pe care le avea în vedere au precumpănit la alăturarea sa latinilor – foarte probabil dorința de a face pe placul lui Ioan și nădejdea unor onoruri din partea curții romane. Foarte interesantă este părerea lui despre unul dintre foștii apărători ai învățăturii latine, Nichita al Thessalonicului, care totuși socotea neîndreptățită adăugirea la Crez. „El mărturisise,” scria Vissarion, „că concluzia era dreaptă (adică faptul că Duhul Sfânt purcede de la Fiul), dar discuta, putem zice, despre umbra măgarului, afirmând că nu se cuvine a adăuga la Crez nici măcar ceea ce este adevărat. Iată o dovadă de adânc simțământ religios și înțelepciune!” Oare ironia cuvintelor lui dovedește dragostea sa pentru adevăr? Dar același lucru îl scrisese și el în epistola către Alexie Laskaris, unde își explica motivele pentru care s-a învoit cu latinii.[189] Isidor însuși, în ultima ședință, atrăgea atenția lui Ioan Provincialul că argumentele sale, la care nu i se dăduse nici un răspuns, nu-i dădeau dreptul să pretindă că biruise pe greci; și, cu toate acestea, îndată după

încheierea ședinței, el a fost cel dintâi care a votat în favoarea latinilor. Este destul de limpede că, și în cazul lui Isidor, nu încredințarea asupra adevărului l-a îndemnat să facă ceea ce a făcut, ci unele dorințe și nădejdi asemănătoare celor nutrite de Vissarion. Cât despre Grigorie, care mai apoi a urcat pe Scaunul jalnicului Patriarh Iosif, iată ce spunea despre sine în clipele sale de sinceritate: „Știu că dacă ne unim cu Biserica Latină vom fi blestemați, da, chiar înainte de a ajunge la Veneția; și chiar dacă nu ne unim, tot vom fi blestemați. La urma urmei, este mai bine să ne unim și apoi să purtăm blestemul.”[190] Iată ce fel de oameni se aflau în jurul lui Ioan!

Când cei nemulțumiți de cursul pe care-l luaseră lucrurile cerură voie Împăratului să se întoarcă acasă, el nu mai îngădui nimănui să iasă din oraș,[191] îi învinovățit de lașitate, de nepăsare față de binele obștesc, amenințându-i cu mânia sa.[192] În adunările aparte el arăta grecilor folosul încheierii păcii, vorbindu-le despre propriile strădanii și despre pilda vremilor trecute, când întrebându-i pe dregătorii civili de la Sinod și cerându-le părerea, când oprindu-i să voteze.

Între timp, în locul tuturor înlesnirilor făgăduite grecilor, Papa i-a ținut mai mult decât la Ferrara în așteptarea ajutorului făgăduit. De la sosirea lor la Florența (la 8 februarie) nu au primit nici un ban până la 22 mai,[193] iar atunci li s-a plătit doar întreținerea pe două luni. Restul banilor au fost plătiți numai după iscălirea ultimei hotărâri asupra unirii.[194] Hristofor, împărțitorul mărinimiei papale, avu chiar neobrăzarea de a porunci ca lui Marcu al Efesului să nu i se dea nimic. „Mănâncă pâinea Papei,” spuse Hristofor, „și i se împotrivesc.”

Iată deci care era starea grecilor atunci când se discutau mijloacele săvârșirii unirii cu Biserica Romei. Preavizul Papei era foarte scurt.[195] În luna din Săptămâna Mare (30 martie) Împăratul convocă un sfat în apartamentele Patriarhului bolnav. Înainte de începerea sa grecii se uitară prin cărțile la care făcuseră trimitere latinii.[196] De îndată ce începu discuția asupra unirii, Isidor al Rusiei a fost cel dintâi care și-a făcut cunoscut votul. „Este mai bine,” a spus el, „să ne unim cu latinii trup și suflet, decât să ne întoarcem fără a fi sfârșit cele începute. Firește, ne putem întoarce, dar cum ne vom întoarce – pe unde și când?” Vissarion luă partea părerii lui Isidor. Dar Dosithei al Monemvasiei, loțiitorul Scaunului Ierusalimului, răspunse cu înfocare: „Ce vrei să facem? Să ne întoarcem acasă pe cheltuiala Papei și să ne trădăm învățătura? Mai bine mor decât să primesc credința latină.” Isidor încercă să-l încredințeze că nu numai Părinții Apuseni, ci și cei Răsăriteni admit purcederea Duhului Sfânt de la Fiul. Antonie al Iracliei, loțiitorul Scaunului Alexandrin se împotrivi, zicând că Sinoadele și toți Părinții Greci învață că Duhul Sfânt purcede numai de la Tatăl. Dar Marcu, îndrăznind mai mult decât ceilalți, proclamă că latinii nu erau doar schismatici, ci și eretici. „Biserica noastră,” spuse Marcu, „a păstrat tăcerea asupra acestui lucru, fiindcă latinii sunt mai puternici și mai numeroși decât noi; dar noi de fapt am rupt toate legăturile cu ei tocmai fiindcă sunt eretici.[197] Pacea cu ei se poate reface numai atunci când se vor lepăda de adăugirea la Crez și vor primi învățătura noastră despre purcederea Duhului Sfânt.” „Dar atunci,” întrebă Împăratul, „cum răspunzi mărturiilor Părinților Latini înfățișate de către latini?” Marcu răspunse: „Nu sunt încredințat că ele sunt cu adevărat cuvintele unor Sfinți Părinți. Noi nu avem nici una din scrierile lor.” Mai apoi, în timpul aceleiași discuții, Marcu adăugă că „mărturiile latine ale Părinților trebuie comparate cu mărturia lui Maxim Mărturisitorul asupra credinței Bisericii Romei și, de asemenea, cu mărturiile Sinoadelor Ecumenice.”[198]

Deci chiar de la începutul discuțiilor despre unire avu loc o dezbinare între cei ce discutau! Trei Vicari ai Patriarhatelor Răsăritene apărau cu tărie Ortodoxia. Lor li s-au alăturat și alți Episcopi, deși nu toți, și chiar unii dintre dregătorii din jurul Împăratului.

În timpul Săptămânii Mari și Paștilor grecii mai ținură încă trei adunări cu aceeași temă și cu aceeași izbândă. Unii se alăturară lui Vissarion și lui Isidor, de pildă Dorothei al Mitilenei, care din acel moment se făcu un vajnic susținător al unirii.[199] Dar partea ortodoxă era mai puternică decât potrivnicii ei. Iată de ce Împăratul, în Vinerea Mare (10 aprilie), trimise vorbă Papei că grecii nu mai vor să continue discuțiile și nu pot afla mijloace de împăcare: „Dacă puteți afla vreun mijloc, spuneți-ne; dar noi am spus și spunem că învățătura propovăduită de noi este predania Părinților și a Sinoadelor Ecumenice.”[200]

Papa ceru grecilor să arate nedumeririle lor asupra învățaturii Bisericii Romei și să asculte răspunsul dat lor de către teologii latini. „Sau, dacă doriți,” zise Papa, „să dăm pe față deschis păreriile fiecăruia, dinaintea Evangheliei sau dinaintea Sângelui și Trupului lui Hristos, iar ceea ce va fi aflat drept de către cei mai mulți, va fi primit de către toți.” Dar a se învoi cu întâia propunere era totuna cu a reîncepe disputele, iar ultima parte a propunerii părea un lucru neobișnuit, de care nu se mai auzise la Sinoadele dinainte. Astfel că în aceeași zi Împăratul și Sinodul Grecilor, refuzând întâia propunere, reînnoiră cererea pentru alte mijloace de săvârșire a unirii.[201]

Papa făgădui să-și trimită Cardinalii să stea de vorbă despre aceasta cu grecii. În așteptarea sfetnicilor lui, Vissarion al Nikeii și Gheorghie Sholarios înfățișară adunării grecilor propriile păreri asupra subiectului disputei dintre greci și latini și asupra stării prezente a treburilor grecilor. Vissarion își începu lunga cuvântare spunând că Episcopii răsăriteni și apuseni, purtați de unul și același Duh, nu se pot contrazice unii pe alții, trăgând de aici încheierea că de ar fi să se întâlnească în scrierile lor unele contradicții, ele trebuie împăcate prin deslușirea înțelesului locurilor întunecoase prin cele mai limpezi. Dar printre Părinții Apuseni, urmă Vissarion, aflăm adesea făcându-se pomenire limpede de purcederea Duhului de la Fiul. Părinții Răsăriteni spun uneori că Duhul Sfânt se ivește, emană, purcede de la Tatăl prin Fiul, este Duhul amândurora, este de la Fiul. Toate aceste expresii, trase încheierea Vissarion, trebuie înțelese ca prielnice învățaturii cuprinse, după cum gândea el, în scrierile Părinților și Dascălilor Latini. El nu cită chiar cuvintele lor, socotind, după cum afirma, că cele spuse la Sinod erau îndeajuns; deși făcu trimitere la argumentele folosite de Marcu al Efesului, nu le cercetă, nici le respinse, folosind un foarte ciudat meșteșug de împăcare a contradicțiilor între răsăriteni și apuseni. Căci dacă e neîndoielnic că Părinții Bisericii Răsăritene au fost dascălii Părinților Apuseni, și dacă cei dintâi sunt mai mari atât cu vârsta și învățătura, cât și datorită străduințelor lor întru înaintarea învățaturii de credință, atunci este vădit că nu Părinții Răsăriteni trebuie deslușiți prin cei Latini, ci dimpotrivă. Vissarion chiar îl învinovăți pe Marcu pentru a nu fi răspuns la Sinod la unele din întrebările latinilor.[202] Cuvântările lui Sholarios, chiar dacă nu au ajuns până la noi în forma lor originală, cum mărturisesc chiar latinii, cuprindeau îndemnuri ca pacea să se întemeieze nu pe interese, ci pe adevărul universal recunoscut, arătându-se și mijloacele de înlăturare a obiecțiilor împotriva mărturisirii deschise a adevărului, ca și câteva mijloace de a-l defini.[203]

La 15 aprilie, trei Cardinali cu câțiva Episcopi și Abați veniră la Sinod de la Papa. Cardinalul Giuliano petrecu două ceasuri încercând să dovedească Împăratului necesitatea de a reîncepe discuțiile. Împăratul nu se învoi. După câteva dispute pe această temă, s-a convenit să se numească un comitet de douăzeci de membri, câte zece de fiecare parte, spre a redacta învățătura despre purcederea Duhului Sfânt într-o formă care să poată fi primită atât de către latini cât și de către greci. Membrii comitetului aveau să se întrunească în palatul papal, urmând ca fiecare să-și spună pe rând părerea în decursul a opt ședințe.

Primind consimțământul Papei pentru discuție, Împăratul numi, printre alții, pe Antonie al Iraclei, pe Marcu, pe Isidor, pe Dosithei al Monemvasiei și pe Vissarion ca membri ai

comitetului, fiind de față el însuși în timpul ședințelor sale. Era greu de crezut că comitetul se va pune de acord în privința mijloacelor de împăcare, după ce cele două părți nu se învoiseră asupra principiilor dogmatice. Vissarion propuse să se folosească aceleași cuvinte folosite mai înainte de către Maxim Mărturisitorul în epistola către Marin spre a explica învățătura latină despre purcedere. Dar latinii găsiră că acele cuvinte cuprindeau un înțeles de-a dreptul potrivit învățaturii Bisericii Răsăritene. Alții înfățișară pilda epistolei lui Tarasie, Patriarhul Constantinopolei, unde se spunea că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul. Dar latinii, aflând că grecii făceau deosebire între dia și ek, se împotriviră acestor exprimări. Marcu, mereu credincios convingerilor sale, spuse cu acest prilej: „Să scoată latinii adăugirea făcută de ei la Crez, și atunci unirea poate avea loc.”[204]

Dar latinii nici nu voră să asculte o asemenea propunere. Astfel că ședințele comitetului trecură în discuții deșarte, încât grecii, după două întruniri, refuzară să mai vină la palatul papal. Însă latinii îi siliră să participe la încă trei întruniri care rămaseră, ca de obicei, fără vreun rezultat.[205]

Curând după aceea latinii trimiseră grecilor propria lor formulă sau expunere a subiectului disputat. Ei propuseră ca amândouă părțile să-și explice învățătura în forma următoare: „Noi grecii proclamăm că, deși primim purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl, totuși nu tăgăduim că Duhul Sfânt purcede și primește de la Fiul ca și de la Tatăl; dar întrucât am auzit că latinii mărturisesc purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul ca de la două principii, din această pricină am ocolit aceste cuvinte. Dar noi latinii spunem că, deși mărturisim purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul, totuși nu tăgăduim că Tatăl este izvorul și obârșia întregii Dumnezeiri, adică a Fiului și Duhului Sfânt; astfel că, mărturisind purcederea Duhului Sfânt de la Fiul, nu tăgăduim că Fiul o are de la Tatăl, și nu primim două principii sau două purcederi ale Duhului Sfânt, ci o obârșie și o purcedere.”[206] Două zile mai târziu latinii trimiseră și expunerea dogmei.

Când expunerea a fost citită în fața Sinodului Episcopilor Greci, ea fu respinsă cu indignare de către aproape toți, afară de adevărații apostoli de la Ortodoxie, precum Isidor, Vissarion, Dorothei al Mitilenei și Grigorie împărtitorul de pomeni. „Cum să primim” spuseră ortodocșii „această expunere de-a dreptul potrivnică învățaturii Bisericii noastre?” Părtașul latinilor, Vissarion, reluă tema sa favorită, străduindu-se a dovedi că expresiile aflate în lucrările Părinților Greci, cum ar fi prin Fiul, sunt identice cu latinescul de la Fiul, adică Fiul este cauza purcederii Duhului Sfânt deopotrivă cu Tatăl, deși latinii înșiși, cum am văzut mai sus, nu priveau aceste expresii ca identice. Marcu al Efesului aduse împotriva lui Vissarion cuvintele Sfântului Ioan Damaschin care, admitând purcederea Duhului prin Fiul, tăgăduiește în același timp purcederea Sa de la Fiul, și din această pricină nu admite că Fiul este cauza Duhului Sfânt. Iată ce spune Sf. Ioan:

„Duh al Tatălui, ca unul ce purcede din Tatăl (...), și Duh al Fiului, nu ca fiind din El, ci ca unul ce prin El din Tatăl purcede. Căci numai Tatăl este cauza” (Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὡς ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐκ ὡς αὐτοῦ, ἀλλ’ ὡς δι’ αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ.).[207]

Mai mult de o ședință s-a scurs cu discuții fără rost despre ἐκ și διὰ. Până la urmă Împăratul aminti adunării că trebuie să se dea un răspuns latinilor. Isidor propuse ca tratatul asupra învățaturii grecești cuprinse în expunerea trimisă de latini să fie completat cu expresiile din scrierile Părinților Greci ce erau mai prielnice învățaturii latine. În acest sens el citi câteva pasaje din lucrarea unui Patriarh latinizant, Ioan Vekkos, pasaje interpolate și greșit explicate de către un susținător al Bisericii Romei.[208] S-au ales două astfel de pasaje, unul din actele primului Sinod Ecumenic, compilat de către Ghelasie al Kizicului; celălalt din lucrările

Sfântului Chiril al Alexandriei. Primul, citit în forma dată lui de către Vekkos, arăta astfel: „Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, dar este ca al Său pentru Fiul, revărsându-se (αναβλύζον) din El.”[209] Al doilea pasaj suna în felul următor: „Duhul în chip ființial se revarsă din Amândoi, adică din Tatăl prin Fiul.”[210] Înțelese corect, cu cuvintele αναβλύζον și εκπορευόμενον luate în sensul de trimitere vremelnică, pasajele pot fi primite de către ortodocși; astfel că, atunci când Împăratul ceru părerea de obște asupra pasajelor citate, mulți își dădură consimțământul asupra învățaturii cuprinse în ele. Dar toate aceste exprimări erau lipsite de acrivie dogmatică și de aceea apărătorii Ortodoxiei erau prea puțin mulțumiți de ele. Totuși Împăratul porunci ca învățătura grecească asupra Duhului Sfânt să fie înfățișată și redactată cu expresiile primite de către cei mai mulți. Poruncile sale fură îndeplinite de către Sholarios.

În expunerea prezentată, pasajul despre învățătura latină rămase la fel ca mai înainte, dar învățătura grecească a fost exprimată exact cu cuvintele expresiilor pomenite mai sus: „Noi grecii credem și mărturisim că Duhul Sfânt purcede din Tatăl dar este ca al Său pentru Fiul, revărsându-se (αναβλύζον) din El; spunem de asemenea și credem că El în chip ființial se revarsă din Amândoi, adică din Tatăl și prin Fiul.” Astfel, în formula citată, atât partea latină cât și cea greacă își păstrează propria învățatură, fără a respinge părerea opusă. La citirea formulării în fața Sinodului Grecilor, Împăratul ceru din nou să afle părerea de obște asupra ei și, de asemenea, trimise să afle părerea Patriarhului, care lipsea din pricina bolii. Mulți aprobară mărturisirea de credință, după cum și Patriarhul, cel puțin după spusele trimișilor, declară că votează pentru ea. Însă cei trei Vicari ai Patriarhatelor Răsăritene, Antonie, Marcu și Dosithei, cu încă vreo câțiva Episcopi și cu Siropulos, o respinseră. Antonie al Iracliei aminti Împăratului că chiar el, la începutul sesiunii florentine, lăsase grecilor dreptul de a reîncepe discuțiile asupra adăugirii la Crez, pe când acum cedase totul latinilor. Dosithei imploră pe Împărat să fie mai cu băgare de seamă în cele privitoare la credință, arătând jalnica pildă a lui Mihail Paleologul. Dar Ioan nu voi să audă nimic și, la propunerea Mitropolitului Lakedemoniei și împotriva tuturor pravilelor, porunci să se ia și voturile logofeților prezenți la Sinod, spre a spori numărul voturilor favorabile formulării. Astfel, cu o majoritate de 21 de voturi pentru, față de 12 împotriva, a fost adoptată expunerea credinței alcătuită pe placul latinilor, fiind înmănată Cardinalilor la începutul lunii mai.[211]

Partea latină prezentă la Sinod socoti izbânda ca pe una foarte prețioasă. Dar latinii nu fură mulțumiți cu această dublă mărturisire de credință și la scurt timp după aceea trimiseră douăsprezece observații asupra mărturisirii de credință a grecilor. Una dintre observații spunea că expresiile εκπορευόμενον și αναβλύζον au un dublu înțeles și pot fi legate de trimiterea vremelnică a Duhului Sfânt de la Fiul, prin urmare cereau ca grecii fie să primească formularea latină a mărturisirii de credință, fie să îndrepte propria mărturisire de credință, schimbând expresiile întunecoase și neclare din ea. Împăratul nu arătă Episcopilor observațiile, ci pomeni doar faptul că latinii cereau unele explicații la câteva din exprimările din mărturisirea de credință grecească.[212]

O lungă bucată de vreme după aceea s-a părut că toate silințele pentru împăcarea cu latinii vor rămâne zadarnice. Episcopii ce se învoiseră cu expunerea trimisă de latini dădeau semne vădite de nemulțumire. „Ce mai vor de la noi latinii?” ziceau ei. „Am scris și a înfățișat mărturisirea noastră de credință cu cuvintele folosite de Părinți. Nu putem face nimic mai mult.” Posomorâți din pricina nelucrării și constrânși de lipsuri, grecii începură să-i ceară voie Împăratului să se întoarcă acasă, dar el îi opri. Întrunirile următoare trecură în aceleași discuții despre εκ și διὰ, despre autenticitatea sau neautenticitatea mărturiilor latine. Dar toate discuțiile rămâneau pururea fără alt rezultat decât mânia reciprocă. Antonie al Iracliei, un om în vârstă ce nu primise o educație erudită, fiind totuși un cald apărător al Ortodoxiei, și Marcu al Efesului erau neconțenit înfrunțați de către frații lor latinizanți. Vissarion chiar declară

odată în public că Marcu este îndrăcit, iar Dorothei împreună cu Methodie al Lakedemoniei amenințau că vor spune Papei că Marcu îl socotește pe Pontiful Roman eretic. Antonie și Marcu aprobau obiecțiile lui Nil Cavasila împotriva subtilităților latine; dar Grigorie Duhovnicul și Isidor al Rusiei îl numeau pe Nil schismatic, cerându-i lui Marcu ca mai întâi să-l afurisească și apoi să-și înfățișeze mărturiile.

Între timp latinii încă așteptau răspuns la observațiile lor. Dar Împăratul nu răspundea. În timpul unei întrevederi cu Papa el i-a spus: „Dacă primiți mărturisirea noastră de credință, atunci să se săvârșească unirea. Dacă nu, ne vom întoarce la Constantinopol.” Altădată, ca răspuns la unele reproșuri ale Papei în ce privește lipsa lui de activitate, a spus: „Firește că se cuvenea să fi dat o deslușire la mărturisirea noastră de credință; dar cea mai mare parte dintre Episcopii noștri au îndoiești față de ceea ce li se cere, unii din neștiință, alții fiindcă nu pot lepăda învățătura primită de la Părinți.” Până la urmă Papa îl convinse pe Împărat să-i trimită pe Episcopii greci la palatul său, voind a avea o întrevedere personală cu ei.

La 27 mai Episcopii sosiră. Primindu-i de față cu nouă Cardinali, Papa le reaminti despre strădaniile sale și dorința lui arzătoare pentru unirea Bisericilor, atrăgându-le în același timp atenția asupra încetinelii lor în a-i îndeplini dorințele atât la Ferrara cât și la Florența; amenință că îi lasă fără nici un ajutor de nu se vor grăbi să se alătore Bisericii Romei și le dădu nădejde de ajutor din partea monarhilor creștini în caz că unirea va avea loc. Și cine știe dacă cel mai însemnat susținător al unirii nu le-a făcut și alte făgăduințe, mai personale și mai atrăgătoare?

În orice caz, curând după îndemnul papal, Isidor și Vissarion, împreună cu Mitropoliții Lakedemoniei și Mitilenei, veniră la Împărat și-i spuseră hotărâți că „dacă el nu dorește unirea, ei se vor uni fără el.” Declarația lor îl impresionă atât de tare pe Împărat, încât porunci Episcopilor să se adune pentru a sta de vorbă.[213] La 28 mai[214] Împăratul deschise întrunirea cu o cuvântare în care înfățișă nevoia de pace a Bisericilor, sfătuindu-și în același timp ascultătorii să fie foarte prevăzători față de o alianță cu Biserica Romei. Apoi Episcopii afurisiră pe toți cei potrivnici unirii. După aceea, la cererea Patriarhului, s-au citit locurile de la Sf. Epifanie și Sf. Chiril al Alexandriei, în care partida latinizantă credea că poate să vadă o învoire a acestor Părinți cu învățătura Romei; pasajele au fost găsite cu ușurință în aceleași lucrări ale lui Vekkos de unde fuseseră scoase mai înainte. Rostind un citat după altul, fără început și sfârșit, fără măcar a le lega între ele, Vissarion trase încheierea: „Așa zic sfinții în multe locuri!” Apoi Dorothei citi mărturiile Părinților Latini.

În ziua următoare s-a continuat citirea Părinților Bisericii Răsăritene, anume Athanasie, Chiril al Alexandriei, Grigorie al Nisei, Epifanie, Anastasie Sinaitul, Ioan Damaschin, ajungându-se la încheierea că toți acești Părinți admit purcederea Duhului Sfânt de la Fiul.[215]

În a treia zi (30 mai) s-au adunat voturile în favoarea învățaturii latine. Episcopii cerură ca mai întâi să voteze Patriarhul. Lui Iosif îi venea greu să se învoiască. Până la urmă își făcu cunoscut votul, dar însuși felul cum votă putea fi înțeles în două feluri, în așa măsură încât mulți crezură că respinge învățătura latină. Urmară apoi voturile Episcopilor și Igumenilor. Din douăzeci și șapte prezenți, zece votară pentru unire; șaptesprezece împotriva ei. Între cei ce nu s-au învoit cu ea se aflau cei trei Vicari Patriarhali, Marcu al Efesului, Antonie al Iraclei și Dosithei al Monemvasiei; Mitropoliții Trapezuntului, Kizicului, Târnovei, Moldovei, Amasiei, Melenicului, Dramei, Dristrei și Anhialei. Se pare deci că cei mai mulți Episcopi nu au fost convinși de îndelungile citiri ale lui Vissarion și ale partidei sale. Hartofilaxului, ecclesiarhului și altor persoane aflate în slujba Patriarhului (între care erau mulți înverșunați potrivnici ai unirii) nici măcar nu li s-a cerut părerea, fiind opriți să voteze și

la Sinod, sub cuvânt că sunt cu o treaptă mai jos decât Igumenii. Împăratul voi chiar să audă părerea dregătorilor din suita sa, dar Patriarhul se împotrivi.

Partida latinizantă, văzând ce puține erau voturile în favoarea unirii,recurseră la alte mijloace. Patriarhul fu convins să-i poftască la palatul său pe câțiva dintre Episcopii potrivnici și acolo să-i ademenească spre unire. Isidor al Rusiei propuse chiar ca cei ce nu se supun să fie scoși din Biserică; dar Patriarhul respinse planul ca pe unul ce nu ar fi fost de folos unirii. În loc de aceasta, Iosif pofti la palatul său pe Mitropoliții Moldovei, Târnovei și Amasiei, iar acolo îi muștră cu blândețe pentru nerecunoștința și neascultarea lor. „De ce nu faceți ascultare de mine?” spuse Iosif. „Oare nu din chilia mea ați ieșit? Oare nu eu v-am ridicat la cinul de Episcopi? Atunci de ce mă trădați? De ce nu urmați părerea mea? Apoi, ia gândiți-vă, puteți voi oare judeca mai bine decât alții asupra dogmelor? Știu și eu la fel de bine ca oricare altul ce anume au învățat Părinții.” Episcopii răspunseră că, neînvoindu-se cu latinii în ce privește învățătura în discuție, crezuseră că înfățișează părerea Patriarhului însuși, înțelegând cuvintele lui ca pe un refuz de a primi învățătura latină. Dar Patriarhul, la rândul său, le spuse că ar fi făcut mai bine să pătrundă adevăratul înțeles al cuvintelor sale și să fi înfățișat mai limpede ceea ce auziseră mai pe ocolite. Slobozindu-i, Iosif îi sfătui să urmeze părerii sale, pe care le făgădui să o deslușească mai deplin la următoarea ședință. Patriarhul avu o întâlnire și cu Marcu, implorându-l în numele tuturor Sfinților și de dragul amintirii tatălui său să se învoiască la unirea cu Biserica Romei. Dar vrednicul de cinstire bărbat rămase neclintit la toate stăruințele. I se mai ceruse și înainte să se învoiască la unire, chiar de ar fi făcut-o în chip vădit numai de hatârul celorlalți. El răspunsese: „Nu se cade a face pogorâminte ori a șovăi în privința credinței.” Iar când i s-a arătat că deosebirea între cele două mărturisiri era neînsemnată, Marcu a răspuns: „Vorbiți întocmai ca dregătorul care stăruia pe lângă Theodor să-i primească întru părtășie pe eretici doar o singură dată, iar apoi să facă cum voiește. Sfântul a răspuns: Ceea ce-mi ceri este ca și cum ai zice ‘Lasă-mă să-ți tai capul, iar apoi te poți duce unde voiești’.” După pilda aceasta, Marcu rămase neclintit până la sfârșit.

Între timp Împăratul, cu tot felul de făgăduieli, izbutise să-i câștige pentru cauza sa pe câțiva Episcopi și pe trimișii din Trapezunt și Moldova, și chiar îl făcu să șovăie pe Mitropolitul Kizicului dăruindu-i o anume moșie la care râvnea. În același timp Isidor pregăti un strălucit ospăț pentru câțiva Mitropoliți, între care cei ai Melenicului, Dristrei și Dramei și, la masă, dobândi învoirea lor pentru unire.

Punându-se chezaș al izbânzii sale în a-i îndupleca pe greci către unirea cu Biserica Romei, Împăratul dori să se asigure de ajutorul Papei în caz că unirea va avea loc. Isidor, trimis de către el la Papa cu această însărcinare, se întoarse cu trei Cardinali care, în numele Papei, îl încredințară că Papa (a) se învoiește să plătească călătoria de întoarcere a grecilor; (b) făgăduiește să țină pe cheltuiala sa trei sute de ostași la Constantinopol și două galere în Bosfor; (c) se învoiește să impună îndatorirea ca toți închinătorii ce merg în Răsărit să se oprească la Constantinopol; (d) în caz de mare nevoie este gata să trimită Împăratului douăzeci de galere pentru jumătate de an sau zece galere pe un an; (e) și, în sfârșit, de va fi nevoie, va încerca să-i îndemne pe monarhii europeni să dea ajutor Împărăției Grecești cu oștile lor de uscat.

După aceste tratative Împăratul convocă o a doua întrunire (2 iunie),[216] spre a lua o hotărâre definitivă în ce privește primirea dogmei latine și unirea cu Biserica Romei. La întrunire Patriarhul a fost cel dintâi chemat să-și spună părerea care, dacă a ajuns până la noi întocmai, suna astfel: „Nu voi schimba, nici voi lepăda vreodată învățătura predanisită nouă de Părinți, ci o voi susține până la ultima mea suflare. Dar întrucât latinii mărturisesc purcederea Preasfântului Duh de la Fiul, nu după voia lor, ci pe temeiul Sfintei Scripturi, mă

învoiesc și cu ei, zicând cu prepoziția dia că Fiul este Cauza, și prin aceasta mă și alătur lor și intru în unire cu ei.”

Mai apoi Patriarhul făcu o declarație scrisă a părerilor sale: „Întrucât am auzit cuvintele Sfinților Părinți Răsăriteni și Apuseni, dintre care unii zic că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul, iar alții de la Tatăl prin Fiul, de-aceea, fiindcă expresia ‘prin Fiul’ este totuna cu ‘de la Fiul’ și viceversa, noi, ocolind zicerea de la Fiul, spunem că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul pururea și în chip ființial, ca de la Un Principiu și o Cauză, folosind ‘dia’ spre a înfățișa cauza purcederii Duhului Sfânt.”[217] După ce și-a explicat părerea Patriarhul mai spuse că latinii nu trebuie să ceară introducerea adausului Filioque în Crezul Grecesc. După Patriarh și-au arătat părerea vicarii Patriarhatelor Răsăritene și ceilalți Mitropoliți și Igumeni. Tabăra unioniștilor sporea cu repeziciune. Numai cei trei Vicari Patriarhali – Marcu al Efesului, Antonie al Iracliei și Dosithei al Monemvasiei, împreună cu Sofronie, Mitropolitul Anhiabei, rămaseră credincioși neclintiți față de învățătura ortodoxă. Dorothei al Trapezuntului, ce nu era de față la Sinod din pricina bolii, nu și-a dat nici o părere, cu toate că părerea sa a fost cerută în chip stăruitor. Fratele Împăratului, Dimitrie, refuză și el să-și dea votul, sub cuvânt că nu cunoaște prea bine lucrurile și-i vine greu să se amestece. Zece zile mai târziu el a părăsit Sinodul. Împăratul, deși refuză să îngăduie să voteze clericilor ce aveau felurite slujbe pe lângă Patriarh, ceru totuși părerile dregătorilor săi mireni, fără a lăsa afară nici pe mai-marele odăilor împărătești. Toți s-au învoit la unire, la fel cum au făcut și trimișii Moldovei, Trapezuntului și Peloponesului. Trimișii georgieni, atât Episcopul cât și mireni, părăsiseră Florența de îndată ce pricepuseră planul Împăratului de unire cu Biserica Romei. La urmă, Împăratul însuși și-a spus părerea către Sinod. El a spus că, socotind Sinodul ca pe unul Ecumenic, va ține hotărârea sa și a majorității membrilor săi, fiind gata să-i apere hotărârea. Deci întâiul temei al unirii cu Biserica Romei fu întărit prin hotărârea Sinodului.[218]

Înainte de închiderea adunării Împăratul declară că întrucât Sinodul încuviințează învățătura Bisericii Latine și dorește unirea cu ea, orice împotrivire la hotărârea Sinodului este oprită, ca și orice reînnoire a controverselor, sub amenințarea unei aspre pedepse; și îndată dădu poruncă străjerilor săi să vegheze la pacea membrilor Sinodului.[219] Părerile Episcopilor fură consemnate în scris. Din aceste păreri s-a făcut un rezumat în care se spunea: „Noi credem că Duhul Sfânt este pururea și în chip ființial de la Tatăl și Fiul, pururea și în chip ființial purcede de la Tatăl prin Fiul.” Definiția a fost scrisă în trei exemplare, unul fiind luat de Împărat, altul de Patriarh iar al treilea fu înfățișat Papei. Dar nici noua mărturisire alcătuită de greci nu a fost în întregime aprobată de latini. Cardinalii cerură să se scoată din mărturisire cuvintele „prin Fiul.” Grecii discutară o bună bucată de vreme despre aceasta dar, la dorința latinilor, fură siliți până la urmă să schimbe cuvintele cu pricina. Mărturisirea a fost rescrisă, înfățișată Papei și aprobată de el. La 8 iunie mărturisirea a fost citită în prezența Papei, în grecește și în latinește. Ca semn al apropierii vremurilor de pace între Biserici latinii dădură grecilor sărutul dragostei.[220]

CAPITOLUL VIII

Dispute asupra altor învățături latine. Moartea Patriarhului. Proclamarea unirii Bisericii.

Sărutul dat de latini nu era unul frățesc și sincer, ca între creștini ce s-au împăcat. Papa, după ce-i silise pe greci să se învoiască cu învățătura latină despre Duhul Sfânt, dorea pe deasupra ca ei să primească încă alte noi învățături ale Bisericii Romei, mereu respinse până atunci de către Răsăriteni. El spuse către Isidor, Vissarion și către Mitropoliții Trapezuntului și Mitilenei, ce fuseseră trimiși la el de către Împărat (9 iunie): „Acum, prin harul lui Dumnezeu, am ajuns la o înțelegere asupra dogmei disputate. Ne mai rămâne să lămurim învățătura despre purgatoriu, despre autoritatea Scaunului papal, despre pâinea de la Euharistie și despre sfințirea Ostiei. Atunci orice pricină de neînțelegere va fi înlăturată. Să încheiem deci aceste treburi ale noastre ce nu suferă amânare.”

Episcopii dădură îndată deslușiri la propunerea Papei. În ce privește pâinea de la Euharistie, ei îl înduplecară pe Papa să recunoască validitatea Euharistiei săvârșite fie cu pâine dospită, fie nedospită. Ca răspuns la problema purgatorului, ei au spus: „Noi mărturisim că sufletele celor buni primesc deplina răsplată iar cele ale păcătoșilor deplina osândă, pe când cei aflați într-o stare de mijloc sunt supuși chinurilor în temniță; dar care este pricina anume a chinurilor lor, fie că este focul, sau întunericul, sau orice altceva, nu putem spune în chip lămurit.” În ce privește autoritatea Papei, ei răspunseră că Pontiful vechii Rome se cuvine să-și păstreze drepturile pe care le avea înainte de despărțirea Bisericii. În ce privește sfințirea Agnețului la Euharistie, grecii încuviințară, potrivit învățăturii din vechime, că la rostirea cuvintelor Mântuitorului nostru: „Luați, mâncați,” ș.c.l., pâinea și vinul se prefac îndată în Trupul și Sângele lui Hristos, și spuseră că rugăciunea ce urmează în Liturghierul grecesc are legătură doar cu cei ce se împărtășesc. În acea rugăciune – spuseră apostazia de la Ortodoxie, cu totul potrivit înțelesului ei adevărat – noi stăruim ca Duhul Sfânt să coboare asupra celor ce se împărtășesc și să prefacă în ei pâinea și vinul în Trupul și Sângele lui Hristos, astfel încât Agnețul sfințit din Împărtășanie să le curățească sufletele, întru iertarea păcatelor, iar nu spre judecată sau spre osândă. Grecilor li s-a mai cerut să dea o deslușire peri qeiaV ousiaV kai energeiaV, învățătură despre care Marcu nu rostise un cuvânt la Sinod. Nici măcar acum Episcopii nu dădură deslușirea dorită.[221]

Papa, nu prea mulțumit de deslușirile date de Episcopi, și dorind un răspuns scris din partea Sinodului Grecilor, își însemnă mai limpede cerințele în scris (a doua zi, 10 iunie). El dorea ca grecii să recunoască toate privilegiile Papei ca Vicar al lui Iisus Hristos și Pontif Suprem și, ca urmare, să recunoască îndreptățirea adăugirii la Crez ca una ce fusese aprobată de Papa însuși; să primească învățătura despre purgatoriu și îndeobște despre starea sufletelor după moarte în exact aceiași termeni în care era susținută de Biserica Romei; și, în sfârșit, să cerceteze învățătura despre ființa și lucrarea dumnezeiască (περὶ Θεῖας οὐσίας καὶ ἐνεργείας). Papa, la rândul său, se învoia să recunoască validitatea Euharistiei săvârșite cu pâine dospită. Dar Episcopii, speriați de noi dispute, refuzară să aducă expunerea scrisă a cererilor papale, înștiințând doar prin viu grai pe Împărat și pe Patriarh despre ele. Aceasta se petrecea înainte de amiază.

În seara aceleiași zile s-a aflat că *Patriarhul Iosif murise*. După *Istoria* lui Dorothei, se pare că de îndată ce toți s-au adunat în apartamentele Patriarhului slujitorii le-au spus că Patriarhul se retrăsese în iatacul său, cum obișnuia să facă după cină, și s-a așezat să scrie, dar

deodată, simțind o tulburare năprasnică, a murit. Grecii luară testamentul Patriarhului și aflară în el următoarele: „Iosif, prin harul lui Dumnezeu Arhiepiscop al Constantinopolei, Noua Romă, și Patriarh Ecumenic. Întrucât am ajuns la capătul vieții și curând va trebui să-mi dau obolul cel de obște, cu ajutorul lui Dumnezeu înștiințez acum pe toți fiii mei asupra părerilor mele. Eu însumi mărturisesc și încuviințez toate cele ținute și propovăduite de Biserica Catholică și Apostolească a Domnului nostru Iisus Hristos, vechea Romă. Mărturisesc că Papa Romei celei vechi este Părintele Părinților, Pontiful Suprem și Vicarul lui Hristos. Întăresc aceasta înaintea tuturor. Recunosc purgatoriul sufletelor. Drept pentru care semnez, 9 iunie, indictul al 2-lea, anul 1439.”

Iată deci ciudata descriere a morții Patriarhului și a ultimei sale dorințe, lăsată nouă în istoria lui Dorothei! Există însă temeieri să ne îndoim de adevărul istorisirii sale. Din istoria lui Dorothei se vede limpede că Patriarhul a murit la 10 iunie căci, descriind zi de zi evenimentele ultimei săptămâni petrecute de greci la Florența, el spune clar că (1) expunerea învățaturii grecilor despre Duhul Sfânt a fost primită de către Papa luni, 8 iunie (τῆ δευτέρα ιουνιου ὀγδόη); (2) că marți el însuși, Dorothei, l-a vizitat pe Papa, la fel ca și ceilalți Episcopi; (3) că miercuri (τῆ τετάρτη) a fost din nou la Papa și a auzit ultimele lui cerințe, care mai apoi au fost spuse Împăratului și Patriarhului (ἅπαντα εἴπομεν αὐτῷ, adică Împăratului, ὁμοίως καὶ τῷ Πατριάρχῃ). Îndată apoi Dorothei adaugă: εσπέρας οὖν ἄφνω μήνυμα ἦλθεν ἡμῖν, τῆ αὐτῆ τετάρτη, λέγον, ὅτι Πατριάρχην ἀπέθανε, adică: „în seara aceleiași miercuri am primit vestea morții Patriarhului.”

Este deci destul de limpede că Patriarhul a murit miercuri, iar acea miercuri era 10 iunie. Siropulos afirmă același lucru. El scrie: „Patriarhul a murit pe neașteptate în timpul mesei de seară, la 10 iunie, indictul al 2-lea.”[222] Relatările rusești despre Sinod așează moartea Patriarhului în a zecea zi a lui iunie.[223] Atunci cum se face că testamentul lui Iosif poartă data de 9 iunie? Cum putea spune Dorothei că fusese scris de Patriarh cu puțin înainte de moarte (τὴν πρὸ μικροῦ γραφεῖσαν γνώμην)? Cum pot aparține Patriarhului următoarele cuvinte, datate la 11 iunie: καὶ λοιπὸν ὁ Πατριάρχης ἀπέθανεν ἐν Φλορέντια μηνὶ ἰουνίῳ, ἐνάτῃ, ἰνδικτίωνδὸ δεύτερας? Dorothei însuși pomenește faptul că l-a văzut pe Patriarh în viață înainte de cină, în data de 10. Este cât se poate de limpede că testamentul Patriarhului și data incorectă a morții sale au fost introduse în istorisirea lui Dorothei de către o mână de mai târziu, foarte probabil în vremea republicării istoriei lui Dorothei: căci în actele latine ale Sinodului de la Florența se spune că moartea Patriarhului avusese loc la 9, nu la 10 iunie;[224] însă istoria lui Dorothei nu cuprinde în original nici înscrisul Patriarhului, nici vreo altă afirmație falsă.

Există și alte motive pentru a ne îndoii de autenticitatea ultimei voințe a Patriarhului. Nimeni dintre cei prezenți la Sinod nu știa nimic despre ea. Nici măcar Siropulos nu o pomenește. El scrie: „Patriarhul a spus că nu avea să mai rămână mult timp la Florența după iscălirea definiției (ὄρον), și că avea să se pregătească curând de plecare. Dar nimic de acest fel nu s-a întâmplat, căci a murit și a fost înmormântat înainte ca definiția să fie iscălită.”[225] Ghemistos Pletho și Amirutios, amândoi prezenți la Sinod, spun același lucru. Amirutios scrie: „Spun că acest Sinod nu este Ecumenic, căci cum poate fi numit Ecumenic când Patriarhul Bizanțului a murit năprasnic înainte de punerea iscăliturilor?”[226] Ghemistos spune: „Nimeni nu va numi Sinodul ținut la Florența Ecumenic, căci Patriarhul Bizanțului nu i-a iscălit hotărârile, din pricina morții sale năprasnice.” Dacă Siropulos ar fi știut despre sus-pomenitul testament, nu l-ar fi trecut sub tăcere, cum nu a trecut sub tăcere nici alte acțiuni discutabile ale lui Iosif. Apoi iarăși, dacă testamentul Patriarhului ar fi fost cunoscut de către Ghemistos Pletho și de Amirutios, atunci ei n-ar fi respins validitatea Sinodului de la Florența pe motiv că hotărârile sale, date în luna iulie, nu au fost iscălite de Patriarhul care a murit în iunie; cu-atât mai mult dacă în ultimul său act testamentar, pe care se presupune că l-ar fi

făcut, ar fi afirmat într-adevăr chiar mai mult decât cerea definiția de credință, anume că se învoiește cu tot ceea ce învață Biserica Romei. Și-apoi ce motiv ar fi avut Iosif să-și exprime părerea, când ea nu i-a fost cerută de către Împărat sau de către Papă, iar el însuși avea grijă să nu se grăbească defel în a încuviința cerințele papale? În sfârșit, pentru ce în disputele următoare de la Sinod între latini și greci nu se face niciodată referire la ultima voință a Patriarhului, și nici măcar nu se pomenește vreodată în hotărârea Sinodului că Patriarhul, înainte de a muri, și-a dat deplinul consimțământ la toate cele cuprinse în definiție, în timp Vicarii Patriarhali sunt pomeniți? Pentru toate aceste motive, o istorie nepărtinitoare a Sinodului de la Florența nu poate privi testamentul Patriarhului altfel decât ca pe o neizbită măsură făcută de vreun grec ori latin spre a-i ademeni pe ortodocși.[227]

În ziua următoare Patriarhul fu înmormântat de către Episcopii greci în prezența Cardinalilor și Episcopilor latini. Trupul său fu îngropat în Biserica Maicii Domnului (S. Mariae Novellae) din mănăstirea dominicană unde locuia atunci Papa.

Se pare că moartea Patriarhului l-a mișcat adânc pe Împărat. Rămânând de-acum singurul sprijin al Sinodului Grecesc, deveni încă mai îndârjit în a refuza cererile papale, însă nu fiindcă ar fi fost înrâurit de către Patriarh în timpul vieții sale către un mod de acțiune mai hotărât, nici din pricina pierderii tocmai atunci a unui om care, prin puterea sa de convingere, înlăturase multele piedici ce stăteau împotriva unei împăcări liniștite a grecilor cu latinii. Astfel de oameni se puteau găsi oricând în jurul Împăratului, încât acesta era scârbit de cât de iute erau gata să se învoiască fără rezerve la toate cererile Papei. Nu! Câtă vreme trăia Iosif, Împăratul îl socotea Păstorul cel mai înalt al Bisericii Răsăritene, a cărui datorie era să dea seamă Bisericii sale de toate lucrurile Episcopilor Greci de la Sinod. Dar acum că Iosif era mort, Împăratul văzu că el însuși este cel răspunzător Bisericii pentru toate întrevederile ținute cu Papa.

În chiar ziua înmormântării Patriarhului, Împăratul trimise Papei cererea de a încheia lucrurile cât mai curând cu putință. Chemând pe Vissarion, pe Isidor și pe Dorothei al Mitilenei, Papa își repetă cererile, a căror îndeplinire era, după părerea sa, de neînlăturat pentru pacea Bisericilor. Ca și mai înainte, ei și-au spus părerea. Dar Împăratul era nemulțumit și a poftit întregul Sinod al Grecilor spre a discuta noile cereri ale Papei (13 iunie). Unele dintre cereri nici nu le luă în seamă, precum cele despre purgatoriu și sfințirea Agnețului în Euharistie. Sinodului i s-a cerut să hotărască în problema Ostiei, a autorității papale și a adăugirii la Crez. Cardinalii fură și ei poftiți la Sinod și, înainte de orice, atraseră atenția asupra subiectelor ce fuseseră lăsate afară din lista celor ce urmau a fi discutate la Sinod, voind a-i trage cu sila pe greci către părerile lor. Împăratul nu cedă, astfel că se scurseră două zile în discuții asupra subiectelor despre care nici unul dintre greci nu voia să discute.

Până la urmă Papa îl pofti pe Împărat la reședința sa, împreună cu câțiva Mitropoliți, iar acolo se strădui să-i încredințeze că soluția problemelor propuse trebuie negreșit să fie introdusă în viitoarea hotărâre sinodală asupra unirii Bisericilor. Totodată îi puse să asculte câteva lungi disertații asupra subiectelor ce nu fuseseră discutate până atunci la Sinod. Ioan Provincialul vorbi despre autoritatea Papei iar Amvrosie Traversari despre Ostia sfințită. „De-acum toate sunt statornicite,” spuse Papa la sfârșitul discuției. „Trebuie doar să scriem mărturisirea de credință,” și apoi dădu Împăratului o listă cu subiectele ce trebuiau introduse în definiție, așteptând ca greci să-i dea răspuns la ele. Împăratul nu luă hârtiile, ci doar spuse: „Nu e nevoie să vorbim mai mult; Cardinalii au spus tot ce era nevoie. Este vremea să plecăm.” Jignit de răspuns, Papa părăsi adunarea cu mare nemulțumire. Grecii luară totuși hârtiile.

Uitându-se acasă peste cererile Papei, principalii lucrători pentru cauza unirii spuseră Împăratului că ei găsesc cererile îndreptățite și cu totul pe potriva ideilor lor.[228] Dar Împăratul, văzând mai dinainte cât de slugarnic îl lingușeau pe Papa, își pierdu orice încredere în ei. Într-o adunare aparte a Episcopilor săi el se plânse atât de Papa cât și de oamenii săi.[229] „Vedeți cât sunt de îndărătnici,” a spus el despre latini, „o țin întotdeauna pe a lor. Însă știu cine le înlesnește îndărătnicia. Dacă unii dintre ai noștri nu i-ar încuraja pe latini să fie cât se poate de îndărătnici în cererile lor, nu și-ar da atâta silință spre a ne face să ne învoim cu toate propunerile lor.” Altădată Împăratul mărturisi în fața Episcopilor că „grecii au cedat de-acum latinilor mai mult decât se cuvenea. Se cade ca latinii să fie mulțumiți și să împlinescă unirea Bisericilor. Dar lor prea puțin le pasă de pace, nefăcând decât să-și sporească numărul cererilor. Dacă Papa nu se va mulțumi cu cele la care ne-am învoit, nu ne mai rămâne decât să închiriem corăbii de la florentini și să plecăm acasă.”

Nemulțumit de oamenii din jurul său, Ioan încercă să-l câștige de partea sa pe Marcu al Efesului și-i încredință alcătuirea unei expunerii a învățăturii Bisericii Răsăritene despre Euharistie;[230] și adunând pe Vicarii Patriarhali și pe Mitropoliții mai înclinați spre unire, se strădui ca prin ei să-l înduplece pe neclintitul bărbat să se învoiască la unirea de obște. Dar Marcu prețuia adevărul mai presus de orice, rămânându-i pururea credincios.[231]

Dincolo de toate, o singură problemă nu a putut fi rezolvată în chip mulțumitor pentru amândouă părțile – problema autorității Papei. Papa îi adună din nou pe Episcopii Răsăriteni spre a le arăta temeiul drepturilor Ecumenice ale scaunului său – drepturi și privilegii nerecunoscute vreodată de către Răsărit, și în acea vreme contestate chiar de către mulți apuseni. Deși în apartamentele Papei episcopii păreau să se fi încredințat de îndreptățirea cererilor sale, acasă, după ce comparau cele auzite cu canoanele Bisericii, își retrăgeau iarăși consimțământul, nemaștiind cu ce să se învoiască. După tot felul de discuții, până la urmă recunoscură toate privilegiile Scaunului papal, afară de dreptul de a convoca Sinoadele Ecumenice fără învoirea Împăratului și acela de a-i judeca pe Patriarhi în caz că s-ar depune plângere împotriva lor. Însă Papa respinse aceste excepții, declarând că voiește să păstreze toate privilegiile Scaunului său, cum ar fi primirea și cercetarea plângerilor împotriva Patriarhilor, convocarea Sinoadelor când va socoti că este nevoie, pretinderea deplinei supunerii a Patriarhilor față de voința sa; într-un cuvânt, dreptul de a ocârmui întreaga Biserică. Când Cardinalii vestiră Împăratului hotărârea Papei, în loc de orice alt răspuns el a spus doar atât: „Pregătiți toate cele trebuincioase pentru plecare.”

Acestea se petreceau în ajunul prăznuirii Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul. „Sărbătoarea,” zice Dorothei al Mitilenei, „prăznuită cu atâta fast de către florentini, se apropia cu repeziciune. Dar inimile noastre erau întristate, neavând vreo nădejde ca unirea să se săvârșească. Însă,” urmează netulburat același scriitor, „Dumnezeu, purtătorul de grijă al tuturor, nu ne-a părăsit, ci a ridicat pe rus, pe nikeian și pe mitilenian, cu încă câțiva, ca să încerce să facă tot ce mai puteau.” Unii dintre ei îl înduplecau pe Papa, alții îl convingeau pe Împărat să se învoiască la un ultim pas, anume să se numească patru persoane dintre greci și latini spre a discuta din nou subiectul în dispută. Și până la urmă, chiar dacă nu într-o adunare publică, grecii se învoiră să scrie că recunosc pe Papa ca Pontif Suprem, Vicar al lui Iisus Hristos, Păstor și Dascăl al tuturor creștinilor, care ocârmuiește Biserica lui Dumnezeu, cu drepturile și privilegiile Patriarhatelor Răsăritene, astfel încât Patriarhul Constantinopolei este al doilea după el; urmează apoi Patriarhul Alexandriei, apoi al Antiohiei și în sfârșit Patriarhul Ierusalimului. Sub forma aceasta punctul respectiv a fost admis de către Papa. Ținta tuturor dorințelor sale a fost în cele din urmă atinsă la 27 iunie.

Înțelegându-se asupra condițiilor principale ale păcii, latinii și grecii se grăbiră să publice o hotărâre privitoare la unirea Bisericilor. În acest scop s-au ales deputați din

amândouă părțile. Totuși chiar de la început se iscă o gâlceavă. Latinii voiau să așeze în capul hotărârii numele Papei. La rândul său, Paleologul ceru ca să se pună la început numele său. Până la urmă s-a hotărât să se adauge la cuvintele Papei „cu învoirea Împăratului.” Câteva expresii din clauza privitoare la autoritatea papală iscară iarăși discuții. Latinii scriseră: „Papa își va păstra drepturile potrivit învățaturii Scripturii și a Sfinților Părinți.” Împăratul stăruia ca exprimarea să fie schimbată. „Dacă unul dintre Părinți dă Papei un titlu onorific, înseamnă oare că recunoaște privilegiile deosebite ale Episcopului Roman?” după multe dispute, Papa consimți în sfârșit ca expresia să fie schimbată, astfel încât în loc de expresia „după cuvintele Părinților,” s-a introdus o alta, „după legiurile Sinoadelor Ecumenice și ale Sfinților Părinți.” Și latinii găsiră ceva de îndreptat în hotărâre. Definiția spunea: „păstrând toate drepturile și privilegiile celor patru Patriarhate.” Latinii doreau să se scoată cuvântul „toate.” Grecii nu s-au învoit, iar cuvântul „toate” a rămas. La urmă, când nici una din părți nu mai găsi nimic de îndreptat în hotărâre, ea fu transcrisă definitiv în grecește și latinește. Isidor și Vissarion propuseră să se adauge la hotărâre o listă de anateme împotriva tuturor potrivnicilor unirii, gândindu-se probabil la Marcu al Efesului. Dar Împăratul nu a îngăduit.[232]

S-a fixat ziua când urma să aibă loc iscălirea hotărârii. Dorothei al Mitilenei propuse Papei ca mai înainte de aceasta să mituiască pe câțiva dintre cei ce încă nu se învoiseră la unire și, într-adevăr, s-a recurs la mituire.[233] La 5 iulie întregul Sinod al Răsăritenilor s-a adunat în palatul Împăratului. Împăratul a fost cel dintâi care a iscălit hotărârea. Mitropolitul Iraclei lipsea din pricina bolii, dar a fost totuși silit să iscălească hotărârea în pat. Nimeni nu s-a gândit să-l tulbure pe Marcu al Efesului, fiind încredințați de neclintirea sa. Isidor, Vissarion și Protosinghelul își iscăliară numele plini de bucurie. Apoi urmară iscăliturile Mitropoliților Monemvasiei, Kizicului, Trapezuntului, Nicomidiei, Târnovei, Mitilenei, Moldovei, Amasiei, Rhodosului, Dristrei, Ganei, Melenicului, Dramei și Anhialei, ca și iscăliturile a unsprezece persoane din clericii constantinopolitani de rang mai mic. Grecii iscăliară fără a citi citi mai înainte hotărârea. Cuprinsul ei era cunoscut doar celor ce o alcătuiseră.[234] În orice caz, cei mai mulți Episcopi greci, cedând dorinței Papei și voii Împăratului, își dădură consimțământul scris, deși în silă, la nedreapta unire. Chiar și cei ce nu au avut îngăduința să voteze la Sinod au fost acum puși să iscălească. Au fost lăsați afară doar cei care muriseră, precum Patriarhul și Mitropolitul Sardisului, ori cei ce izbutiseră să plece din Florența, cum făcuseră Isaia al Stavropolei și Episcopul Tverului.[235] După ce toți Episcopii greci, de față cu Cardinalii, și-au pus iscăliturile pe hotărârea Sinodului, Împăratul a trimis zece dintre cei mai în vârstă Episcopi să fie martori la semnarea hotărârii de către Papa. Eugenie, după ce cercetă cu grijă iscăliturile Episcopilor Greci, în timp ce semna el însuși hotărârea, a întrebat dacă iscălise și efeseanul. I s-a spus că nu. „Atunci nu am făcut nimic,” a exclamat Papa fără să vrea. După Papa își iscăliară numele opt Cardinali, vreo șazeci de Episcopi și o mulțime de Abați.[236]

Papa numise ziua de 6 iulie pentru proclamarea solemnă a unirii. Împăratul, Papa și Episcopii greci și latini s-au adunat în Catedrala din Florența, urmați de o mare mulțime de privitori. După Te Deum, Cardinalul Giuliano și Mitropolitul Nikeii citiră cu glas tare hotărârea Sinodului asupra unirii Bisericii. Giuliano citi în latinește iar Vissarion în grecește. La începutul hotărârii Papa poftea întreaga lume creștină să ia parte la marea sărbătoare și să aducă mulțumiri pline de recunoștință Domnului, Care prin harul Său atotputernic spărsese zidul ce despărțise până atunci Bisericele, unindu-le cu legătura cea tare a dragostei și păcii. Urma apoi înfățișarea învățaturii despre purcederea Duhului Sfânt, despre Ostie, despre purgatoriu și despre autoritatea Papei, cu expresiile primite prin învoirea reciprocă a grecilor și latinilor.

După citirea actelor, Giuliano întreabă pe latini dacă se învoiesc cu hotărârea. Latinii răspunseră într-un glas: „Ne învoim, ne învoim.” Când aceeași întrebare a fost pusă grecilor

de către Vissarion, mulți au răspuns la fel, dar nu toți. Apoi Arhiepiscopul Nikeii și Cardinalul s-au îmbrățișat. Sărbătoarea s-a încheiat cu o Liturghie slujită după rânduiala latină,[237] la care însă nici unul dintre Episcopii greci nu a luat parte alături de latini, fără a ține seama de dorința Papei ca ei să participe; și nici unul dintre greci nu s-a împărtășit cu ostie.[238]

Iată deci cum s-a încheiat pacea; dar pace nu era. Între Biserici se proclamase pacea, dar nimic pașnic nu se afla în cugetul părților reîmpăcate. Verbal și în hotărârea scrisă se recunoștea că Sfânta Euharistie este la fel de validă fie că se săvârșește cu ostii, fie cu pâine dospită; dar de fapt grecii refuzară să primească Sfintele Taine din mâinile latinilor iar sărutul păcii și l-au dat între ei, iar nu cu latinii; la rândul lor latinii, cum vom vedea, au refuzat să fie de față la Liturghia grecească. Încheierea păcii era un eveniment fericit doar pentru una din părți – cea a învingătorilor. Când părăsiseră Constantinopolul, grecii nădăjduiau să-i convingă pe latini de ruperea lor de vechea învățătură de credință. În loc de aceasta, acum erau siliți să mărturisească că latinii au dreptate și să admită că ei sunt cei ce greșesc, când de fapt adevărul era de partea lor. Latinii nu acceptaseră nimic; grecii erau mai mult sau mai puțin siliți să accepte totul. Tabăra victorioasă nici măcar nu încerca să aline simțământul de tristețe al noilor frați. Mândria cuceritorului plin de sine se vădea în toate întâlnirile acestuia cu partea cu care abia se împăcase.

În ziua de după proclamarea hotărârii Împăratul trimise pe Mitropoliții Rusiei și Nikeii să poftască pe Papa să slujească Liturghia grecească, pentru ca latinii să se obișnuiască cu rânduielele și slujbele Bisericii Răsăritene. Dar Papa refuză, sub cuvânt de necunoaștere a rânduielelor Liturghiei grecești, cerând să se săvârșească mai întâi o slujbă aparte, în fața a doi sau trei Cardinali. „După aceea vom fi în stare să vedem dacă putem aproba slujba voastră,” spuse Papa, „și dacă putem îngădui să aibă loc săvârșirea solemnă a Liturghiei.” Acest răspuns trufaș l-a jignit adânc pe Împărat. „Noi nădăjduiam,” a spus el, „să îndreptăm rătăcirile latinilor. Acum însă văd că latinii, care au rătăcit în multe privințe, voiesc să ne îndrepte pe noi, cei ce nu am schimbat cu nimic vechile rânduiele.” Din acea clipă Împăratul nu și-a mai arătat dorința ca Liturghia să fie slujită de către Papa.[239]

La scurt timp, Papa supuse grecilor unsprezece întrebări privitoare la slujirea Sfintei Euharistii și a Sfintei Mirungeri, la divorț și la alegerea Patriarhului. Fiind socotit acum capul Bisericii Universale, socotea că are dreptul de a cere grecilor să țină cu strășnicie rânduielele Bisericii Romei. Dorothei, Mitropolitul Mitilenei, după cum însuși ne spune, dădu răspunsuri mulțumitoare la toate întrebările latinilor, afară de două: cea despre divorț și cea despre alegerea Patriarhului. Papa adresă aceste întrebări Împăratului. El îl întrebă de ce grecii îngăduie divorțurile, cu totul potrivit cuvintelor limpezi ale Domnului. Apoi ceru ca Episcopii Greci să aleagă un Patriarh dintre Episcopii prezenți la Sinod, și aceasta înainte de a părăsi Florența. „Noi,” spuse Papa, „avem un Patriarh al Constantinopolei ales de noi dintre latini, bărbat de viță aleasă, cinstit, bogat și foarte bătrân.[240] Dacă-l alegeți pe el ca Patriarh al vostru, Biserica voastră va moșteni averile lui. Dacă ați ales deja pe unul dintre voi, sunt gata să întăresc alegerea voastră și să-l retrag pe candidatul meu.” Cererea sa a fost urmată de încă una, aceea ca Marcu să fie predat spre a fi judecat ca un potrivit neînduplecat al unirii și al hotărârii.

Împăratul răspunse Papei prin Episcopii săi că Biserica Răsăriteană are destule pricini ca să îngăduie divorțurile; refuză hotărât să numească un Patriarh cât se aflau la Florența căci, după obiceiul din vechime, Patriarhul Constantinopolei trebuie ales cu învoirea tuturor eparhiilor aflate sub jurisdicția sa și trebuie hirotonit în Catedrala din Constantinopol. În privința lui Marcu al Efesului, Împăratul spuse că, fiind Mitropolit al Bisericii Răsăritene, el poate fi judecat numai de către Episcopii Răsăriteni.[241]

Însă când Papa stăruie în cererea ca alegerea Patriarhului să aibă loc la Florența și ceru Împăratului să-l trimită la el pe Marcu spre a primi cel puțin o muștrare aparte, Ioan, la sfatul lui Grigorie împărțitorul de pomeni (care se temea că Isidor va fi ales Patriarh), trimise pe câțiva dintre Mitropoliții mai vârstnici la Veneția și apoi spuse Papei că în lipsa unora dintre Episcopi alegerea Patriarhului nu poate avea loc. Marcu al Efesului merse la Papa, care-l primi cu muștrări și amenințări, aducându-i aminte de pedepsele statornicite de Sinoadele Ecumenice pentru cei ce îndrăznesc să nu se supună hotărârilor lor. Dar neînfricatul apărător al Ortodoxiei dădu un răspuns hotărât. „Sinoadele,” spuse el, „au osândit pe cei nu se supun Bisericii și se alătură părerilor potrivnice învățaturii sale. Eu nu înfățișez părerile mele, nu așez nimic nou în Biserică, nici apăr vreo erezie. Nu fac decât să păstrez în chip neclintit învățătura pe care Biserica, primind-o de la Hristos, Mântuitorul nostru, a ținut-o întotdeauna și încă o ține. Această învățătură a fost ținută și de Biserica Romei dimpreună cu cea a Răsăritului până la începutul schismei. Voi înșivă ați încuviințat mereu această învățătură mai înainte, lăudând-o adeseori, chiar în timpul Sinodului de acum. Și cine poate defăima ori pune capăt acestei învățături? Dacă stau neclintit în această învățătură și nu voiesc să mă lepăd de ea, cine cutează a mă judeca drept eretic? Mai întâi trebuie să judecați învățătura pe care o apăr, însă dacă ea este primită de către toți ca sfântă și drept-slăvitoare, așa cum și este, cum oare sunt vrednic de judecată?” Papa, silit să recunoască în sine că nu e nici o nădejde să-l facă pe Marcu să se lepede de părerile lui, îl rugă să plece.[242]

Întrucât cererile papale nu au fost îndeplinite, și cele ale Împăratului au rămas fără răspuns. Este cea mai bună dovadă a lipsei de sinceritate și adevărată dorință de împăcare la amândouă părțile în privința unirii. Deși Împăratul îl recunoscuse pe Papa drept cap al Bisericii Universale și poruncise ca numele său să fie pomenit la Liturghie,[243] totuși el nu uită să afirme drepturile Bisericii Răsăritene asupra unor pământuri însușite pe nedrept de Biserica Romei. Papei i s-a spus că așa cum pacea din vechime fusese redată Bisericii, tot astfel se cuvenea ca și hotarele dintâi ale eparhiilor amânduror Biserici să fie reșezate întocmai cum erau înainte de despărțirea Bisericii. Din această pricină, urma ca Bisericile insulelor Rhodos, Corfu și altele, pe nedrept luate în stăpânire de Biserica Romei, să fie întoarse Scaunului constantinopolitan. Pe deasupra, la cererea Mitropoliților Monemvasiei, Rhodosului, Mitilenei și a încă câtorva, Împăratul arătă Papei că trebuie să recheme pe episcopii latini din aceste eparhii. „Biserica Romei,” spuseră Mitropoliții, „trebuie să plinească sfintele pravile ce opresc ca doi episcopi să ocârmuiască aceeași eparhie, ca și hirotonirea vreunui episcop într-o eparhie ce nu se află sub jurisdicția episcopului care hirotonește.”

Papa nu dădu răspuns cererii Împăratului. În ce privește rechemarea Episcopilor latini din eparhiile grecești, el a răspuns: „Întrucât acum, după reșezarea păcii în Biserică, nu mai sunt neînțelegeri între episcopii latini și cei greci, ar fi nedrept să îndepărtăm fie pe episcopii greci, fie pe cei latini din eparhiile aflate acum sub jurisdicția lor, ci mai bine să lăsăm lucrurile așa cum sunt. Să rămână deci doi episcopi pe același Scaun, dar dacă va muri cel latin, atunci să cârmuiască eparhia doar episcopul grec, iar urmașii săi să fie aleși de către Biserica Răsăriteană. În același fel, dacă episcopul grec moare înaintea celui latin, să șadă doar cel rămas în viață pe Scaunul care de atunci se va socoti a fi sub jurisdicția Bisericii Romei.” O astfel de hotărâre nu putea, firește, să mulțumească îndreptățitele cereri ale Episcopilor Greci, fiind pe deasupra și primejdioasă pentru Biserica Răsăriteană. „Însă hotărârea Papei,” spune Siropulos, „a fost doar verbală, nefiind urmată vreodată.”

Din toate întâmplările ce au urmat unirii Bisericii se pot înțelege foarte bine rezultatele pe care avea să le aducă în viitor. Împăratul a căutat unirea și s-a alăturat ei doar în nădejdea ajutorului făgăduit pentru nefericitul său Imperiu.

La 6 iulie Papa Eugenie era recunoscut de către grecii Sinodului de la Florența drept cap al Bisericii, în vreme ce, cu numai zece zile mai înainte, Conciliul de la Basel, repetând mai vechea hotărâre privitoare la superioritatea Sinoadelor Ecumenice asupra Papei, îl osândește pe Eugenie ca eretic, pentru a nu fi recunoscut adevărul acestei hotărâri, și îl scotea din Scaun. Grecii îl lăsară pe Papa să se descurce cum putea mai bine cu Conciliul și cu celălalt Papă ales la Basel. Numai Isidor, împreună cu încă câțiva, rămaseră la Florența până ce (la 4 septembrie) Eugenie își aruncă în mod public în Catedrală anatemele și interdicțiile față de Conciliul de la Basel.[244] La 18 decembrie Papa i-a ridicat pe Isidor și pe Vissarion la rangul de Cardinali, ca răsplată pentru sânguința lor în cauza unirii. În afara acestei cinstiti, Isidor fu numit Legat a latere în Polonia, Lituania și Rusia.[245]

Restul grecilor părăsiseră deja Sinodul în luna iulie. Cei ce plecaseră mai devreme au fost siliți să-l aștepte pe Împărat la Veneția, întrucât acesta a părăsit Florența la sfârșitul lui august (în ziua de 26).[246] Împăratul era însoțit de Marcu al Efesului, de care s-a îngrijit el însuși ca să aibă cele trebuincioase pe timpul întregii călătorii.[247] Papa îl binecuvântă pe Împărat și-i făgăduie să trimită o flotă și o oaste la Constantinopol, însă numai dacă monarhii europeni se învoiau să-l ajute. Trei Cardinali și mai mulți clerici însoțiră pe Împărat până la hotarele Toscanei. Împăratul cu suita sa sosi la Veneția la 6 septembrie.

Înainte de sosirea Împăratului, Mitrofan, Mitropolitul Kizicului, săvârșind Sfânta Liturghie la una din mănăstirile venețiene, îndrăzni a pomeni numele Papei la slujbă, dar fu îndată muștrat de ceilalți Mitropoliți și de Despot, care era de față. Împăratul, dorind să împlinească dorința Dogelui de a vedea o slujbă grecească, nu a putut convinge decât pe Mitropolitul Iracliei să slujească în Biserica Sf. Marcu, și chiar și pe acesta după multe stăruințe. Până la urmă Mitropolitul se învoi, dar săvârși slujba pe un antimis grecesc și cu sfântul disc grecesc; numele Papei nu a fost pomenit iar Crezul a fost rostit fără Filioque.[248]

Împăratul părăsi Veneția la 19 octombrie, împreună cu fratele său, cu Episcopii și ceilalți greci, în două corăbii de neguțători. Locuitorii ortodocși din Corfu, din Methonia Peloponesului și din Evvia, locuri în care se aflau atât episcopi latini cât și greci, auzind de la greci despre rezultatele Sinodului, nu se sfiiră să-și arate nemulțumirea față de unire. „Până acum,” spuseră ei grecilor, „puteam să ne apărăm credința împotriva latinilor, dar acum trebuie să tăcem și să ne supunem lor în toate.” Bieții călători, aflați vreme de doi ani departe de casă, sosiră la Constantinople la 1 februarie, 1440. Și ca și cum mâhnirea nu le-ar fi fost de ajuns, de îndată ce s-au întors la casele și familiile lor, Împăratul și Despotul aflară că sunt văduvi.[249]

CAPITOLUL IX

Reîntoarcerea grecilor acasă. Respingerea unirii florentine de către Biserica Ortodoxă Răsăriteană.

De îndată ce călătorii pășiră pe țarm, locuitorii Constantinopolului îi copleșiră pe Episcopi cu întrebări: „Cum s-a încheiat Sinodul? Am izbândit?” Cei ce fuseseră siliți la unire sau i se alăturaseră din interes, dar nu erau lipsiți de conștiința nelegiuirii lor, nu ascunseră adevărul. Simțindu-se acum slobozi în pământul de baștină, între frații lor ortodocși, ei răspunseră cu adâncă întristare: „Ne-am vândut credința, am schimbat Ortodoxia cu heterodoxia și, pierzându-ne credința curată de mai înainte, ne-am făcut azimiți. Tăia-ni-s-ar mâinile ce au semnat nelegiuita hotărâre! Smulge-ni-s-ar limbile ce au rostit învoirea cu latinii!”[250] Iată dar care au fost întâile cuvinte ale bunilor, dar slabilor Păstori – Antonie al Iracliei, membrii mai vârstnici ai Sinodului și alții. Vestea stârni un simțământ de groază poporului ortodox al cetății. Toți îi ocoleau pe noii sosiți, chiar cei ce nu aveau nimic de-a face cu ei. Clericii rămași la Constantinopol nu voiră nici să slujească cu cei ce, căindu-se de învoirea lor la unire, spuneau că fuseseră siliți să o facă![251]

Împăratul, care nu se simțise niciodată prea înclinat spre a pune în aplicare cauza latinilor, iar acum, dezamăgit de Papa, jelind pierderea soției și fiind necăjit de nemulțumirea publică față de unire,[252] nu se mai ocupă multă vreme de treburile Bisericii. Trecuseră trei luni de la întoarcerea grecilor iar Biserica din Constantinopol încă nu avea Patriarh. Până la urmă Împăratul porunci celor în drept să se gândească la alegerea unui Patriarh, alegere cu atât mai necesară, cu cât tulburările între clerici deveneau din zi în zi mai violente. Întrebarea era: pe cine să aleagă? Oare Patriarhul trebuia ales dintre cei ce arătaseră mai multă râvnă pentru cauza unirii, sau dintre apărătorii Ortodoxiei? Alegerea Patriarhului avea să hotărască soarta unirii proclamate la Florența. Împăratul, deși prea puțin doritor să țină partea latinilor, nu voia totuși să rupă alianța cu Roma. Iată de ce nu l-a ales pe Vissarion sau vreun alt zelot al unirii, cerând totuși ca omul ales să fie un susținător al unirii.

Scaunul patriarhal i-a fost propus mai întâi lui Marcu al Efesului, neclintitul apărător al Ortodoxiei, iar la refuzul său de a primi dregătoria, așa cum era și de așteptat, s-au ales trei candidați dintre cei ce fuseseră la Sinod și iscăliseră actul de unire, anume Antonie al Iracliei, Dorothei al Trapezuntului și Mitrofan al Kizicului. Dar Antonie și Dorothei, la fel cum se lepădaseră de unire, lepădară și cinstea îmbiată lor. Adresându-se Soborului, Antonie a spus: „Am venit aici nu spre a fi ales, ci spre a-mi despovăra cugetul înaintea Soborului, lucru de care am mare trebuință. Cum și voi știți, nu m-am învoit cu cei ce erau pentru unire, dar am iscălit hotărârea, deși fără voia mea. Iar de atunci cugetul meu m-a războit neîncetat. Plecându-mă la pământ cu muștrare de cuget, căutat-am mereu prilej spre a lepăda povara sufletului meu. Mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a îngăduit să vă văd pe toți laolaltă în sobor, fiindcă acum mă pot slobozi de povară spunându-vă tot ceea ce aveam de zis. Deci spun din nou că lepăd unirea, că găsesc hotărârea de la Florența potrivnică vechii predanii a Sfintei Biserici Sobornicești și mă predau judecății Bisericii ca vinovat de a fi iscălit ceea ce nu se cuvenea a fi iscălit.”

Ca urmare, a fost ales Mitrofan care, la dorința dregătorilor împărătești, a făgăduit în scris că va susține unirea florentină. El urcă pe Scaunul patriarhal la 4 mai, 1440.

Chiar dacă făgăduiala lui Mitrofan a fost dată în taină – deși nici atunci nu fusese vorba despre publicarea hotărârii Sinodului Florentin sau de pomenirea numelui Papei la slujbe – totuși alegerea lui Mitrofan (care la Veneția, prin slugarnica lingușire a Papei, se arătase a fi

un trădător) și purtarea neprotocolară față de el a episcopilor prezenți la hirotonirea sa ca reprezentanți ai Papei, ca și dezamăgirea așteptărilor tuturor ca noul Patriarh să pună lucrurile în rânduiala lor de mai înainte – toate acestea laolaltă au făcut ca cei mai mulți dintre ortodocși să se înstrăineze de Patriarh. Mulți dintre episcopi nu slujeau împreună cu el; iar când Împăratul a încercat să-i silească să o facă, Marcu al Efesului și Antonie al Iracliei au părăsit în taină Constantinopolul (14 mai).[253]

După această întâmplare Împăratul începu să se poarte cu și mai multă băgare de seamă – mai ales atunci când fratele său, Dimitrie, care nu primise unirea florentină, folosindu-se de răceala poporului față de Împărat fiindcă ținea partea Bisericii Latine, i s-a împotrivit pe față; astfel încât Papa l-a învinovățit pe Ioan de slăbiciune și nepăsare față de cauza unirii,[254] iar Mitrofan chiar a amenințat că-și va părăsi Scaunul. Însă, la stăruința Împăratului, el a rămas pe loc și a început a lucra în folosul unirii, numindu-și prietenii în eparhiile vacante, iar când Dimitrie s-a împrietenit din nou cu Împăratul, a cerut de îndată o unire deplină cu Biserica Romei, pe temeiul hotărârii aprobate la Florența. Dar în vreme ce Episcopii se adunau la Constantinopol spre a discuta mijloacele de a-și aduce la îndeplinire planurile, Mitrofan muri (1 august, 1443).[255] Moartea Patriarhului părea să îndreptățească strașnica osândire a faptelor sale făcută la Ierusalim de către ceilalți trei Patriarhi.

Patriarhii Răsăriteni cunoșteau deja feluritele planuri ale latinilor de a-i supune pe greci dintr-o scrisoare a lui Iosif, Patriarhul Constantinopolului, scrisă fie la Ferrara, fie la Florența. Curând după ce fură înștiințați de către Papa despre încheierea discuțiilor, primiră o invitație de a se alătura unirii Bisericilor convenită la Florența, unde li se ascundeau cu grijă condițiile în care avusese loc unirea. Patriarhii ajunseră să afle condiții cu pricina de la cei întorși din Italia. Plin de osârdie față de Ortodoxie, în ciuda prigoanei turcilor, unul dintre Păstorii din Răsărit răspunse Papei, spunându-i că era gata să se alătore unirii cu Biserica Romei dacă acea Biserică primește toate vechile hotărâri ale Sinoadelor Ecumenice și învățăturile întărite de ele și de Sfinții Părinți. „De este așa, primim Sinodul de la Florența și nu ne împotrivim a pomeni la slujbe numele Papei. Dar de este dimpotrivă, lepădăm acest Sinod; osândim episcopii și preoții ce îl primesc să fie scoși din cinul lor, iar mireni să se afurisească.” Nemulțumindu-se cu aceasta, același Patriarh Răsăritean scrisse Împăratului Ioan:[256] „Dacă ați făcut loc latinilor doar pentru o vreme, cu nădejdea de a primi ajutorul lor pentru Împărăția voastră, iar acum vă lepădați de învățătura lor și vă întoarceți la credința ortodoxă a împărăteștilor voștri străbuni, atunci ne vom ruga pentru mântuirea Împărăției, și mai ales pentru sufletul vostru, pentru ca Domnul să vă ierte toate păcatele. Dar de vă veți îndărătnici și veți apăra o învățătură străină Bisericii, atunci nu numai că vom înceta a vă mai pomeni în rugăciunile noastre, ci vă vom și osândi la aspră canonisire, pentru ca boala străinei și primejdioasei învățături să nu se întindă în Biserica lui Hristos. Nu putem cârmui Biserica Dreptslăvitoare ca niște năimiți; ci pentru Hristos și pentru Evanghelia Sa suntem gata a ne pune sufletul, trupul și sângele, și toate câte mai avem aici pe pământ.”

Câteva luni mai târziu toți cei trei Patriarhi Răsăriteni s-au adunat la Ierusalim și, fiind înștiințați de către Arsenie, Mitropolitul Chesariei, despre hirotonirea de către Mitrofan a unor mitropoliți și episcopi din rândul latinilor, osândiră pe nevrednicii păstori și-i declarară scoși din toate dregătoriile bisericești până ce un Sinod va cerceta ortodoxia lor. Dând lui Arsenie puteri depline de a lucra potrivit hotărârii lor în întregul Răsărit, Patriarhii – Filothei al Alexandriei, Dorothei al Antiohiei și Ioachim al Ierusalimului – scriseră în epistola patriarhală: „Am aflat de la Mitropolitul Chesariei Cappadochiei despre tulburările din Constantinopol prilejuite de nelegiuitul Sinod de la Florența, Sinod unde grecii au primit dogmele latine potrivnice vechilor canoane ale Bisericii Ortodoxe. Același Mitropolit ne-a înștiințat că Mitrofan al Kizicului, cel ce în chip nelegiuit a hrăpit Scaunul Constantinoplei, împarte eparhiile din Patriarhia Constantinoplei și din tot Răsăritul apropiatilor săi, care

strică turma cu mincinoasa lor învățătură și seamănă ispitele în Biserica lui Hristos. De-aceea noi, în numele de viață făcătoarei și nedespărțitei Treimi, vestim prin acest Sinod tuturor Mitropoliților, Episcopilor și celorlalți din cinul preoțesc hirotoniți de Mitrofan că, făcându-se părtași ereziei, se lipsesc de dreptul de a sluji și de toate cinurile bisericești, până ce credința lor va fi cercetată de Sinodul Ecumenic. De nu se vor supune hotărârii noastre, părăsindu-și de bună voie locurile pe care le țin în chip nelegiuit, să se afurisească de către Sfânta și Deoființă Treime, atât ei, cât și cei ce cugetă asemenea lor.” Dând Mitropolitului Chesariei dreptul de a duce la îndeplinire hotărârea lor, Patriarhii i-au dat și depline puteri să propovăduiască în public împotriva nedreptei uniri și să vădească și să îndrepte pe toți cei cu gândire străină de Ortodoxie. Hotărârea a fost dată spre știință în luna aprilie, 1443.[257]

Marcu al Efesului, bătrânul apărător al Ortodoxiei, împovărat de vârstă și boală, dar tare cu duhul, nu a tăcut nici el. În epistolele sale către toți creștinii el îi roagă cu stăruință să iasă din unirea florentină, ca una ce era neplăcută lui Dumnezeu, înfățișând cu însuflețire amestecul celor vechi cu cele noi, al celor ortodoxe și patristice cu cele nou-născocite de către grecii latinizanți, aducând propria mărturisire de credință întemeiată pe învățatura curată a Bisericii.[258] „Acești oameni,” scria el, „recunosc împreună cu latinii că Duhul Sfânt purcede de la Fiul și își trage existența de la El, căci așa spune definiția lor, și în același timp spun împreună cu noi că Duhul purcede de la Tatăl. Cu latinii socotesc că adăugirea la Crez este legiuită și dreaptă, iar când sunt cu noi nu vor să o rostescă. Cu ei spun că azimele sunt Trupul lui Hristos, iar când sunt cu noi nu îndrăznesc a se împărtași cu ele. Oare aceasta nu este de ajuns spre a arăta că ei au venit la Sinodul Latin nu spre a cerceta adevărul, pe care cândva l-au avut și apoi l-au trădat, ci doar spre a câștiga niște aur și a ajunge la o unire mincinoasă, iar nu la una adevărată? Mincinoasă, căci rostesc două crezuri, așa cum au și făcut; săvârșesc două liturghii osebite, una cu pâine dospită, alta cu pâine nedospită; două botezuri, unul prin trei scufundări, iar celălalt prin stropire, unul cu Sfânta Mirungere, altul fără ea. În același chip, toate celelalte datini sunt osebite pentru ei, adică posturile, rânduielile bisericești, etc. Ce fel de unire este aceea ce nu se arată în afară? Cum pot sta împreună, păstrând fiecare al său? Mulți,” urma Marcu, „au fost ispitiți de gândul că se poate găsi o cale de mijloc între două învățături. Este adevărat, se pot găsi astfel de vorbe care, având două înțelesuri, pot totodată să înfățișeze ceva aflat între cele două învățături. Dar o învățătură de mijloc între două învățături potrivnice despre același lucru este cu neputință; căci de-ar fi așa, ar trebui să fie ceva între adevăr și minciună, între încuviințare și tăgăduire. Deci dacă învățatura latină despre purcederea Duhului este dreaptă, atunci a noastră este mincinoasă. Cum poate fi aici o învățătură de mijloc?” La sfârșitul epistolei sale Marcu scria: „Ocoliți, fraților, asemenea dascăli și orice părtașie cu ei. Aceștia sunt apostoli mincinoși, lucrători ai celui viclean prefăcuți în apostoli ai lui Hristos... Nu Domnului Iisus Hristos slujesc ei, ci pântecelor lor, înșelând inimile celor neștiutori cu dulcile lor vorbe și blagosloviri. Știți ce ne poruncește Apostolul: Ci măcar și înger din cer de va binevesti vouă afară de ceea ce am binevestit vouă, anathema să fie (Gal. 1, 8). Iar ucenicul cel iubit al lui Hristos zice: Oricine va veni la voi și nu va aduce învățatura aceasta, să nu-l primiți în casă și să nu ziceți lui: Bucură-te; că cela ce va zice lui: Bucură-te, se va face părtaș faptelor lui celor viclene (2 Ioan 1, 10-11). Țineți dar predaniile primite de voi, atât cele scrise cât și cele nescrise, ca să nu vă pierdeți chezașia dând cale învățăturilor viclene.”[259]

Cuvintele lui Marcu și trecerea de care se bucura avură multă înrăurire atât asupra celor neștiutori și simpli, cât și asupra celor învățați, plecându-i către apărarea Ortodoxiei. Astfel Gheorghie Sholarios, care pentru o vreme înclinase către latini, fu acum întărit de către Marcu în adevărata credință, iar mai apoi se făcu unul dintre cei mai sânguincioși apărători ai ei.[260] Fără Marcu al Efesului nici unul dintre cei ce se lepădaseră de unire nu ar fi intrat în dispute cu potrivnicii lor.[261] După pilda lui Marcu, fratele său Ioan Evghenikos a scris o respingere a hotărârii florentine:[262] Siropulos a pus în adevărata lumină toate cele petrecute la Sinod,

la fel cum Amirutios a înfățișat, deși pe scurt, pricinile tănuite ale grecilor de a se pleca către unirea cu Biserica Romei.[263] Un alt filosof, Ghemistos Pletho, care apăruse învățătura ortodoxă la Sinod, a publicat și el o apărare a învățăturii ortodoxe despre purcederea Duhului Sfânt.[264]

Vedem deci că din toate părțile s-au ridicat glasuri împotriva unirii florentine. Însă Împăratul păstra aceleași legături și cu ortodoxii și cu Biserica Romei. Gândindu-se la ideea sa favorită a scuturării jugului turcesc, el începuse deja negocieri cu Papa și cu Vladislav, regele Ungariei, privitor la adunarea de oști împotriva Imperiului Otoman. Ei plănuiau să stârneasă o răscoală împotriva lui Amurath în Asia Mică și, atrăgându-l acolo cu cea mai mare parte a oștilor sale, să-i taie întoarcerea spre Europa cu ajutorul unei flote puternice și să recucerească toate orașele din ținuturile sale europene. Papa poftise deja pe monarhii europeni să-i ajute pe nefericiții greci. Cardinalul Cesarini îl convinse pe Vladislav să rupă tratatul de pace încheiat în urmă cu un an cu Amurath pe o durată de zece ani. Flota sosi în Hellespont. Dar Amurath reuși să se întoarcă din Asia și chiar să pună pe fugă oastea lui Vladislav, lângă Varna (10 noiembrie, 1444). Însuși Vladislav împreună cu Cardinalul Cesarini căzură în bătălie.[265] Astfel pieriră toate nădejtile puse în unirea pe care Dumnezeu nu o blagoslovesc!

Însă chiar și după aceea Ioan încă nu se putea hotărî să rupă toate legăturile cu Papa. Vreme de aproape trei ani după moartea lui Mitrofan Biserica din Constantinopol nu a avut Patriarh, iar scaunul vacant a fost dat lui Grigorie Mammas, duhovnicul Împăratului și unul dintre cei mai sărguincioși pricinuitori ai unirii de la Florența. El însuși a scris obiecții la scrierile lui Marcu,[266] și a pornit o dispută la Constantinopol între principalii apărători ai Ortodoxiei și câțiva litterati latini.[267] Pentru osârdia sa întru cauza latinilor Papa l-a numit Patriarh și al obștii latine aflate pe atunci la Constantinopol.[268] Dar cu toate silințele sale, cum scrie Papa însuși, el nu a putut impune și aplica hotărârea aprobată la Florența.[269] Iată cât de puternică era aversiunea clerului și poporului față de unirea cu latinii, la care se ajunsese prin jertfirea Ortodoxiei! Episcopii și clerul din Constantinopol au cerut să se țină un Sinod Ecumenic chiar la Constantinopol, spre a pune capăt tuturor relelor pricinuite de adepții unirii.[270] Dar Împăratul Ioan a murit (la 31 oct., 1448) înainte de a avea vreme să le împlinească cererile; în orice caz, înainte de moarte el s-a lepădat de orice fel de unire cu Biserica Romei.[271] Până la urmă dorințele cele mai adânci ale păstorilor ortodocși și ale poporului s-au împlinit. La un an și jumătate de la ajungerea lui Constantin pe tronul Bizanțului, cei trei Patriarhi Răsăriteni în numele cărora, deși fără învoirea lor, fusese iscălită neortodoxa „hotărâre” florentină, anume Filothei al Alexandriei, Dorothei al Antiohiei și Theofan al Ierusalimului, s-au adunat la Constantinopol împreună cu o mulțime de Mitropoliți și Episcopi, spre a aduce pacea tulburatei Biserici. Adunând un Sinod în Biserica Sfintei Sofii din Constantinopol, ei l-au scos pe Grigorie Mammas din Scaunul patriarhal, punând în locul său pe ortodoxul Athanasie, iar apoi, în numele întregii Biserici Răsăritene, lepădară hotărârea Sinodului de la Florența, pe care-l vădiră a fi lucrat potrivnic credinței ortodoxe, învinovățind Biserica Romei de multe abateri de la vechile pravile și rânduieli ale Bisericii Universale.[272] Curând după aceea Grigorie plecă în refugiu la Roma (august, 1451).

S-ar fi putut crede că de acum s-a reșezat în sfârșit pacea în Biserica Constantinoplei. Dar Constantin, voind să-și scape tronul, în apărarea căruia abia de avea vreo cinci mii de ostași ai săi, ceru din nou ajutor Papei, pricinuind astfel noi tulburări în Biserică, care se încheiară doar o dată cu căderea Imperiului. Noul conducător al turcilor, crudul și ambițiosul Mahomed al II-lea, îndată după urcarea sa pe tron (la 5 feb., 1451) începu a plănui cucerirea Constantinopolului. Auzind de aceasta, Constantin fu cuprins de spaimă și trimise o solie la Roma cu o cerere de ajutor, făgăduind să îndeplinească tratatul florentin și chiar poftindu-l pe Grigorie să se întoarcă la Constantinopol.

Când se află, apărătorii Ortodoxiei fură cu totul năucii. În fruntea lor era atunci Gheorghie Sholarios (numit Ghennadie la tunderea în monahism). Marcu trecuse deja la cele veșnice, iar înainte de moarte lăsase moștenire prietenului său păstrarea vechii Ortodoxii.[273] Ghennadie, care pe atunci viețuia în Mănăstirea Pantokratorului, pe când ținea un cuvânt de învățătură în timpul vizitei Împăratului la mănăstire, încercă să-l întoarcă de la unirea cu Roma, care de fapt nu prea îi mai era de nici un folos lui Constantin.[274] Urmașul lui Eugenie, Papa Nicolae al V-lea, în loc de o oaste și o flotă, a trimis la Constantinopol doar pe Cardinalul său Isidor, fostul Mitropolit al Rusiei (noiembrie, 1452). Negocierile cu el durară foarte scurtă vreme, dar puțini se învoiră cu unirea, ea fiind primită doar de trei Episcopi și de câțiva clerici; nici chiar Împăratul nu a primit-o în chip sincer.[275] Cea mai mare parte a clericilor, și îndeosebi călugării, refuzară hotărât să ia parte la orice fel de negocieri cu un grec apostat.

Cu toate acestea, la 12 decembrie, 1452, cârmuitorii duhovnicești și cei lumești s-au adunat în Biserica Sfintei Sofii. Cardinalul Isidor a citit actul de unire (pentru întâia oară după proclamarea sa la Florența) și, în semn de împăcare a Bisericilor, a slujit în chip solemn Liturgia împreună cu clericii greci și latini, pomenind numele Papei Nicolae și al fostului Patriarh Grigorie. Dar mulți dintre cei prezenți la slujbă nu au vrut nici măcar să ia anafură de la preoții slujitori.

Între timp, pe când în Biserica Sfintei Sofii se desfășura ceremonia pomenită, mulțimi de ortodocși porniră spre mănăstirea unde era Ghennadie Sholarios, întrebându-l ce anume să facă. Ghennadie se încuie în chilie, pe a cărei ușă erau scrise proceștile cuvinte: „O, grecilor vrednici de milă, de ce încă rătăciți și, lepădând orice nădejde în Dumnezeu, căutați ajutorul francilor? Cum de, împreună cu întreaga Cetate, care curând va cădea, pierdeți Ortodoxia voastră? Milostiv fii mie, Dumnezeule! Aduc mărturie înaintea Ta că sunt nevinovat de această nelegiuire. O, bieții de voi, care vedeți ce se întâmplă în jurul vostru și, în vreme ce robia vă este tot mai aproape, vă lepădați de credința părinților voștri și primiți fărădelegea! Nu mă voi lepăda nicicând de tine, iubită Ortodoxie, și n-am să te ascund, Sfântă Predanie, câtă vreme duhul meu mai sălășluiește în trupul acesta.”[276]

Cuvintele insuflate ale călugărului treziră cugetele norodului. Clericii și mireni afurisiră unirea și pe toți susținătorii ei prezenți și viitori. Peste tot răsunau strigătele: „Nu vrem ajutor de la latini, nu vrem unire, nu primim slujbele azimiților.”[277] Clericii ortodocși osândiră pe toți cei ce se împărtășiseră cu unioniștii să fie puși sub canonul Bisericii. Biserica cea Mare era aproape goală, căci ortodocșii nu mai intrau în ea; Ghennadie răspânda printre oameni pamflete pline de dușmănie împotriva latinilor, îndemnând pe cei ce erau pentru unire să-și curețe conștiințele de păcat prin aspră pocăință.[278]

Tulburarea minții locuitorilor a contribuit mult la izbânda armelor lui Mahomed. Locuitorii asediați, în loc să-și îndrepte puterile rămase spre apărarea cetății, își continuau vrăjmășiile religioase dintre ei. Ortodocșii și latinii se anatematizau neconținut unii pe alții. Până la urmă Constantinopolul a fost luat de Mahomed (la 29 mai, 1453). Sultanul a lăsat credința grecilor neatinsă și a pus drept cap al creștinilor robiți pe același Ghennadie care făcuse atât de mult pentru Ortodoxie chiar și în ultimele vremuri de tulburări. El și urmașii săi au fost buni și neclintiți Păstori Ortodocși ai mult-împovăratei dar totuși neprăbușitei Biserici Grecești. În Imperiul cucerit, Biserica Răsăriteană ne înfățișează minunata pildă a unui neam ce-și păstrează statornic curată învățătură a părinților săi, ca și a credinței ce păstrează neamul de-a lungul a patru veacuri nespuse de grele. La fel ca iudeii în robia vaviloniană, grecii, căzând în mâinile turcilor, ajunseră încă și mai puternic legați de vechea lor credință; lipsiți de libertate politică și de multele foloase ce decurg din ea, ei și-au aflat singura mângâiere în

Biserica lor Ortodoxă. Papii, lăsând să piară capitala creștinismului răsăritean, nu au făcut decât să sporească ura grecilor față de papistășie.

Biserica Rusiei s-a arătat a fi o vrednică fiică a Bisericii Ortodoxe Răsăritene în ce privește unirea florentină.

La încheierea Sinodului, Isidor s-a întors din Italia cu titlul de Legat Apostolic al tuturor țărilor din miazănoapte, nădăjduind să atragă Rusia la unirea cu Biserica Romei. Din capitala Ungariei el a trimis circulare eparhiilor Lituaniei, Rusiei și Letoniei, aflate atunci sub jurisdicția sa, înștiințând pe creștinii de credință latină și greacă despre unirea ce avusese loc între creștinii apuseni și cei răsăriteni. Isidor scria: „Voi, bunilor creștini ai Bisericii Constantinopolitane, primiți unirea cu duhovnicească bucurie și cinstire. Vă rog să nu vă osebiți cu nimic de creștinii Romei. Iar voi, seminții latine, nu ocoliți pe greci, care au fost încuviințați de Roma ca adevărați creștini; rugați-vă în bisericile lor, cum și ei se vor ruga într-ale voastre. Mărturișiți-vă păcatele la preoții din amândouă părțile: primiți de la oricare dintre ei Trupul lui Hristos, la fel de sfânt în pâinea dospită și în cea nedospită. Așa cere de la voi Sinodul cel ținut la Florența.”

În ținuturile rusești supuse puterii latine heterodoxe Isidor a putut să găsească mai ușor oameni gata să primească unirea, decât în Rusia de sine stătătoare. Însă chiar și în primele ținuturi sânguina sa s-a lovit de o opreliște, datorită faptului că Marele Duce al Lituaniei, Casimir, nu se declarase în favoarea Papei Eugenie, ci a Conciliului de la Basel și a Papei Felix, ales de acesta.[279] În Volhînia, Isidor l-a hirotonit episcop pe Daniil, care primise unirea, iar apoi a încercat prin mijlocirea unei grammata să-i apere pe clericii latinizanți de ura pe care o simțeau ortodocșii față de ei.[280] La Kiev, Cneazul Alexandru i-a dat lui Isidor o gramma, ca unui „părinte al său, Mitropolit” peste întregul său cnezat. Manuscrisele kievene afirmă totuși că Isidor a fost alungat din Kiev.[281]

În primăvara lui 1441 Isidor a venit la Moscova, aducând o foarte curtenitoare scrisoare a Papei către Marele Cneaz. Preoții și mireni îl așteptau cu nerăbdare pe Mitropolit în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Isidor veni înconjurat de câțiva nobili, cu crucea latină în față. Întemeindu-se pe simplitatea și neștiința turmei sale, el a acționat în chip mai hotărât decât frații săi din Constantinopol. Încă de la prima Liturghie s-a pomenit numele Papei, iar la sfârșitul slujbei arhidiaconul lui Isidor a citit din amvon hotărârea florentină. Toate aceste vești, nemaiauzite până atunci în Biserica Rusă, uimiră foarte mult atât pe preoți cât și pe mireni. Nimeni nu știa ce să creadă despre cele văzute și auzite. Dar Marele Cneaz Vasili Vasilievici, plin de râvnă pentru curata învățătură a Bisericii, în chip solemn și în aceeași biserică îl vădi pe apostatul Isidor, numindu-l păstor mincinos, stricător de suflete și eretic, poruncind la urmă ca nevrednicul Mitropolit să fie scos din Scaunul său; și închizându-l în Mănăstirea Ciudov, adună un Sobor de Episcopi și de slujitori bisericestii din cinurile mai înalte spre a cerceta hotărârea Sinodului de la Florența. Când acesta a fost aflat potrivit vechii învățături ortodoxe și când Arsenie, însoțitorul lui Isidor, a arătat felul cum s-au petrecut lucrurile la Florența, Marele Cneaz le-a poruncit să stăruie în a-l întoarce pe Isidor la pocăință. Dar totul a fost zadarnic. Rămânând închis toată vara, pseudo-Mitropolitul fugi în toamnă de la Moscova la Tver, foarte probabil cu nădejdea de a întâlni acolo o mai bună primire, întrucât Cneazul din Tver trimisese pe unul dintre boierii săi cu el la Sinod. Dar nici la Tver nu a fost primit mai bine. Marele Cneaz al Tverului l-a întemnițat. Însă Isidor izbuti să scape și fugi la Novgorodok, în Lituania, iar de acolo la Roma, cu vestea proastă despre zădărnicierea planurilor papale. Astfel Sinodul de la Florența, în loc să împace Biserica Marii Rusii cu Roma ori să o facă să se depărteze de Ortodoxie, nu a făcut decât să-i dea prilejul de a-și arăta sila față de papistășie.

CAPITOLUL X

Câteva cuvinte despre Sinod.

După ce am arătat din cuvintele Patriarhilor Răsăriteni și ale Sinodului de la Constantinopol care era părerea Bisericii Ortodoxe despre nelegiuitul Sinod de la Florența, este necesar acum să mai facem câteva observații spre a justifica această părere. Va fi de ajuns să aruncăm o scurtă privire asupra celor ce s-au făcut la Sinod și asupra felului cum s-au făcut. Din Actele Sinodului și din împrejurările de mai înainte și de după aceea, vedem cât se poate de limpede că motivele care-i mânuie pe oamenii de frunte ce au acționat la Sinod nu erau insuflăte de Duhul Sfânt, că la temelia unirii nu se aflau principiile cerute de Duhul lui Dumnezeu și că pentru întărirea unirii Bisericilor nu s-au folosit mijloacele potrivite cu credința și cu frica lui Dumnezeu. Ca urmare, lucrarea s-a sfârșit, ca una ce era lucrare omenească, neblagoslovită de Iisus Hristos, Capul Bisericii, îndreptându-se astfel zicerea din vechime: De va fi de la oameni sfatul acesta sau lucrul acesta, se va risipi (Fapte 5, 38).

Cercetând împrejurările de dinainte de Sinodul Florentin care i-au netezit calea, vedem încă le la întâia privire că nu dorința sinceră și sfântă pentru pace în Biserică, ci pricini străine și lumești i-au împins pe Împărat și pe Papă să pornească la reșezarea vechii păci dintre latini și greci. Împăratul nădăjduise ca prin unire să dobândească ajutor de la capul creștinătății apusene împotriva turcilor, care nu-i mai lăsaseră aproape nimic în afara zidurilor Constantinopolului. Papa, pe de altă parte, atunci când propusese Împăratului să adune un Sinod în Italia, era departe de a dori ca pricina neînțelegerii dintre Biserici să primească o cercetare legiuită din partea unui Sinod; aceasta era doar dorința grecilor la care, cum el însuși zice, s-a învoit din bunăvoință.

Însă chiar când a îngăduit ca la Sinod să aibă loc discuții și controverse asupra dogmelor credinței, Papa nu avea de gând cu nici un chip să se învoiască cu grecii, chiar dacă ei ar fi dovedit îndreptățirea învățaturii lor. El a negociat cu ei doar în nădejdea de a pune mâna pe Biserica Răsăriteană și a convocat Sinodul de la Ferrara doar cu scopul de a-l opune celui de la Basel. Invitându-i pe greci, el a dat Sinodului înfățișarea de Ecumenic, lipsind astfel Sinodul ce i se împotriva de acest titlu, căci nu se puteau ține două Sinoade Ecumenice în același timp. Și câtă viclenie au folosit amândouă părțile ca urmare a părerilor potrivnice pe care le nutreau! Papa, spre a-și împlini planurile, se folosește de consimțământul silit al părții mai slabe de la Conciliul din Basel. Legatul papal îi asigură pe greci că Conciliul de la Basel s-a împăcat cu Papa. La sosirea corăbiilor Conciliului de la Basel, legatul papal și legatul de la Basel încearcă să se întrecă unul pe altul cu cele mai ispititoare făgăduințe pentru a-i atrage pe greci de partea lor. De asemenea, și grecii au luat măsuri spre a asigura la Sinodul ce urma o izbândă prielnică părerilor Împăratului. Dorind a da Sinodului înfățișarea unuia Ecumenic, Împăratul ia cu el în Italia pe vicarii Patriarhilor Răsăriteni, dar el însuși le spune pe cine să aleagă, le cere scrisori de acreditare nu prea stricte iar apoi le schimbă de mai multe ori numirile după cum îi vine la socoteală. Poate fi oare blagoslovită și sfințită de harul Duhului Sfânt o lucrare începută din astfel de pricini și săvârșită cu asemenea mijloace?

Încep apoi lucrările Sinodului, negociate întâi aparte, apoi cu ședințe solemne. Grecii dovedesc că învățătura latină despre purgatoriu este greșită și că adăugirea la Crez nu este îndreptățită, ca și învățătura cuprinsă în ea. Spre a-și dovedi cuvintele, ei înfățișează cele mai limpezi cuvinte din Sfânta Scriptură, mărturiile Sinoadelor Ecumenice și ale Părinților Bisericii, respingând argumentele latinilor și vădind interpolările făcute în mărturiile

Părinților înfățișate de latini. Toate sunt în zadar. Latinii contestă chiar și cele vădite, împingându-i pe greci să primească lucruri anatematizate de Sinoadele Ecumenice. Oare nu este limpede strădania de a face ca Biserica cea una, sfântă și Sobornicească să se contrazică pe sine însăși?

Disputele publice iau sfârșit. Ioan Paleologul cedează îndărătnicilor săi potrivnici, apar mijlocitorii unirii, iar părerea respinsă de către greci devine piatra din capul unghiului acesteia. Câte strădanii trebuie să se fi făcut, câtă șiretenie s-a folosit spre a se dobândi o pace nesigură pe o temelie atât de șubredă! Grecilor li se drămuiesc mijloacele de întreținere, pe care Papa le luase în mâinile sale; Împăratul este copleșit de făgăduieli pe care nimeni nu se gândește ori poate să și le țină; se alcătuiesc tot felul de formule, astfel încât învățătura controversată să poată fi exprimată în chip mulțumitor pentru amândouă părțile; se înfățișează mărturii patristice măsluite; uneori li se îngăduie să voteze unor persoane cărora altădată li se ia acest drept; grecii potrivnici unirii sunt convinși prin făgăduieli, răsplăți sau batjocuri; latinii nu se zgâresc la bani. În sfârșit, folosind tot felul de înșelătorii, latinii par să-i supună pe greci, cu ajutorul a trei trădători ai Ortodoxiei.[282] Are oare dreptul a se numi Ecumenic un astfel de Sinod? Oare așa se petreceau lucrurile și se luau hotărârile în Sinoadele Ecumenice? Poate un astfel de Sinod să dea hotărârilor sale puterea de cuvinte ale Duhului Sfânt, precum adevăratele Sinoade Ecumenice? Dacă se dorește ca vrednicia de Ecumenic a acestui Sinod să se întemeieze pe împrejurarea că la el au fost de față reprezentanții a cinci vechi Scaune patriarhale, trebuie de asemenea să nu uităm că în timpul vieții Patriarhului trei dintre vicarii celor trei Scaune patriarhale nu s-au învoit cu unirea și numai doi din cei cinci și-au dat votul în favoarea ei. După moartea lui Iosif nu a fost însărcinat nimeni ca să voteze în numele Patriarhului Constantinopolei; apostatul Antiohiei a avut un potrivnic neclintit și un martor al adevărului în persoana lui Marcu al Efesului. Deci chiar și formal, nu a existat vreodată un adevărat consens al tuturor Scaunelor patriarhale față de unirea cu Biserica Romei. Însă chiar și numai glasul lui Marcu este de ajuns spre a dovedi necumenicitatea canoanelor Sinodului Florentin: căci Marcu nu vorbea întru apărarea propriilor păreri, care ar fi putut fi greșite, ci avea de partea sa mărturiile Sinoadelor Ecumenice.

Lucrarea începută în chip nelegiuit, aproape că s-a destrămat la Florența. Încăpățânarea ambelor părți când s-a discutat despre autoritatea și drepturile Papei era cât pe ce să-l lipsească pe Eugenie de cea mai mare izbândă, care-l costase atât de scump. În clipa unirii, însăși părțile reîmpăcate se ocoleau una pe alta; răceala reciprocă și neîncrederea îi dezbinau la fel ca mai înainte. Reîntorcându-se la Constantinopol, Episcopii nu și-au ascuns aversiunea față de presupusa unire bisericească. Împăratul Ioan, în timpul ultimilor ani ai domniei sale, nu s-a ostenit să proclame actul de unire către popor, cu toate că doi patriarhi ai Constantinopolei au fost prielnici unirii. Alegând astfel de patriarhi, aparent el a păstrat unirea cu Biserica Romei, având motivele sale politice pentru aceasta, dar în același timp nu a introdus unirea în Imperiul său. Ortodocșii nu voiau nici să audă de ea. Marcu al Efesului și partizanii săi i-au arătat nelegiuirea. Patriarhii Răsăriteni au osândit unirea, mai întâi la Ierusalim, apoi la Constantinopol. Jalnica strădanie a ultimului Împărat al Constantinopolului de a proclama unirea în cetatea sa nu a fost un act al Bisericii, fiind nimic de către Dumnezeu.

Iată deci că unirea Bisericilor proclamată la Florența a fost (a) înfăptuită fără ca grecii să fi fost încredințați de îndreptățirea învățaturii latine, (b) a fost aprobată în chip nelegiuit și (c) lepădată cu totul legiuit.

NOTE

[1] Titlul lucrării lui Siropulos a fost dat de către editor. Începutul Istoriei s-a pierdut, astfel că adevăratul ei titlu a rămas necunoscut. În secțiunile Istoriei sale, Siropulos își numește lucrarea Ἀπομνημονεύματα, Edit. Hagae Comit, 1660, in folio. Textul grecesc are o traducere latinească, deși nu foarte corectă, făcută de Creighton.

[2] Sir. ix, 14. Prin Dascăli ai Bisericii grecii înțelegeau pe acei membrii ai clerului a căror principală îndeletnicire era propovăduirea în Biserică.

[3] Acest lucru se vedește din cuvintele sale.

[4] Sir. xi, 4.

[5] Sir. iii, 1.

[6] Sir. v, 5.

[7] Sir. ii, 8.

[8] Sir. ix, 9-10. Cf. Synod. Flor., pp. 610-611. Vezi și Sir. viii, 14, 17, 19.

[9] Sir. viii, 12, ca și în multe alte locuri ale lucrării sale.

[10] Sir. vi, 23-24.

[11] Sir. ix, 6.

[12] Sir. x, 8.

[13] Această istorie s-a publicat sub titlul *S. Gener. Florentina Synodus*, în 4to., două cărți. Numele autorului nu este pomenit. Allatius o atribuie lui Theodor Xanthopulos, dar Bertram, în lucrarea sa *Abhandlung vom Dorotheo von Mitylena einem ungenanten Geschichtschreiber*, Halle, 1759, în 4to., a dovedit că autorul ei este Dorothei al Mitilenei.

[14] „Istorisire despre cel de-al Optulea Sinod,” publicată în *Sofian Vremennik* – ediția lui Stroev, P. ii, p. 18; de asemenea în *Cronica lui Nicon*, P. v. Vezi și „Călătoria lui Isidor la Sinodul de la Florența,” tipărită în vol. 6 din *Vechea Bibliotecă Rusească*, ed. a 2-a, pp. 27-70. „Călătoria lui Simeon din Suzdal în Italia,” în ediția lui Saharov din *Călătoriile rușilor în străinătate*, St. Petersburg, 1837, P. ii, pp. 87-112.

[15] Vezi ultimul sfat dat de Manuil fiului său, în *Hist.* iii, 13, Edit. Bonn, p. 178.

[16] Negocierile datează încă din anul 1415. Manuil și-a trimis legatul în Italia din Morea, unde supraveghea ridicarea unor întărituri (examilion, un zid de șase mile lungime). *Synod. Flor.* tom. i, p.551. Evdemon a fost prezent la alegerea lui Martin în Scaunul papal (Sir. ii, 5).

[17] Sir. ii, 8.

[18] Fleury, *Hist. Eccles.* ci, 51. Papa a cerut 6000 de florini de la fiecare Arhiepiscop (cii, 7).

[19] Sir. ii, 10-11; Fleury, cii, 6, 7; Dupin, *Nouv. biblioth. des auteurs eccl.*

[20] Fleury, cii, 8; Dupin, tom. xii, pp. 28-29; Sir. ii, 10. Răspunsul a fost trimis la 14 noiembrie, 1442. Din 10 iulie până în 6 septembrie Constantinopolul a fost asediat de Murad. Pacea cu el s-a încheiat în februarie, 1424 (Phranza, i, 39-40).

[21] Fleury, cii, 12-13; Dupin, tom. xii, p. 29.

[22] Sir. ii, 12. Chiar în acest loc al istoriei lui Siropulos lipsesc câteva pagini. Cu toate acestea, ceva mai jos Siropulos pomenește rezultatele întrevederii Împăratului cu Sigismund (ii, 34 și iii, 13): „Dacă săvârșești unirea Bisericii,” a spus Sigismund, „atunci vei pricinui și reformarea Bisericii Latine. Creștinii din Răsărit au mai multă rânduială decât noi, căci ai noștri s-au abătut în multe lucruri de la vechea rânduială.” Călătoria lui Ioan a durat din 15 noiembrie, 1423 până în octombrie, 1424.

[23] Sir. ii, 12-13.

[24] Adică al insulei Rhodos.

[25] Sir. ii, 14-15. Ei s-au întors de la Papa în august, 1430 (Phranza ii, 9).

[26] Sir. ii, 19-20.

[27] Fleury cii, 33-34.

[28] Pomenind de negocierile sale anterioare cu grecii în vremea Papei Martin, Andrei spune: „Nec audita vobis, Patres, pronuncio, sed quae vidi et quae praecepta ejusdem praesulis (P. Martini) ipse contrectavi et publica stipulatione concluderam.” Despre ultimii trimiși ai lui Ioan Paleologul la Eugenie spune: „Legati Graecorum Pontificem adierunt et coram Romanorum Rege, domino Sigismundo, pro unionis negotio Imperator et Patriarcha Constantinopolitanus voluntatem et vota triginta sex articulis patefecerant. Scio quod verum loquor et quod hae manus litteras obsignates explicuerint et quae illic continebantur, ex Graecis Latina feceram.” Cuvântarea a fost rostită de Andrei la Sinod, la 22 august, 1432. Binii Concil. t. viii, p. 234.

[29] Sir. ii, 21.

[30] Scrisorile Patriarhului și ale Împăratului (datate 15 octombrie, 1433) se află între Actele Conciliului de la Basel, *Binii Concil.* t. viii, pp. 57 și 297. Împreună cu Isidor au mai fost trimiși marele stratopedarh Dimitrie Paleologul și Ioan Dishipatos.

[31] Sir. ii, 22. Binii Concil. t. viii, p. 300. Papa mai scrisese și Împăratului Trapezuntului, cum se vede din răspunsul Împăratului către Papa (18 oct., 1434); de asemenea, lui Boleslav, Marele Cneaz al Livoniei. O scrisoare aparte a fost scrisă de către Papă lui Grigorie, Mitropolitul Moldovlahiei. Le Quien, *Or. Christ.*, t. I, p. 1252.

[32] Binii t. viii, p. 55 et seq.

[33] Sir. ii, 23-24.

- [34] Weissenberg, *Die grossen Kirchenversammlungen xv und xvi Jahrh.*, 2 Band, S. 363-364.
- [35] Vezi discursurile legaților de la Basel în *Actele Sinodului*, Binii, t. viii, pp. 220-222 și Sir. ii, 23.
- [36] Sir. ii, 25-27.
- [37] Iată textul hotărârii: „Hujus S. Synodi ab initio suae congregationis praecipua cura fuit, recens illud Bohemorum antiquumque Graecorum dissidium prorsus extinguere.” Foarte probabil că în traducerea grecească a hotărârii cuvântul dissidium era redat prin atresiV. Oricum, compararea grecilor cu husiții în ce privește erezia era cu adevărat o jignire față de toți ortodocșii.
- [38] Sir. ii, 28, 30, 32, 35. Cuvintele lui Siropulos sunt atestate de actele existente ale Sinodului: 1. Articuli Imperatoris Constantinopolitani; 2. Articuli responsorii Ambassadorum Concilii; 3. Promissiones factae per Ambassadors S. Concilii. Binius, Concil. t. viii, pp. 219, 223.
- [39] Cf. Scrisorile adăugate Actelor, Binii t. viii, pp. 301-302.
- [40] Hotărârea se găsește în Actele Sinodului de la Basel, ședința a douăzeci și patra. Bin. Conc. t. viii, p. 68.
- [41] Sir. iii, 2. Înainte de plecarea la Sinod, Marcu, Vissarion și Dionisie au fost ridicați la rangul de Mitropoliți.
- [42] Sir. iii, 3-4.
- [43] Nil Cavasila, Mitropolitul Thessalonicului, a trăit în prima jumătate a veacului al patrusprezecelea. A lăsat o mulțime de lucrări scrise împotriva Bisericii Latine, cum ar fi: 1. *Despre pricinile dezbinării din Biserică*; 2. *Despre atotstăpânirea papală* (amândouă lucrările sunt publicate în grecește); 3. Mai multe lucrări ce cuprind respingerea învățaturii latine despre Duhul Sfânt. Primele două lucrări, precum și câteva dintre ultimele, se întâlnesc și în manuscrisele slavone traduse în vechime.
- [44] De la Muntele Athos au sosit doar doi călugări ca deputați la Sinod.
- [45] Sir. iii, 5-7.
- [46] Dupin, xii, pp. 37-38.
- [47] Sir. iii, 8-9. Legatul a sosit cu galerele la sfârșitul lui septembrie, 1437.
- [48] Scrisoarea este anexată la *Istoria* lui George Phranza, Ingolstadt, 1604, pp. 325-331.
- [49] Sir. iii, 11-14.
- [50] Sir. iii, 15.
- [51] Sir. iii, 20.

- [52] Gregor. Protosyncel, *Apologia in Marci confessionem*, apud Allat., *De Cons. Eccles.*, p. 934.
- [53] Ejusdem responsio ad epist. Marci in *Synod. Flor.*, t. 11, p. 455.
- [54] Informația privitoare la viața lui Marcu al Efesului se află în lucrarea lui Manuil Ritorul (1590), numită Λόγος περὶ Μάρκου του Μητροπολίτου Εφέσου καὶ της ἐν Φλωρεντία συνόδου, manuscris din Biblioteca Sinodului din Moscova, nr. 393 în catalogul lui Matthiae, p. 112.
- [55] Sir. v, 5. Împăratul, citind cele două răspunsuri către latini, unul scris de Marcu iar celălalt de Vissarion, l-a preferat pe primul pentru tăria argumentelor sale, dar a găsit mai multă artă ritoricească în ultimul (Sir. v, 14).
- [56] Vezi mărturia lui Amirutios care, împreună cu alți învățați greci, a fost de față la Sinod, cuprinsă în scrisoarea sa către Prințul Dimitrie (Allat., *De Cons. Eccles.*, p. 884).
- [57] Sir. v, 16.
- [58] Sir. iii, 16.
- [59] Sir. iii, 15.
- [60] Sir. vi, 10.
- [61] Sir. vii, 8.
- [62] *Gennadius und Pletho*, von Gass, Breslau, 1844, §27.
- [63] Sir. iv, 1. Cu acest prilej a fost alcătuită o ectenie deosebită: „Încă ne rugăm pentru pacea, izbânda, buna-sporire și unirea Bisericilor Creștinești” (Sir, iii, 18).
- [64] Binii Concil. t. viii, p. 274.
- [65] Vita B. Nicolai Albergati in Act. 35 Maii, t. i, p. 467 et seq.
- [66] Fleury, cii, 92.
- [67] Binii Concil. t. viii. Basiliens. secc. xxix, xxxi, xxxii.
- [68] În acest sens, iată ce scria Æneas Sylvius, mai apoi Papă al Romei sub numele de Pius al II-lea: „Risit Oriens Latinorum insaniam, qui, sibi ipsi dissentientes, aliorum unionem perquirerent.”
- [69] Sir. iv, 12-14.
- [70] Sunt chiar cuvintele lui Dorothei al Mitilenei, istoricul Sinodului de la Florența (*Synod. Flor.*, p. 6).
- [71] Sir. iv, 17; *Synod. Flor.* viii, 11.
- [72] Sir. iv, 18-21.

[73] Sir. iv, 22-23; *Synod. Flor.*, pp. 14-15.

[74] Sir. iv, 25-26.

[75] Papa acordă Împăratului o leafă lunară de 30 de florini, Patriarhului 25, Despotului 20; 4 florini dregătorilor curții imperiale și patriarhale și 3 florini slujitorilor.

[76] Sir. iv, 27-29. Siropulos, care primea de la foștii vicari vechile γρόμματα și dădea altele noi celor nou numiți, cu semnăturile Patriarhilor, nu ne spune de unde făcea rost de γρόμματα. Dionisie, Mitropolitul Sardisului, a murit la 13 aprilie, cum se vede din epitaful alcătuit de Vissarion al Nikeii. Le Quien, t. 1, p. 666. Siropulos (v, 1) pomenește ziua de 24 aprilie ca zi a înmormântării lui Dionisie.

[77] Există felurite păreri în ce privește numărul Episcopilor latini la Sinod. Dorothei al Mitilenei, înainte de a descrie deschiderea Sinodului, socotește 150 de Cardinali și Episcopi (p. 17); dar când descrie deschiderea însăși, numește 200 (p. 20). Siropulos pomenește 11 Cardinali și 150 de Episcopi ca fiind de față la deschiderea Sinodului (v, 3). Însă actul de unire a fost semnat doar de 141 de membri; între ei era Papa însuși, Împăratul, vicarii patriarhali, Cardinali și Episcopi latini și greci, igumeni, abați și ieromonahi. Gheorghie al Trapezuntului numără 400 de Părinți (*Graec. Orth.* 1, 579), dar nu ne putem încrede în cuvintele sale, întrucât el socotește că doar numărul răsăritenilor s-ar fi ridicat la 200.

[78] În descrierea rusească a misiunii lui Isidor la Florența găsim următoarele cuvinte: „și apoi aducând pe sfinții Petru și Pavel făcuți din argint aurit, i-au așezat pe podea.” (*Vechea Bibliotecă Rusească*, op. cit., p. 52.)

[79] Sir. iv, 31 și v, 1; *Synod. Flor.*, pp. 15 și 29.

[80] Weissenberg 1, p. 372. *Synod. Flor.* p. 297 et seq.

[81] *Synod. Flor.*, p. 29

[82] Aici există o mică deosebire între istorisirea lui Siropulos și cea a lui Dorothei. Unul zice că s-au ținut trei ședințe pe săptămână, celălalt vorbește doar de două. Primul zice că au fost aleși câte zece membrii de fiecare parte; cel din urmă pomenește doisprezece, cuprinzând și pe cei doi notari. Unul zice iarăși că întâlnirile urmau a se ține în biserica mănăstirii Sf. Andrei; celălalt, în biserica Sf. Francisc; dar se poate ca această din urmă biserică să fi fost în mănăstirea Sf. Andrei. Sir. v, 3; *Synod. Flor.*, p. 29.

[83] Sir. v, 3.

[84] Sir. v, 2.

[85] Sir. vii, 8.

[86] Ioan Spaniolul, numit și Turrecremata, un abate dominican ce și-a făcut educația la Universitatea din Paris și, pentru zelul său pentru cauza Bisericii Romane a primit de la Papă rangul de Cardinal și titlul de „Fidei defensor et protector.” (Cave, *Hist. Lit.*, t. xi; App., p. 143.)

[87] Sir. v, 7-8; *Synod. Flor.*, p. 30.

[88] Sir. v, 13; *Synod. Flor.* p. 30.

[89] Sir. v, 13. Cuprinsul răspunsului lui Marcu, nepublicat în grecește, este pomenit de Le Quien într-unul din tratatele sale precedând lucrările Sf. Ioan Damaschinul editate de către el (*Disser. Damas.*, v, p. 65 et seq.). Siropulos, povestind împrejurările legate de această dispută, își trimite cititorii la actele și însemnările Sinodului despre purgatoriu (πρακτικὰ ὑπομνήματα περὶ τοῦ πυργατορίου, Sir. v, 5); dar acestea nu se află publicate separat și nici nu sunt de găsit în manuscrisele grecești. Răspunsul Părinților Greci la problema purgatorului, dat la 14 iunie, 1438 (nu la Basel, ci la Sinodul Florentin), este pomenit în cartea lui Martin Kruze, *Turcogrecia*, p. 186.

[90] *Synod. Flor.* pp. 33-35.

[91] Se socotește îndeobște că răspunsul grecilor este lucrarea Περὶ τοῦ καθαρτηρίου τύπος βίβλιον ἐν, editată împreună cu lucrările lui Nil Cavasila și ale călugărului Varlaam, fără numele autorului (*Nili Archiep. Thessalon. de primatu Papae*, Edit. Salmasii, Hanov. 1603). Întrucât numele celui ce a scris răspunsul nu e pomenit, el este uneori atribuit lui Nil Cavasila și călugărului Varlaam, deși manuscrisul nu dă motive pentru aceasta (vezi *Fabric. Bibl. Graec.*, Ed. Harl., t. xi, pp. 384 și 678). Din lucrare se vedește că a fost scrisă (1) nu în numele unei persoane, ci al mai multora, ce făcuseră o călătorie foarte îndelungată, ἡμῖν πόνον ὑποστάσι κατὰ ταύτην ἀποδημίαν τοσοῦτον; (2) că a fost scrisă pentru niște oameni ce s-au ocupat de sosirea grecilor la Sinod: ὑμῖν τε τόσον δ' ὑπερ τῆς προκειμένης ἡμῶν συνελεύσεσθαι προκαταβαινομένοις σπουδῆς; (3) că a fost scrisă chiar la începutul discuțiilor Sinodului, înainte de punerea celorlalte probleme. Iată pricina pentru care persoanele ce au alcătuit lucrarea încearcă să dea o soluție pașnică nu numai la această problemă, ci și, de ar fi cu putință, la toate celelalte, οὐκ ἐπὶ τοῦ προκειμένου νυνὶ τούτου ζητήματος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντων ἴσως τῶν αλλῶν. Ἄλλ' ἐκείνων μὲν εἵνεκα μέλει Θεῶ καὶ μελήσει...; (4) că este scrisă ca răspuns la apărarea (ἀπολογία) învățaturii romane despre purgatoriu. Toate acestea ne îndreaptă atenția către disputa despre purgatoriu ce a avut loc la Ferrara, iar nu spre vreo alta cunoscută nouă. Scriitorul *Istoriei Sinodului Florentin*, Dorothei al Mitilenei, spune că latinii, în al doilea răspuns al lor, au adus multe mărturii de la sfinți, cu exemple și argumente, folosind în acest scop și cuvintele Apostolului – *se va mântui, însă așa ca prin foc* (*Synod. Flor.*, pp. 35-36). Toate acestea se găseau și în apărarea cu pricina, la care grecii au înfățișat răspunsul pe care l-am cercetat. Siropulos spune că răspunsul la apărarea latinilor ar fi fost scris de Marcu al Efesului (v, 15). Dar acest răspuns, la fel ca și primul, nu este publicat. Le Quien, cercetând ambele răspunsuri în sus-pomenita sa disertație, citează principalele idei cuprinse în al doilea răspuns al lui Marcu. Aceleași idei, și în aceeași ordine, se pot găsi și în lucrarea „Despre focul curățitor,” ca și cuvintele citate de Le Quien din al doilea răspuns al lui Marcu, τί γάρ κοινόν ἀφέσει τε καὶ καθάρσει διὰ πυρὸς καὶ κολάσεως (*Dissert. Damasc.* v, pp. 8-9, 66-67). Toate aceste argumente ne îngăduie să tragem încheierea că lucrarea despre focul curățitor a fost fie în întregime, fie în cea mai mare parte alcătuită de către Marcu al Efesului, și că ea a fost înfățișată de către greci ca răspuns la apărarea învățaturii latinilor despre purgatoriu.

[92] Sir. v, 16-18; *Synod. Flor.*, pp. 35-37.

[93] *Synod. Flor.*, 37-39.

[94] Este demn de observat că atunci când grecii, văzând împotrivirea plină de îndărătnicie a latinilor față de adevăr, voră a pune capăt tuturor discuțiilor, Vissarion fu singurul care stăruia

să continue, schimbându-se doar subiectul. „Putem spune încă o mulțime de lucruri frumoase (πολλὰ καὶ καλὰ),” fură cuvintele lui (Sir. vii, 6).

[95] Marcu a fost cel însărcinat să scrie latinilor un răspuns asupra purgatoriului, iar nu Vissarion; însă Vissarion a prezentat totuși și răspunsul său.

[96] Sir. v, 14-17.

[97] Sir. iv, 29.

[98] Sir. iv, 32.

[99] Sir. vii, 10.

[100] Sir. v, 14.

[101] Sir. v, 15.

[102] Prima zi de plată a grecilor a fost 2 aprilie, când li s-au dat 691 de florini în contul unei luni, deși li se datora plata pe o lună și jumătate (Sir. iv, 28). În a doua zi de plată (12 mai) au primit 689 florini (Sir. v, 9); în a treia (30 iunie), 689 florini; la 21 octombrie, 1218 florini pentru două luni. A cincea și ultima zi de plată la Ferrara a fost 12 ianuarie, 1439, când li s-au plătit 2412 florini pentru patru luni (Sir. vii, 14). Deci între a treia și a patra zi de plată trecuseră trei luni și douăzeci de zile, și tot atâta între a patra și a cincea.

[103] Sir. vi, 1-2.

[104] Sir. vi, 3.

[105] Karamzin, *Istoria Imperiului Rus*, Ed. lui Ernerling, t. v, pp. 161-165.

[106] Weissenberg, op. cit., S. 379. Chiar și Siropulos pomenește de această solie și de dezamăgirea Papei în privința Franței.

[107] Sir. vi, 5.

[108] Sir. vi, 9-10.

[109] Sir. vi, 12.

[110] Sir. vi, 13.

[111] Siropulos, ecclesiarhul, fusese numit între vorbitorii din partea grecilor dar, la cererea sa stăruitoare, i s-a îngăduit să se retragă (Sir. vi, 13).

[112] Sir. vi, 13; *Synod. Flor.*, pp. 43-44. Vezi și *Oudini comment. de Scriptor. Eccles.*, t. iii, p. 2342, despre Ioan de Monte Nigro, faimosul teolog al vremii sale și Provincial al Lombardiei. Tot acolo sunt înșiruite și cuvântările sale rostite la Sinodul de la Florența, în traducere grecească.

[113] Sir. vi, 14. Dorothei al Mitilenei ne dă o altă pricină pentru care Papa a refuzat să deschidă Sinodul în Catedrala de la început, anume faptul că Papa era atunci bolnav de gută (*Synod. Flor.* p. 41).

[114] Aici Siropulos și Dorothei se deosebesc puțin în privința timpului și numărului ședințelor Sinodului, ca și în privința felului cum s-au desfășurat lucrurile în timpul ședințelor. Siropulos socotește că au avut loc două ședințe înainte ca Marcu al Efesului să înceapă să citească hotărârile Sinoadelor Ecumenice asupra Simbolului Credinței; Dorothei numără patru ședințe. Siropulos spune că prima întâlnire a avut loc în 6 octombrie, a doua în 13 a aceleiași luni; pe când după socoteala lui Dorothei, prima s-a ținut în 8, a doua în 11, a treia și a patra în 14 și 15 octombrie. Siropulos spune că Sinodul a fost deschis de cuvântările Episcopului latin Andrei al Rhodosului; Dorothei pune acest cuvânt pe seama Arhiepiscopului grec Vissarion al Nikeii și zice că Andrei și-a rostit cuvântul la a doua ședință. Siropulos spune că Marcu al Efesului a ținut și el un cuvânt de început în timpul primei ședințe; Dorothei așează acest cuvânt în a treia ședință. Însă în același timp ei sunt de acord unul cu celălalt când zic că citirea actelor Sinodului a fost începută de către Marcu, la 16 octombrie, ziua celei de-a treia ședințe, după Siropulos, și a celei de-a cincea, după Dorothei. Răspunsul lui Andrei este pus de către Siropulos în următoarele trei ședințe: a patra, a cincea și a șasea; iar de către Dorothei doar într-a șasea și a șaptea, cu aceleași date fixate de Siropulos pentru ultimele două ședințe. În afară de numărul ședințelor, nu găsim alte deosebiri între istorisirile lui Siropulos și Dorothei; cea de-a șaptea ședință de la Siropulos corespunde cu a opta de la Dorothei, a opta cu a noua și așa mai departe. Apoi iarăși, a unsprezecea ședință a avut loc, după Siropulos, la 18 noiembrie, iar cea corespunzătoare la Dorothei, a douăsprezecea, în data de 15 a aceleiași luni. Care este pricina nepotrivirii dintre ei? Cel mai probabil ea trebuie căutată în inexactitatea și incorectitudinea Notelor Sinodului, folosite de amândoi scriitorii, cum se poate vedea din faptul că amândoi pomenesc cuvântările de la Sinod cu cuvinte absolut identice. Spre a fixa data ședințelor am putea recurge la notele despre data și numărul lor păstrate în memoriile rusești despre al 8-lea Sinod, scrise foarte probabil de către unul din însoțitorii ruși ai lui Isidor (*Vechea Bibliotecă Rusească*, op. cit., pp. 37-38). Scriitorul rus socotește cu o ședință mai puțin decât Siropulos, întrucât nu pune la socoteală ședința privită de Siropulos ca fiind a patra. În celelalte note despre data ședințelor el este de acord cu Siropulos, cu excepția datei primei ședințe, pe care, la fel ca Dorothei, o așează la 8 octombrie.

[115] *Synod. Flor.*, pp. 44-49.

[116] Sir. vi, 14; *Synod. Flor.*, pp. 60-75.

[117] Sir. vi, 18; *Synod. Flor.*, p. 84. Dorothei spune că întâlnirea din apartamentul Patriarhului a avut loc la 15 octombrie, iar Siropulos pe data de 14 a aceleiași luni.

[118] Αναγνωσθήτωσαν ἐν ταῖς ὑμετέραις συστάσεσιν, ὡς ὑμέτερον δίκαιον, οὐ μὴν ὡς ἀπὸ κοινῆς ἡ ἡμετέρας θελήσεως, au fost cuvintele lui Ioan atunci când Părinții s-au adunat să fie martori la citirea Canoanelor Sinoadelor (*Synod. Flor.*, p. 36).

[119] Sir. 1, 19.

[120] „Oprim,” scria Sf. Chiril, „orice fel de schimbare în Mărturisirea Credinței întocmită de sfinții Părinți de la Nikeia. Nu ne îngăduim nici nouă înșine, nici oricui altcuiva să schimbe ori să lase un cuvânt sau silabă din acel Crez” (*Binii Concil.*, t. i, par. 2, p. 430).

[121] *Binii Concil.*, t. xi, par. 1, p. 252.

[122] „Trebuie să ținem,” a spus Patriarhul, „sfântul Crez întocmit de Sinodul de la Nikeia prin harul Duhului Sfânt, primit de către Sinodul de la Constantinopol și întărit de către cel de la Halkidon” (*Binii Concil.*, t. ii, par 1, p. 732). În cuvântul lui Marcu se spune că citatul a fost luat din actele celui de-al Cincilea Sinod Ecumenic.

[123] „Noi am ținut întotdeauna,” zice Evtihie, „și încă ținem credința deslușită de către Părinții ce au fost de față la cele patru Sinoade, și urmăm întrutotul acelor Sinoade.” În cuvântul lui Marcu, epistola este citată după Papa Virgilie, fiind cuprinsă în întregime în epistola Papei și fiind aprobată de către el (*Binii Concil.*, t. xi, par. 2, p. 48).

[124] Syn. Sext. Act. xviii; *Binii Concil.* t.iii, par. 1, p. 182.

[125] *Binii Concil.*, ibid., p. 25. Într-o altă epistolă Papa Agathon scrie: „Scaunul Apostolic păstrează credința Sobornicească și Apostolească. Noi credem în Dumnezeu Tatăl, în Fiul Său cel Unul-născut, și în Duhul Sfânt, Domnul de Viață Dătătorul, Carele din Tatăl purcede, Cea ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și slăvit” (*Binii Concil.*, ibid., p. 46).

[126] *Binii Concil.*, ibid., pp. 685-693.

[127] Siropulos zice: ἑλληνικῶς ἔχον τὰ πρακτικὰ.

[128] Unii cred că Giuliano s-a referit la Martin, un polonez, Episcop de Gnesen, care spune în Istoria sa că al Doilea Sinod de la Nikeia a hotărât să admită purcederea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul (Zoernikov, *Tractatus de process. Spiritus S.*, 1774, par. 1, p. 199). Acest Martin a trăit în veacul al XIV-lea, pe când Sinodul se ținuse la sfârșitul veacului al VIII-lea: ce greutate poate avea o asemenea mărturie, când ea este contrazisă de multe alte copii în care adaosul Filioque nu apare? Pe deasupra, se pot aduce încă multe alte argumente spre a dovedi că Crezul nu a fost atins sau preschimbat la Sinodul al Șaptelea Ecumenic: (1) cum se putea face o adăugire la Crez fără să existe măcar o aluzie în înseși actele Sinodului asupra pricinii unei asemenea fapte? (2) Părinții celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic semnalează înainte de a începe citirea Crezului că „nu preschimbă nimic, nu adaugă sau scot nimic din învățătura de credință, și cu multă grijă păstrează Crezul predanisit lor de către Sinoadele de mai înainte.” (3) Chiar în Biserica Romei s-a rostit Crezul fără adăugire încă foarte multă vreme după al Șaptelea Sinod Ecumenic. Sub această formă (adică fără adăugire) a fost gravat din porunca Papei Leon al III-lea pe table de argint, în grecește și latinește, cum vedem din mărturia lui Fotie, în epistola sa către Episcopul Akileii, și chiar la scriitorii latini, Anastasie Bibliotecarul, Petru Damian și alții (Zoernikov, *ibid.*, p. 391). Chiar învățații latini mărturisesc că Biserica Romei nu a îngăduit rostirea la Liturghie a Crezului adăugit mai devreme de veacul al zecelea sau începutul celui de-al unsprezecelea (Le Quien, *Dissert. Damasc.*, i, pp. 13-15). (4) Cele mai vechi copii latine ale actelor celui de-al Șaptelea Sinod Ecumenic nu cuprind adăugirea la Crez. În biblioteca lui Petru Pitheus s-a păstrat o astfel de copie luată după o traducere făcută în veacul al nouălea de către Anastasie Bibliotecarul, dar fără adaosul Filioque (Pithaeus, *Hist. controversiae de process. Spirit. S.*, Paris, 1609). Asupra acestui subiect vezi Zoernikov, op. cit., pp. 198-202; Theofan Procopowitz, *Theologia Orthodoxa*, t. i, pp. 1072-1074.

[129] Sir. vi, 19; *Synod. Flor.*, pp. 85-117.

[130] Sir. vi, 19; *Synod. Flor.*, pp. 114-115.

[131] Anume ședința a șasea și a șaptea după socoteala lui Dorothei, sau a patra, a cincea și a șasea la Siropulos. Pentru cuvântarea lui Andrei vezi *Synod. Flor.*, pp. 136-183.

[132] Sf. Chiril spune (in Johann. Lib. 9, t. iv, p. 810): „Și eu voi ruga pre Tatăl și alt Mângâietor va da vouă (Ioan 14, 16). Fiul, fiind părtaș ființialelor bunătați (ἀγαθῶν) ale lui Dumnezeu Tatăl, are și pe Duhul Sfânt, întocmai așa cum se înțelege aceasta despre Tatăl – nu ca o adăugire ori ceva din afară (căci a cugeta astfel ar fi lucru prostesc și chiar nebunesc); ci la fel ca oricare dintre noi, El are Duhul Său în Sine, pe care El îl scoate în afară din Sine Însuși. Iată pentru ce Mântuitorul nostru L-a suflat în afară trupește, arătând prin aceasta că, așa cum răsuflarea iese din gura omului în chip trupesc, tot așa și Duhul (τὸ ἔξ αὐτοῦ) este suflat afară din ființa Dumnezeiască în chip vrednic de Dumnezeu.” Cuvintele acestea arată (1) că Duhul Sfânt, în ce-L privește pe Fiul, nu este nicidecum ceva străin Lui, ci este în chip ființial unit cu El, fiind deoființă cu El; (2) că, purcezând din ființa Dumnezeiască, El este revărsat de către Fiul. Așadar nu se spune nici un cuvânt despre veșnica Sa purcedere din Fiul.

[133] Sf. Vasilie cel Mare (*Ep. 38*, ed. Garnier) scrie: „Cel ce vorbește despre Duhul, vorbește despre El așa cum este în Sine, ca și despre Cel al Căruia Duh este, avându-L în același timp în gândurile sale și pe Fiul. Iar cel ce L-a primit pe Cel din urmă nu desparte pe Duhul de Fiul, ci adeverește propria credință în Trei, urmându-și unul altuia în ce privește orânduirea, dar în chip ființial uniți într-o Una. Cel ce vorbește doar despre Duhul, cuprinde în mărturisirea sa pe Acela al Căruia Duh este. Și întrucât ‘Duhul este al lui Hristos’ și ‘al lui Dumnezeu,’ cum zice Apostolul (Rom 8, 9), înseamnă că la fel cum omul ce apucă de capătul unui lanț trebuie în chip firesc să tragă cu sine și celălalt capăt, la fel și cel ce atrage Duhul, prin El atrage deopotrivă pe Tatăl și pe Fiul.” Este vădit că Sf. Vasilie vorbește aici despre necesitatea unei reprezentări concrete a Persoanelor Sfintei Treimi în ce privește ființa lor, dar nu în orice alt caz: altfel ar trebui să se atribuie Întruparea nu numai celei de-a Doua Persoane a Treimii, ci tuturor Persoanelor. Deci cuvintele Sf. Vasilie nu se pot folosi spre a dovedi ideea că dacă Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, aceasta implică în chip necesar purcederea sa și de la Fiul. Aceeași observație este valabilă și pentru celelalte cuvinte ale Sf. Vasilie luate de către Andrei din *Cuvântul despre Credință*.

[134] Problema admiterii de către Părinții Răsăriteni ai Bisericii a purcederii Duhului Sfânt de la Fiul a fost cercetată în ședințele de mai târziu ale Sinodului. Din această pricină nu ne vom opri asupra tăriei acestui argument, căci în răspunsul dat de Vissarion la cuvântul lui Andrei el a fost omis și lăsat până când aveau să aibă loc disputele următoare.

[135] *Binii Concil.*, t. iii, pars 1, sec. 1, pp. 27-28.

[136] *Ibid.*, p. 151.

[137] Ședințele s-au ținut la 1 și 4 noiembrie (Sir. vi, 21; *Synod. Flor.*, pp. 183-216.).

[138] *Binii Concil.*, t. 1, pars 2; Conc. Ephes., pars 3, p. 433.

[139] *Synod. Flor.*, pp. 216-217; Sir. vi, 21. Amândoi istoricii greci sunt de acord asupra acestui lucru.

[140] *Synod. Flor.*, pp. 218-242. Textul nu cuprinde sfârșitul cuvântării lui Ioan.

[141] *Synod. Flor.*, pp. 242-297. Aceste dispute au avut loc în ședințele din 11 și 15 noiembrie. Ele au reînceput în 4 și în 8 decembrie (*Synod. Flor.*, pp. 300-304); însă în Istoria lui Siropulos ele nu sunt descrise foarte amănunțit. Una din cuvântările lui Giuliano în apărarea adaosului Filioque a fost publicată mai pe urmă separat de către Abatele Rudesino Andosilla la Florența, în 1762.

[142] *Synod. Flor.*, pp. 287-289; Sir. vi, 22.

[143] Sir. vi, 23.

[144] Sir. vii, 3-6.

[145] Sir. vii, 6-7.

[146] *Synod. Flor.*, pp. 306-307; Sir. vii, 9-11.

[147] Pe vremea aceea se afla în fruntea Republicii Florentine Cosimo Medici, un om renumit pentru bogăția sa și dragostea față de știință. Papa începuse negocierile cu Florența printr-un abate florentin, Amvrosie Traversari, protejatul familiei Medici și mare favorit al Papei (Sir. vii, 1).

[148] Împăratul l-a trimis mai întâi la Florența pe ieromonahul Macarie, sub cuvânt că dorea ca acesta să-i găsească acolo niște manuscrise prețioase, iar apoi pe Ioan Disipatos (Sir. vii, 11).

[149] Sir. vii, 12; *Synod. Flor.*, pp. 308-315. Ultima adunare s-a ținut la 2 ianuarie, 1439.

[150] Sir. vii, 14.

[151] Cf. *Synod. Flor.*, p. 316. Siropulos spune că ciuma încetase (Sir. vii, 14).

[152] *Synod. Flor.*, pp. 322-340; Sir. viii, 1.

[153] Vezi Oudin., *Comment. de Scriptor. Ecclesiasticis.*, t. iii, în tratatul său; Ambrosius Camaldulensis, p. 2434. Hallam, în Istoria literaturii europene, semnalează incorectitudinea traducerilor sale (pt. i, pp. 79-80).

[154] În ediția operelor Sfântului Epifanie de iezuitul Petavius locul acesta sună în felul următor: τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἕξ αὐτοῦ τὸ δε Ἁγίον Πνεῦμα το παρ' ἀμφοτέρων, ἃ μόνον πίστει νοῶμενα ὑπὸ τῶν ἀγίων (Opp. S. Epiph., Ancoratus., t. ii, p. 75).

[155] Iată cum sună, în aceeași ediție, locul acesta complet: Εἰ τοίνυν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ ἑμοῦ, φησὶν ὁ Κύριος, λήψεται, ὃν γὰρ τρόπον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδέ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτως τολμῶ λέγειν, ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ δοξάζον ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, τὸ μαρτυροῦν περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (ibid., p. 78). Luând aceste cuvinte în deplinul lor înțeles, putem vedea că adăugirea verbului este la ultimele cuvinte (Care este de la Tatăl și de la Fiul) nu are nici un rost, precum și înțelesul cuprins în aceste cuvinte. Sf. Epifanie se folosește peste tot de cuvintele Scripturii, sau cel puțin vorbește întemeiat pe autoritatea ei. El spune la început *de la Tatăl purcede* (παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται) și în chip vădit vrea să spună același lucru la sfârșit prin cuvintele Care de la Tatăl (ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς). Și iarăși, după ce spune El va primi de la Mine, zice Domnul (ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται), exprimă același lucru la sfârșit, zicând kai ek tou Uiou. Altfel, este cu neputință să se explice pricina folosirii de către el a unor prepoziții diferite precum para și ek dacă ar fi dorit să exprime doar ideea de purcedere. Este vădit că el

a împrumutat aceste prepoziții din textul evanghelic, care deci trebuie să slujească pentru a defini sensul cuvintelor.

[156] *Synod. Flor.*, p. 470.

[157] Explicarea acestor pasaje din lucrările Sfântului Epifanie și observații asupra interpolării lor în versiunile latine târzii se pot găsi în lucrarea lui Zoernikov, *Tractatus Theolog.*, pp. 314-318.

[158] Vezi în rusește *Operele Sfinților Părinți*, an iv, cartea I, p. 199. Vezi și Zoernikov, *op. cit.*, p. 26.

[159] *Synod. Flor.*, pp. 341-375. Nu pomenim aici aceste dispute, ce au foarte puțin de-a face cu subiectul – cercetarea învățaturii vechilor Părinți ai Bisericii asupra purcederii Duhului Sfânt – dispute ce explică prea puțin învățătura, chiar în forma înfățișată de teologii scolastici ai Evului Mediu, și deci nu arată defel cum anume erau privite raționamentele lor de către dascălii ortodocși ai Bisericii Răsăritene. În loc de aceasta, vom trimite la o lucrare aparte a lui Marcu al Efesului, intitulată *Περὶ τοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, συλλογιστικά κεφάλαια*, publicată în grecește împreună cu traducerea grecească a lucrării lui Zoernikov, t. xi, pp. 709-741. Aici, în cincizeci și șapte de capitole, învățatul Păstor din Efes folosește aceleași arme dialectice, cum foloseau îndeobște latinii, împotriva lui Thomma din Aquino ș.a. Tot acolo găsim și câteva răspunsuri mai răspicite la raționamentele lui Ioan, deși acesta nu e pomenit cu numele.

[160] *Synod. Flor.*, pp. 375-406.

[161] Mai apoi s-a înfățișat Sinodului o altă copie a cuvintelor Sf. Vasilie împotriva lui Evnomie, unde pasajul citat a rămas tot în forma sa coruptă. Marcu, uitându-se la această copie, a descoperit că era scrisă de aceeași mână ca și prima (*Synod. Flor.*, p. 414).

[162] *Operele Sfinților Părinți*, an iv, cartea I, p. 127. În diferitele ediții ale operelor Sf. Vasilie pasajul acesta se găsește sub forma citată de Marcu: Par. 1618, t. ii, p. 78; Venet. 1535, fol. 87; Basiliae, 1551, p. 676; 1565, p. 139; 1566, p. 339; Paris, 1566, p. 218. Vezi Zoernikov, *op. cit.*, p. 219 et seq. Aceeași variantă se află în ediția benedictină, socotită cea mai bună, Paris, 1730 și 1839. Pe deasupra, eruditul editor observă că, din cele șapte copii folosite de el, numai una cuprindea varianta apărută de Ioan la Sinodul de la Florența. În manuscrisul Bibliotecii Sinodale din Moscova (in Matthiae cat. No. 23, cent. xi) pasajul este identic cu textul lui Marcu al Efesului (*Operele Sf. Părinți*, an iv, cartea I, p. 129 și note). Varianta coruptă se găsește pentru prima dată în lucrarea latină a lui Hugo Eterianus împotriva grecilor, de la mijlocul veacului al doisprezecelea; tot la aceasta face aluzie și Vissarion, cum se vede din versiunea grecească a lucrării (Allat., *De Cons. Eccles.*, p. 654), și de asemenea din ediția următoare (in *Maximâ Biblioth. Patrum*, t. xxii, p. 1176). Dar Nichita, Mitropolitul Thessalonicului, care în același veac a scris o respingere a lui Eterianus, chiar dacă și el învăța greșit asupra purcederii Duhului Sfânt, citează totuși cuvintele Sf. Vasilie cu sensul lor autentic. Acest lucru e dovedit și de către Nil Cavasila în cartea sa împotriva învățaturii latine despre purcederea Duhului Sfânt (Vezi Allatius de Nilis, *περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγος Λατίνων*, Fabr. Bibl. Gr. ed. vet. ad calcem, t. v, p. 65). În sfârșit, Ghennadie Sholarios, Patriarhul Constantinopolei, în veacul al cincisprezecelea indică de asemenea varianta corectă a pasajului din lucrarea lui Nichita din Thessalonic (*Op. Sf. Păr.*, an iv, cartea I, p. 132 și note).

[163] Ἔστι μὲν ἀνάγκη καὶ κατὰ τι τέταχθαι τα Θεῖα Πρόσωπα. Υἱὸς μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμπας, μετ' αὐτὸν ὀφείλει ἀριθμεῖσθαι, καὶ κατὰ τοῦτο τρίτον ἀφείλει ἀριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἵνα με παρατάττομεν τοῦ Υἱοῦ, δόξη καὶ αὐτὸ Υἱὸς εἶναι (*Synod. Flor.*, p. 430).

[164] Sf. Athanasie, *Opp.*, Ed. Montfaucon, t. iii, pp. 206-230. În lucrările Sfântului Athanasie nu citim ἕκ τῆ οὐσίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ci εἰ οὐ ἔστι τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ οὐσίας, „de nu este de o ființă cu Tatăl și cu Fiul.” Se socotește însă că lucrarea aceasta nu aparține lui Athanasie.

[165] Locul acesta este deslușit mai deplin în lucrarea lui Zoernikov, *op. cit.*, pp. 759-761).

[166] În omilia despre deoființimea Fiului și Duhului Sfânt cu Tatăl, împotriva savellienilor (*Opp. Sf. Athanas.*, *op. cit.*, t. iii, pp. 37-48). Editorul găsește o izbitoare asemănare între această omilie și un cuvânt al Sf. Vasilie, îndreptat tot împotriva savellienilor (Ed. Garnier, Omil. xxiv), și de aceea o așează între lucrările îndoielnice ale Sfântului Athanasie.

[167] Se socotește că omilia aceasta nu aparține Sf. Vasilie.

[168] Cuvintele grecești sunt: οὐδε γὰρ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τίνα λαμβάνομεν, καθ' ὃν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα. Ioan traduse cuvintele citate astfel: „Noi nu primim de la Duhul, precum Duhul de la Fiul.” Ca răspuns la traducerea sa, Marcu spuse foarte nimerit că (1) nu se spune λαμβάνει το Πνευμα, ci doar καθ' ὃν τρόπον ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ Πνευμα, deci verbul rămâne același, λαμβάνομεν; (2) că traducerea, prin însuși înțelesul ei, nu corespunde scopului propovăduitorului, care dovedește că este un Tată, un Fiul și un Duh Sfânt. De cel dintâi nu se îndoiește nimeni; al doilea e dovedit prin aceea că Duhul, deși purcede de la Tatăl, nu este Fiul, și se numește Duhul Sfânt; al treilea, prin aceea că noi nu primim pe nimenea de la Duhul, precum primim de la Fiul pe Duhul Sfânt cu Dumnezeieștile Sale daruri. Ordinea însăși a cuvintelor cere să se dea o asemenea tâlcuire. Dimpotrivă, traducătorul latin introduce o idee cu totul străină, ce nu are legătură reală cu ideile de mai înainte. Iată însă ce fel de înțeles dădu Ioan cuvintelor citate: Duhul primește firea Dumnezeiască de la Fiul, iar noi darurile harului. Cea dintâi nu este creată, spuse Ioan; celelalte sunt create.

[169] Sir. v, 18.

[170] Pentru tăcerea sa cu acest prilej Marcu a fost pe nedrept defăimat de către Papa și de către alții (de pildă Iosif Metho, în obiecțiile sale la epistola lui Marcu). Vom vedea în continuare că grecii nu discutau acest subiect nici măcar după ce se învoiseră cu unirea cu Roma.

[171] Sir. viii, 1.

[172] „Despre Teologie”, iii, în *Op. Sf. Pār.*, *op. cit.*, pt. III, p. 54.

[173] Trebuie amintit că autenticitatea acestei cărți apocrife nu era contestată pe atunci de către latini.

[174] *De div. nominib*, II, 5. (Pt. trad rom. cf. Sf. Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, trad. D. Stăniloae, Ed. Paideia, București, 1996, p. 141.)

[175] *Despre Duhul Sfânt, către Amfilohie*, cap. XVIII.

[176] Canonul VII. În loc de „sau,” Marcu al Efesului a folosit cuvântul toutésti.

[177] *Canoanele Bisericii*, Hammond, p. 69.

[178] Θεολογία. Părinții din vechime foloseau acest cuvânt pentru învățătura legată nemijlocit de Dumnezeu, spre a o deosebi de învățătura despre Întrupare sau despre iconomia mântuirii omului.

[179] *Synod. Flor.*, pp. 511-550.

[180] *Synod. Flor.*, pp. 492-493. Ο Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ τὸ εἶναι καὶ το προβάλλειν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ' ἐξ ἐκείνου; κατὰ τούτον τὸν λόγον ἀρχυειδως καὶ ἀπλῶς αἴτιον τοῦ Πνεύματὸ ὁ Πατήρ.

[181] Ideea lui Maxim este exprimată astfel: ἀλλ' ἵνα καὶ δι' αὐτοῦ προίεναι καὶ ταυτὴ τὸ συναφὲς τῇ ἀπαράλλάκτον παραστήσωσι. Înțelesul cuvintelor citate poate fi lămurit de traducerea și explicația scriitorului latin Atanasie Bibliotecarul (ix, c), cf. Zoernikov, p. 409.

[182] *Synod. Flor.*, pp. 550-554. Dorothei confirmă și el că cei doi Episcopi au fost opriți să se mai arate la Sinod.

[183] *Synod. Flor.*, pp. 555-562.

[184] *Synod. Flor.*, p. 563.

[185] Sir. viii, 5.

[186] Sir. viii, 7.

[187] *Synod. Flor.*, pp. 590-595.

[188] Sir. viii, 4.

[189] Allat., *De perpet. consens.*, pp. 705, 930.

[190] Sir. ix, 5.

[191] Sir. viii, 4.

[192] Sir. viii, 7; ix, 1.

[193] Sir. viii, 6; ix, 2. Atunci li s-au dat 1208 florini pentru două luni.

[194] Sir. x, 3-17.

[195] De la ultima ședință a Sinodului (24 martie) până la Paști (5 aprilie) nu erau mai mult de douăsprezece zile.

[196] *Synod. Flor.*, op. cit., p. 562.

[197] Mihail, Patriarh al Constantinopolei spre sfârșitul veacului al doisprezecelea, scrie: „Ar fi drept să-i anatematizăm pe latini și să-i numim eretici. Dar Părinții Ortodocși au ușurat osânda; ei n-au făcut decât să-i îndepărteze pe latini și să se lepede de ei, dar nu i-au numit pe față eretici, nici i-au pus întru aceeași osândă cu ereticii” (Allat., *De consens. Eccl.*, p. 617).

[198] *Synod. Flor.*, pp. 563-568; Sir. viii, 2.

[199] Este adevărat că Dorothei pomenește faptul că în timpul celei de-a treia întruniri în apartamentele Patriarhului toți cei de față aproape că se învoiseră cu propunerea lui de unire cu latinii, pe temeiul mărturiei Părinților Latini și al cuvintelor lui Tarasie, Patriarhul Constantinopolei. Dar aceasta vine în contradicție cu faptul că după aceea Împăratul a cerut Papei să-i arate unele mijloace de împăcare (*Synod. Flor.*, p. 569).

[200] *Synod. Flor.*, pp. 566-569. Siropulos pomenește doar acele întruniri ce s-au ținut în prezența Împăratului.

[201] *Synod. Flor.*, pp. 569-574; Sir. viii, 8.

[202] *Synod. Flor.*, t. ii, pp. 187-274. Spre a înțelege corect pasajele luate de Vissarion din scrierile Părinților Bisericii Răsăritene trebuie să-i trimitem pe cititorii noștri la lucrarea lui Adam Zoernikov. Acolo autorul dovedește că Părinții Apuseni ai primelor opt veacuri au învățat deopotrivă cu cei Răsăriteni că Duhul Sfânt purcede doar de la Tatăl (*Tractatus*, iv).

[203] Avem în vedere cele trei cuvântări puse pe seama lui Gheorghie Sholarios, aflate de obicei în Apendicele la Actele Sinodului de la Florența sub forma unei singure cuvântări (*Synod. Flor.*, t. ii, pp. 28-186). În ce privește epistola ce precede cuvântările, atribuită tot lui Sholarios, ea este vădit neautentică. Vide disertația lui Renaudot, *De Ghennadio Scholar.*, Fabr. Bibl. Graec., Ed. Harles, xi, pp. 364 și 371.

[204] Mai apoi, când Vissarion începu să-l ponegrească pe Marcu că se învoia cu învățătura latină, cerând doar scoaterea adăugirii la Crez, Marcu dădu o explicație cu totul potrivnică acestei idei (Sir. viii, 16).

[205] *Synod. Flor.*, pp. 580-583; Sir. viii, 11-12.

[206] Foarte probabil Siropulos citează atât acest act cât și răspunsul grecilor în forma originală, iar *Ist. Sinodului Florentin* doar în rezumat. Pe deasupra, Siropulos pomenește obiecțiile latine la răspunsul grecilor. Autenticitatea actelor citate de Siropulos este recunoscută de Le Quien, *Dissert. Damasc.* i, 27.

[207] *De Fide Orthod.*, Lib. I, cap. xii, Ed. Le Quien, p. 148.

[208] Lucrarea poartă numele de *Ἐπιγραφαὶ*. Este tipărită de către Allatius în *Graec. Orthodoxa*. t. ii, p. 522. Pasajele la care se face aluzie se găsesc la începutul cărții, pp. 525-526.

[209] Τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον. În actele Sinodului de la Nikeia pasajul arată astfel: Ἐκπορευόμενον μὲν τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ ὄν τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ ἐξ αὐτοῦ ἡμῖν ἀναβλύζον ἐστὶ, σαφέστατα ἐν εὐαγγελίοις ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ Κύριος... Deci anablúzon nu implică veșnica purcedere a Duhului Sfânt de la Fiul, ci trimiterea Sa la noi. Vekkos omite umin. Vezi Zoernikov în traducerea greacă, t. i, pp. 218-219.

[210] Lib. I, de adoratione, p. 9. Vezi explicarea pasajului la Zoernikov, *Tract.*, p. 836.

[211] Potrivit amintirilor rusului nostru, această ultimă întrunire a avut loc la 2 mai (Vechea Bibl., t. vi, trat. 42).

[212] Sir. viii, 13-16; *Synod. Flor.* pp. 583-588.

[213] *Synod. Flor.*, pp. 589-601; Sir. ix, 1-6. În Istoria Sinodului de la Florența multe dintre întrunirile ținute între 2 și 28 mai nu sunt pomenite. Însă Siropulos vorbește despre ele, dar și el, la rândul său, nu vorbește despre cuvântarea Papei către Episcopi.

[214] În ce privește amănuntele acestei întruniri și a celor următoare, în care s-a hotărât unirea cu Biserica Romei, ne-am călăuzit în principal după Siropulos. Istoria lui Dorothei este vădit părtinitoare față de latini. Însă amândouă istorisirile se potrivesc destul de bine în punctele esențiale.

[215] Nici Siropulos și nici Dorothei nu pomenesc exact cuvintele luate din scrierile vreunui din acești Părinți. Iată de ce nu putem arăta aici cât de parțială a fost redarea pasajelor, în care nu se spunea nimic în folosul latinilor. Lista pasajelor se poate vedea la Zoernikov.

[216] Sir. ix, 9. Vide Ist. *Sinod. Flor.*, 3 iunie.

[217] Siropulos spune limpede că părerea Patriarhului a fost consemnată cam în această formă (ix, 9). Și *Istoria Sinodului de la Florența* o citează cuvânt cu cuvânt, întărind mărturia lui Siropulos că părerea lui a fost consemnată în scris. Avem motive să credem că Siropulos este mai exact când așează întâmplarea în prezenta ședință, iar nu în cele dinainte.

[218] Sir. ix, 12; *Synod. Flor.*, pp. 601-620. Vom da cititorilor noștri câteva amănunte despre tristul eveniment, citând chiar cuvintele preacinstitului Marcu al Efesului. În Epistola asupra Sinodului Florentin el scrie: „Trădătorii propriei mântuirii nu s-au mulțumit până ce nu au dobândit o mărturisire publică a Crezului Latin într-o adunare convocată și cinstită de prezența Împăratului, Patriarhului și Despotului. Înfățișând unele locuri din lucrările Dascălilor Apuseni și ale marelui Sfânt Chiril, prielnice, chipurile, latiniei, după ce mai înainte se năpustiseră unul câte unul asupra mea cu sofismele lor, întrebară apoi pe cei de față la Sinod ce cred despre locurile înfățișate și dacă mărturisesc pe Fiul drept Cauză a Duhului Sfânt. Cei de față răspunseră că nu se îndoiau de autenticitatea pasajelor, încrezându-se în Epistola dumnezeiescului Maxim; dar cei mai mulți dintre membri nu voră să primească pe Fiul drept Cauză a Duhului (după cum ziceau acele locuri), fiindcă și înțeleptul Maxim are aceeași părere despre locurile cu pricina. Dar cei ce cutezară a zice că ceva este rău, ispitiți cu tot felul de făgăduieli deșarte, nu mai voră să audă nimic, zicând că Fiul este Cauza Sfântului Duh – lucru nici măcar pomenit în citatele latine. Cuvintele lor fură întărite de jalnicul Patriarh, care le era prielnic de la început și aștepta acum cu nerăbdare să scape, însă zadarnic, căci era sortit morții. Eu mi-am scris părerea sau mărturisirea de credință, căci ne învoisem ca fiecare să-și dea părerea în scris. Dar când am văzut că toți erau foarte aprinși pentru unire și că tovarășii mei de mai înainte căzuseră în aceeași greșală cu ei și că toți uitaseră să-și scrie părerile, mi-am ținut înscrisul pentru mine, temându-mă ca nu cumva eu însumi să mă primejduiesc stârnindu-le mânia. Dar cu îndrăznire mi-am deslușit părerea prin viu grai, arătând că cuvintele Părinților Răsăriteni și Apuseni se pot împăca unele cu altele numai prin deslușirea dată lor în Epistola lui Maxim, cum că Fiul nu trebuie socotit Cauză a Duhului. Pe deasupra, în ce privește adăugirea, i-am înștiințat că nu o încuviințez în Crezul Latin, fiind o adăugire făcută fără temei îndestulător. După care ei și-au văzut de treabă; iar eu, lăsându-i în

voia lor, m-am ținut și mă țin departe de toate, spre a-mi dăruia tot timpul Sfinților Părinți și Dascăli.” Scrisoarea sa e prezentată fragmentar în răspunsul dat ei de către Iosif Metho (*Synod. Flor.* t. xi, pp. 345-357).

[219] *Sir.* ix, 13.

[220] *Synod. Flor.*, pp. 621-624.

[221] *Synod. Flor.*, pp. 620-626.

[222] *Sir.* ix, 16.

[223] *Cronica lui Nicon*, v. 145, ed. lui Stroev, part. a ii-a, § 30. În *Vechea Bibliotecă*, vi, 60, ziua lunii este aceeași dar, în loc de iunie, este scris din greșeală aprilie.

[224] *Hist. Chronolog. Patriarcharum Constantinopolitanorum in Actis SS. Augusti.*, t. i, p. 185, n. 1119.

[225] *Sir.* ix, 16.

[226] *Allat., De consensu Eccles.*, p. 908.

[227] Din câte știm, pe lângă menționarea actului în Istoria Sinodului de la Florența, el mai este menționat în replica lui Iosif Metho la epistola lui Marcu (*Sinod. Flor.*, t. ii, p. 353). Iosif a trăit în a doua jumătate a secolului al XV-lea (*Fabr. Bibl. Gr.* xi, Ed. Harl., p. 458; *Allat., De consensu*, p. 933).

[228] *Synod. Flor.*, pp. 631-638.

[229] *Sir.* x, 3.

[230] *Sir.* x, 2.

[231] *Synod. Flor.* pp. 539, 641.

[232] *Synod. Flor.*, pp. 647-652; *Sir.* x, 5. Hotărârea a fost scrisă în latinește de către Amvrosie Traversari și tradusă în grecește de către Vissarion.

[233] *Sir.* x, 4.

[234] *Sir.* x, 19.

[235] *Sir.* ix, 12; x, 8. Într-unul din manuscrisele Bibliotecii Sinodale din Moscova (N. xiii), între iscălituri nu se află cele ale Mitropoliților Trapezuntului și Kizicului. Foarte probabil că omisiunea se datorează neglijenței copistului. De asemenea, nu se găsește niciunde între iscăliturile grecilor numele episcopului rus Avramie al Suzdalului, care îl însoțea pe Isidor; iată de ce Amirutios scrie: oute tou RwsiaV taiV upografaiV sunqemenou (*Allat., De consens.*, p. 908). Dar iscălitura lui Avramie se află în manuscrisul florentin al Actelor Sinodului (Vide Saharov, *Călătoriile rușilor*, St. Petersburg, 1837, pt. 11, p. 85). În descrierea călătoriei lui Isidor se spune că Avramie a fost silit să iscălească, după ce fusese întemnițat o săptămână întreagă de către Isidor. În orice caz, este de-ajuns să menționăm că în Apus se

gădesc vreo zece copii originale ale hotărârii, pe când la Sinod s-au scris doar cinci (Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, ii, § 544).

[236] Sir. x, 8-9.

[237] În timpul Liturghiei, când Papa își spăla mâinile de trei ori, apa i-a fost adusă a doua oară de către unul din trimișii ruși, probabil Toma din Tver, la cererea lui Isidor, din respect, cum zicea el, față de rangul Cneazului rus (Sir. x, 10).

[238] *Synod. Flor.*, pp. 653-670.

[239] Sir. x, 11.

[240] Este vorba de Cardinalul Francisc Condolmier, nepotul Papei (Chalcedon, L. vi, p. 159; Le Quien, *Or. Chr.*, t. iii, pp. 834-835).

[241] *Synod. Flor.*, pp. 670-675; Sir. x, 12.

[242] Sir. x, 15-16. Istoricul bizantin Dukas, deși ține partea latinilor, observă totuși cu îndreptățire că Marcu este κανὼν καὶ στάθμη ἀπορέκτατος (c. xxxi, p. 119).

[243] Sir. x, 12.

[244] *Vechea Bibl. Rusă* vi, § 44.

[245] Cf. grammata papală către Isidor, republicată în tom. I din *Hist. Rusiae Monumenta*, Nr. 121.

[246] *Synod. Flor.*, p. 676; Sir. x, 17; *Vechea Bibl. Rusă* vi, § 44.

[247] Sir. xi, 2.

[248] Sir. xi, 1-4.

[249] Sir. xi, 5-10.

[250] Dukas, c. xxxi, pp. 120-121, Ed. 1649.

[251] Sir. xii, 1; Coll. Cruci. *Turco-Graecia*, l. i.

[252] Căci în multe biserici numele Împăratului nici nu se pomenea la slujbe (Sir. xii, 2).

[253] Sir. xii, 2-5. Cf. cap. II. Între scrierile lui Marcu se află una intitulată *De Fuga mea* (Fabr., xi, p. 675).

[254] Într-o scrisoare către Constantin, un alt frate al Împăratului, despre care Papa primise vești mai favorabile de la Episcopii săi din Constantinopol, Papa scria: „In ea causa (unione) per carissimum in Christo filium nostrum Johanem Palaeologum Romanorum Imperatorem hactenus satis tenue et tepide est processum.”

[255] Sir. xii, 11.

[256] Scrisoarea a fost scrisă în luna decembrie, indictul al 6-lea, ceea ce corespunde anului 1442. Numele Patriarhului nu este pomenit în epistolă, care se găsește în Allat, *De consen.*, pp. 942-945.

[257] În același indict ca și cea precedentă. Ea se află în Allat., *De consensu*, pp. 939-941.

[258] Cunoaștem existența (a) unei epistole circulare a lui Marcu, în care își spune părerea despre Sinodul de la Florența. Este publicată, împreună cu obiecțiile scrise de Iosif din Metho, în Actele Sinodului de la Florența, tom ii, pp. 274-361. (b) Altă epistolă, cu același cuprins, publicată împreună cu obiecțiile scrise de Grigorie Protosinghelul, pp. 326-475. (c) Mărturisirea lui Marcu al Efesului, pregătită mai întâi pentru a fi înfățișată Sinodului de al Florența și publicată apoi într-o formă mai cuprinzătoare. Ea se păstrează în grecește, în manuscris. Obiecțiile împotriva ei au fost scrise tot de Grigorie; ele nu dovedesc decât că cuvintele lui Marcu erau foarte primejdioase pentru potrivnici săi. (Cf. *Fabr. Bibl. Graec.*, Ed. Harles, xi, pp. 393, 673 et seq.)

[259] *Synod. Flor.*, t. ii, p. 369 et seq.

[260] Se păstrează o scrisoare a lui Marcu către Gheorghie Sholarios, în care îl muștră pentru inutila grabă de a primi împăcarea Bisericii. Vezi *Fabr. Bibl. Graec.*, Ed. Harles, t. xi, pp. 364-365. Același lucru este mărturisit și de către Manuil Ritorul în lucrarea sa *Marcu al Efesului și Sinodul Florentin* (Manuscris din Bibl. Sinodului, n. 396).

[261] Vezi cuvintele hartofilaxului Mihail Valsamon în darea de seamă către Împăratul Ioan Paleologul (Allat, *De cons.*, p. 924).

[262] Publicată de Dosithei, *Patr. de la Ierusalim*, εν Τομω καταλλαγης

[263] Extrase din epistola sa către Dimitrie, despotul Nafpliei, la Allat, *De cons.*, p. 882 et pass.

[264] *Fabr. Bibl. Graec.*, Ed. Harles, t. xii, p. 100. Extrase din ea sunt publicate în Allat, *De cons.*, p. 908 et pass.

[265] Le Beau, *Livr.* 118, § 5-16.

[266] Am pomenit mai sus obiecțiile lui Grigorie. Pe lângă acestea, Grigorie a trimis și o apărare a învățaturii latine Împăratului din Trapezunt (*Orthod. Graec.*, t. 1, pp. 419, 468) și i-a cerut lui Vissarion să scrie unele obiecții la silogismele lui Marcu împotriva învățăturilor latine (*Fabr.*, xi, p. 394).

[267] Controversa lui Marcu al Efesului și a lui Gheorghie Sholarios cu Vartholomei, Episcopul Coronei, este bine cunoscută, fiind pomenită de către Antonie Florentinul în manuscrisul său din anul 1445 (Cf. Zoernikov, p. 1042). Din dispută au rezultat cele două cărți ale lui Sholarios despre purcederea Duhului Sfânt. Amândouă au fost scrise pentru Împăratul Trapezuntului. Prima a fost publicată în grecește la Londra, în 1624, deși sub un alt nume: Σύνταγμα, ἐπιγραφόμενον Ορθοδόξου καταφύγιον. Cealaltă se păstrează în manuscris. Vezi *Fabr. Bibl. Graec.* xi, 384 et seq. 392; Le Quien, *Dissert. Damasc.* i, p. 30. Despre Vartholomei, Episcopul Coronei, vezi Le Quien, *Or. Chr.*, t. iii, pp. 900 și 1040.

[268] Le Quien, *Or. Chr.*, t. iii, p. 835. Așa scrie Papa Pius al II-lea, dându-i lui Isidor, fostul Mitropolit al Rusiei, titlul de Patriarh al Constantinopolei (în 1459) după moartea lui Grigorie.

[269] Papa Nicolae al V-lea scria în 1451 Împăratului Constantin Paleologul: Et ecce jam tot anni transiere, ex quo ista facta sunt, et tamen apud Graecos unionis hujusmodi decretum silentio tegitur, nec ulla spes elucet ut violetur, qui ad hane unionem amplectendam dispositi esse videantur (Zoernikov, p. 1046).

[270] Vezi darea de seamă (ἀναφορά) a episcopilor și clericilor din Constantinopol din cartea lui Nestorie, Patriarhul Ierusalimului, despre autoritatea papală, tipărită la Iași în 1682, pp. 233-236. Data acestei dări de seamă se poate determina din următoarele împrejurări: (a) părerea Patriarhilor Răsăriteni despre unire era deja cunoscută; (b) Constantinopolul avea un Patriarh, a cărui ortodoxie doreau să o dovedească episcopii și clericii. Poate fi vorba fie de ultima perioadă a cărmuirii lui Mitrofan, fie de vremea lui Grigorie.

[271] Drept dovadă – pe lângă mărturiile scoase de Zoernikov din Actele Sinodului din Constantinopol, 1450-1451 (Zoernikov, p. 1044) – putem înfățișa chiar cuvintele lui Gheorghie Sholarios (*Împotriva adăugirii la Crez*), citate de Patriarhul Dosithei în *Istoria Patriarhilor Ierusalimului* scrisă de el (Cartea 10, pt. 1, cap. 13, § 9): „În ce-l privește pe acest Ioan, știm cât se poate de bine cum cugeta despre treburile de la Florența și cu câtă băgare de seamă asculta răspunsurile noastre, cum nu a silit pe nimeni și ne-a îndemnat să păstrăm învățătura Părinților; cum a încuviințat pe cei ce au făcut astfel și i-a disprețuit pe toți cei ce cugetau împotriva. Toți suntem martori la aceasta; fiecare dintre noi a auzit-o chiar de pe buzele lui. Totuși la început - temându-se de frică acolo unde nu era frică – nu a îngăduit să se facă public acest fapt atât de mântuitor pentru sufletul lui” (p. 932). Manuil Ritorul atribuie lămurit întoarcerea lui Ioan Paleologul la Ortodoxie stăruințelor lui Marcu al Efesului: τοὺς μὲν ἐπανακτησάμενος, καὶ αὐτὸν δῆτα τὸν αἰδέσιμον Βασιλέα (Cod. Mo. Synod. Bibl. sec. catal. Mathaei n. 393, p. 119).

[272] Allatius este cel dintâi care a dat informații despre acest Sinod în addenda la cartea sa *De Ecclesiae Orientalis et Occidentalis perpetua consensione*, pp. 1380-1389. Allatius se îndoia de existența acestui Sinod, găsind în actele sale unele nepotriviri de date și contradicții cu istoria contemporană. Mai apoi Patriarhul Ierusalimului, Dosithei, a publicat actele Sinodului în lucrarea sa *Τόμος αγάπης*, într-o formă mai corectă, iar în *Istoria Patriarhilor Ierusalimului* el a respins obiecțiile lui Allatius (tom ii, cartea 10, cap. 9, pp. 915-917). La fel și Zoernikov, necunoscând copia mai corectă a acestor acte, a încercat să rezolve obiecțiile lui Allatius (tom ii, pp. 1052-1058). Nu toate neînțelegerile au fost lămurite, motivul fiind, pe cât se pare, faptul că copia originală a actelor, așa cum se spune în pagina de titlu, nu a fost luată din codexul bisericesc, ci din biblioteca particulară a lui Constantin Laskaris, probabil sub o formă prescurtată și nu cu totul exactă. Aceasta ne ajută să explicăm de ce, la Sinod, Macarie al Nicomidiei îl numește pe Mitropolitul Kievului Dorothei, când de fapt Mitropolitul de atunci al Kievului și al întregii Rusii era Iona. Aici vom nota doar că (a) Patriarhii Răsăriteni, în γράμμα dată Mitropolitului Arsenie în aprilie, 1443, amânaseră cercetarea ortodoxiei episcopilor hirotoniți de Mitrofan până la Sinodul Ecumenic (ἄχρις ἂν ἐξετάσθῃ ἡ εὐσέβεια κοινῶς τε καὶ οἰκουμενικῶς); că (b) Episcopii și clerul din Constantinopol, în darea de seamă (ἀναφορά) către Împărat, arătau și ei necesitatea chemării Patriarhilor Răsăriteni la un Sinod în Constantinopol, făgăduind să le scrie (Νεκταρίου, p. 235); că (c) Amirutios scrie că Patriarhii Răsăriteni prezenți la Sinod au respins iscăliturile vicarilor lor (Οἱ Πατριάρχαι τὰς ὑπογραφὰς τῶν οἰκείων ἐπιτρόπων εὐλόγως καὶ συνοδικῶς ἠθέτησαν). Nu cunoaștem vreun alt Sinod în care să se fi făcut acest lucru, afară de Sinodul de la Constantinopol din 1450-51. Că (d) deși numele Patriarhului Athanasie, ales în locul lui Grigorie, nu este pomenit în manuscrisele bizantine contemporane, totuși în istorisirile rusești despre căderea Constantinopolului întâlnim adeseori un nume asemănător, viz. Anastasie, Patriarhul Constantinopolei (Manuscr. lui Nikon, t. v).

[273] Ghennadie a rostit un panegiric la catafalcul acestui cinstit părinte (Fabr. xi, p. 392), iar fratele lui Marcu, Ioan Evghenikos, a alcătuit o slujbă pentru pomenirea morții sale (*ibid.* p. 653). Nestorie, Patriarhul Constantinopolei, spune că, potrivit mărturiei unui călugăr bătrân, pomenirea morții lui Marcu era ținută la Constantinopol în fiecare an de către familia Evghenikos, din care se trăgea Marcu (Περὶ τῆς ἀρχῆς, p. 186). Testamentul lăsat de Marcu lui Sholarios e publicat de Renaudot, împreună cu Omiliile lui Sholarios asupra Euharistiei. *Viața lui Marcu al Efesului*, alcătuită de fratele său Ioan, e pomenită în Montfaucon manuscr. Bibl. Bibliothecarum, p. 778.

[274] Fabr., xi, pp. 358-383.

[275] Așa cum scrie Dukas, partizan al Bisericii Romei (p. 142).

[276] Această predică e cuprinsă în Istoria lui Dukas, p. 142, și în manuscris, între operele lui Ghennadie (Fabr. Bibl. Graec. t. xi, p. 259). Ambele versiuni se potrivesc în punctele esențiale. Cităm aici cuvintele din amândouă.

[277] Dukas, cap. 36.

[278] Dukas, cap. 37. Despre lucrările lui Ghennadie din acea perioadă vezi Renaudot, Fabr. Bibl. Graec, pp. 358-359.

[279] Weissenberg, op. cit., 11 Band, S. 434.

[280] Despre Daniil vezi *Istoria Imperiului Rus*, t. v, p. 311, și *Documente istorice*, publicate de Comisia Arheologică, t. i, n. 52.

[281] *Gramma* din 5 febr., 1441, e tipărită în *Documente istorice*, t. i, n. 259.

[282] Am putea cita aici părerea unui învățat latin, apropiat Papei Eugenie, anume Amvrosie Traversari. El scrie: „Cât am stat la Florența, am fost silit să aud și să văd făcându-se lucruri ce nu se putea să mă lase nepăsător, lucruri ce s-au folosit dintotdeauna pentru cu totul altceva. Ca să spun drept, mai bucuros mi-aș petrece vremea cu țărani de la mănăstirea noastră, decât cu stâlpii pământului, și chiar cu Papa de la Roma” (xi, s. 423-424).

CUPRINS

Introducere	3
Capitolul I. Starea imperiului răsăritean și a Bisericii Romei înainte de Sinodul Florentin	5
Capitolul II. Negocierile împăraților Manuil și Ioan Paleologul cu papii Romei și cu Conciliul de la Basel privitor la unirea Bisericilor	7
Capitolul III. Plecarea grecilor la sinod și sosirea lor la Ferrara	13
Capitolul IV. Deschiderea sinodului de la Ferrara. Discuții private asupra Purgatoriului	16
Capitolul V. Ședințele solemne ale sinodului. Disputele despre adăugirea latină la Creștinism	23
Capitolul VI. Mutarea sinodului la Florența. Dispute asupra purcederii Duhului Sfânt de la Fiul	32
Capitolul VII. Mijloacele tănuite de împăcare a grecilor cu învățătura latină despre Filioque	43
Capitolul VIII. Dispute asupra altor învățături latine. Moartea Patriarhului. Proclamarea unirii Bisericilor	51
Capitolul IX. Reîntoarcerea grecilor acasă. Respingerea unirii florentine de către Biserica Ortodoxă Răsăriteană	59
Capitolul X. Câteva cuvinte despre sinod	65
Note.	67